

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Fulls de dietari:
Passa la vida (1999-2013)
Maria Josep Escrivà

Sobre l'evolució literària
Franco Moretti

Tensions en l'educació
Francesc J. Hernández
Alicia Villar

Funcions de la Universitat
Ramon Lapiedra

Fracking, un nou debat
ambiental sobre la taula
Joaquim Elcacho

El parany d'Europa
Claus Offe

Austeritat, decreixement,
benestar
Ernest Garcia

Carisma i democràcia
Raimon Ribera

La vida, a les colònies
Miquel Barceló

Materialismes
Mercè Rius

Crisi i futur de la televisió
Josep-Lluís Gómez Mompert,
Rafael Xambó,
Enric Marín,
Enrique Bustamante,
Lola Bañón,
Emili Prado

Llibres
Josep Conill,
Francesc Viadel,
Maria Josep Picó,
Francesc Pérez Moragón

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 43 / PRIMAVERA 2013

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Neus Campillo, Ferran
Garcia-Oliver, Josep-Lluís Gómez
Mompert, Enric Marín,
Vicent Olmos, Juli Peretó,
Francesc Pérez Moragón, Maria
Josep Picó, Faust Ripoll, Simona
Škrabec, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
Martí Domínguez, François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier
Muguerza, Damià Pons, Josep
Ramoneda, Ferran Requejo,
Vicenç Rosselló, Xavier Rubert
de Ventós, Pedro Ruiz Torres,
Vicent Salvador, Josep-Maria
Terricabras, Vicent Todolí, Enzo
Traverso, Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /

Midac Llibres (937 464 110) /

Palma Distribucions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de:

eurozine

MEHR DEMOKRATIE WAGEN: ATREVIR-SE A MÉS DEMOCRÀCIA

La combinació entre crisi econòmica i social i crisi política i de les institucions és la realitat ombrívola que ens toca viure. Un daltabaix econòmic profund derivat de les polítiques insensates de despesa pública –grans obres emblemàtiques, equipaments sense destinació clara, una xarxa demencial d'AVE, aeroports fantasma, etc.– sense cap previsió de futur, insistint en la construcció i l'especulació immobiliària com a font de riquesa aparent, quan ja se sabia del cert que la globalització obligava a una recomposició del model productiu. En el moment que la interrupció del crèdit fàcil i dels fluxos financers derivada de la crisi bancària nord-americana determinà la fi de la bombolla creditícia i aquesta, al seu torn, la punxada de la bombolla immobiliària, la catàstrofe –anunciada per observadors i analistes seriosos– es va consumir.

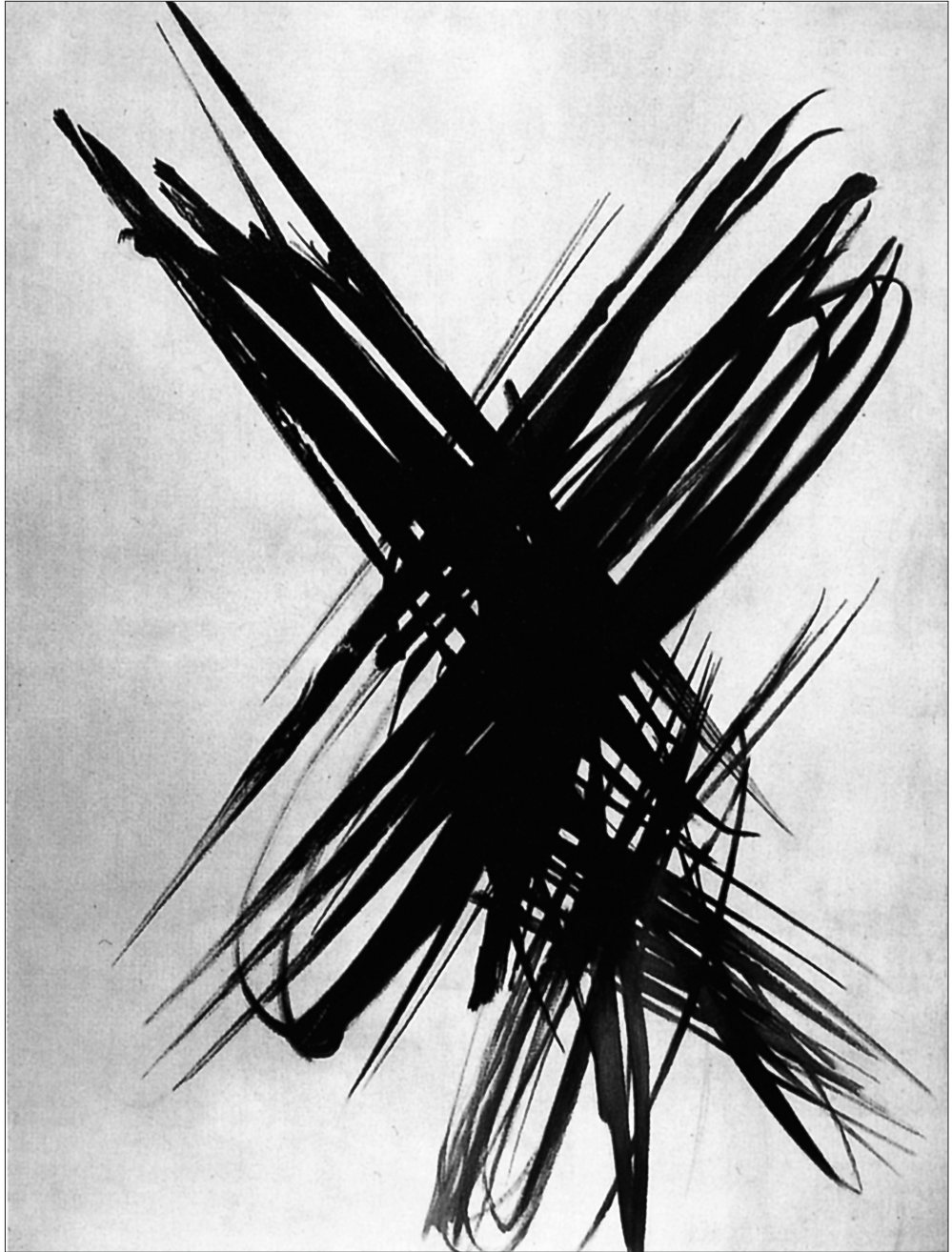
El reajustament de la despesa pública a uns ingressos fiscals minvats i sobretot la prioritat absoluta donada al pagament del deute públic i privat (en una operació massiva de socialització de pèrdues) s'afegeix a una política general emanada d'Europa, i concretament d'Alemanya, que imposa ritmes i terminis ajustadíssims de reducció del dèficit públic. És la política d'austeritat obligada, imperativa, accelerada. Durament criticada per economistes keynesians que tenen molt present l'experiència de la Gran Depressió dels anys 30, però triomfant en les institucions europees, tot i que els seus resultats són d'aquells que afegeixen llenya al foc. Una recessió severa s'ha instal·lat en un bon nombre de països europeus, no només en la perifèria, i fins i tot Alemanya (que també depèn del mercat interior del continent) se'n veu afectada, per bé que el seu model exportador havia reeixit fins ara.

Potser el futur, atès l'estat del planeta i la devastació ecològica que determina un sistema irracional i malbaratador, serà el decreixement i la recerca d'un equilibri a un nivell més baix de consum i producció. Potser el futur serà una austeritat ben

entesa basada en valors immaterials i en una atenció molt més gran als aspectes socials, tot tenint ben presents factors com la cura necessària de persones i grups que no es poden valdre per si soles o com l'envelliment demogràfic i els seus efectes previsibles. Ara bé, de moment la pauta de decreixement (inflexió a la baixa del PIB) i austeritat obligada, tal com es va fent efectiva, produeix malvestats sense fi.

El malestar social és gran i creix. No cal massa sensibilitat per adonar-se dels drames personals que genera la reducció de prestacions imprescindibles i l'obturació de les vies d'inserció professional de tota una generació, abocada a malviure o a emigrar. No pot estranyar, doncs, que el malestar polític i els canvis accelerats en les opcions de vot (expressats en totes les enquestes que es van coneixent) marquen la tònica. I tanmateix, ningú pot esperar un futur radiant derivat, sense més, d'un canvi polític. Tothom intueix que les coses són i seran molt difícils, que moltes variables escapen a les possibilitats de decisió dels ciutadans. Més aviat es té la sensació que el sistema polític derivat de la Transició s'ha esgotat, però que no hi ha un recanvi previsible i clar. I que Europa, quan més necessària era, no ha respost com s'esperava.

Cal per consegüent una reflexió aprofundida, un examen de consciència. Sobre el present i futur d'Europa. Sobre la reorientació del model productiu en la nova geografia econòmica del món. Sobre la regeneració de la democràcia a l'Estat espanyol. Sobre les possibilitats reals del procés sobiranista a Catalunya. Sobre el futur de les institucions autonòmiques al País Valencià i les Illes Balears. I en aquest sentit cal avisar d'un aspecte cabdal. Atesa la pregona crisi evocada, i els grans entrebancs que s'albiren, sorgeixen veus que simplifiquen les solucions i apostarien, fins i tot, per una reformulació a la baixa del mapa autonòmic, que no inclouria autonomies com la valenciana o la balear. Aquest plantejament és poc realista, a més d'un atemptat a la nostra *germanor* històrica. Els valencians, si més no, mai acceptarien una anul·lació o rebaixa de la seua autonomia en benefici de no se sap quina compensació per a uns altres. Per molt devaluada que estiga ara com ara, en l'opinió del carrer, una autonomia que ha estat durant massa temps en unes mans ben poc recomanables. Són tot plegat, qüestions que s'han de tenir en compte. Perquè aviat arribarà el moment que caldrà preparar una recuperació democràtica potent. No és temps de conformisme i resignació. I el camí haurà de ser, per dir-ho amb paraules de Willy Brandt, «Mehr Demokratie wagen»: atrevir-se a més democràcia.

Hans Hartung, 1956/7.

L'ESPILL

SUMARI

- 1* Editorial
- 6* El parany d'Europa
Claus Offe
- 20* Austeritat, decreixement, benestar
Ernest Garcia
- 28* Carisma i democràcia
Raimon Ribera
- 42* Tensions en l'educació
Francesc J. Hernández i Alícia Villar
- 49* Les funcions de la Universitat
Ramon Lapiedra
- 57* Materialismes
Mercè Rius
- 66* La vida, a les colònies
Miquel Barceló

CRISI I FUTUR DE LA TELEVISIÓ

- 79* Fatiga i fortalesa del mitjà rei de la comunicació
Josep-Lluís Gómez Mompert
- 88* RTVV: de l'esperança a la manipulació i el saqueig
Rafael Xambó
- 98* Les incògnites de la televisió catalana
Enric Marín
- 110* El servei públic de RTVE sota el govern de Rajoy
Enrique Bustamante

119 Reflexions d'una periodista de televisió en temps de turbulències
Lola Bañón

129 La televisió: un univers en mutació
Emili Prado

138 FULLS DE DIETARI: Maria Josep Escrivà

DOCUMENT

150 Sobre l'evolució literària
Franco Moretti

NOTES

168 Fracking, un nou debat ambiental sobre la taula
Joaquim Elcacho

LLIBRES

174 Una memòria del dolor
Josep Conill

180 Resistència a la dissolució
Francesc Viadel

185 El testament científic de Margalef
Maria Josep Picó

189 Joan Fuster revisitat per un crític excel·lent
Francesc Pérez Moragón

El parany d'Europa

Claus Offe

Europa es troba, sens dubte, en la crisi més greu d'ençà de 1945. Un nombre creixent de gent amb coneixements d'història pensa fins i tot que ens trobem en una situació pareguda a la d'abans de 1933. Si aquesta crisi no és superada, patirà greument no tan sols el projecte polític d'integració europea, sinó també l'economia d'Europa i del món, i això a banda dels grans estralls socials que la crisi ha provocat ja als països de la perifèria europea.

La crisi és tan greu perquè ha fet emergir una contradicció aparentment insoluble. Dit breument: el que caldria fer urgentment és extremament impopular i per consegüent inviable per procediments democràtics. Però tampoc no s'entreu una sortida per la via postdemocràtica, tecnocràtica. Tots els experts coincideixen «en principi» sobre allò que cal fer, és a dir, una mena de mutualització a llarg termini del deute o

altres formes de repartiment a gran escala de les càrregues més enllà de les fronteres. Però això no se'ls pot dir, ni de bon tros, als votants dels països rics.

Una cosa semblant passa al països de la perifèria. Haurien d'aconseguir un augment ràpid i sostenible de la competitivitat i una reducció considerable del cost laboral unitari per tal d'assolir en algun moment una balança comercial equilibrada, si fa no fa, així com uns dèficits pressupostaris suportables. Segons els experts, tot això és «exigible», però evidentment no és practicable sense afectar greument la sobirania democràtica d'aquests països, perquè la població «exigeix» exactament el contrari. El xoc entre el que és exigible econòmicament i el que és practicable políticament es fa present, doncs, a tots dos costats de la línia sud/nord que divideix a hores d'ara Europa. Si l'Eurozona cau perquè fracassa aquesta quadratura del cercle, la Unió Europea també naufragarà. La cancellera alemanya té tota la raó quan fa aquest advertiment.

La nova divisió d'Europa separa el sud pobre del nord ric. Els populistes del nord rebutgen transferències finançades amb impostos i la condonació dels deutes (sobretot quan s'acosten les eleccions nacionals), mentre que els populistes del sud es revoltent contra els dictats de l'austeritat, que malmeten els salaris, les pensions i els serveis

Claus Offe (1940) és sociòleg i polític de projecció europea. Ha estat professor a les universitats de Bielefeld, Bremen i Humboldt, entre altres. Col·laborador de Jürgen Habermas, forma part de la segona generació de l'Escola de Frankfurt. A hores d'ara és professor de sociologia política a la Hertie School of Government de Berlín. Aquest article aparegué originalment a *Blätter für deutsche und internationale Politik* 1/2013, i fou reproduït a Eurozine (15-1-2013). © *Blätter für deutsche und internationale Politik*; © Eurozine.

públics. Ambdues varietats de populisme es beneficien de la crisi, que els aporta seguidors alhora que força els grans partits de centre, els quals de tota manera perden quota electoral, a la imitació. A Grècia el neonazi «Albada roja» és ja el tercer partit. En el moment que s'arribés a formar, amb altres partits que diuen «no» a Europa, un govern de coalició, l'euro s'hauria acabat, atesa la reacció previsible del Banc Central Europeu (BCE), del Fons Monetari Internacional (FMI), dels mercats financers i l'efecte dòmino que tot plegat engegaria.

La descomposició de l'Eurozona i la conseqüència inevitable que tindria de desfeta de la UE provocaria un tsunami de regressió política i econòmica. Certament, és innegable que l'arquitectura de l'euro ha estat des del principi defectuosa. Si es fica Alemanya i Grècia, per esmentar els dos casos extrems, en una unió monetària, s'exposa el soci més pobre i menys productiu —el qui té costos laborals unitaris més alts i per tant és menys competitiu en l'arena del comerç internacional— a tensions econòmiques molt fortes. Se'l treu simplement la possibilitat d'adaptar-se *externament* amb els seus propis mitjans, és a dir, els d'una política monetària nacional (a través de la devaluació).

La inclusió de Grècia en l'Eurozona es revela així, vista retrospectivament, un error fatal que una vegada comès fa impossible l'opció d'esmenar-lo a través del retorn a l'*statu quo ante*. Encara que tots els implicats coincidiren avui en què la introducció de l'euro en una zona monetària absolutament errada en la seua concepció fou un greu error (per l'heterogeneïtat prèvia i que encara s'aprofundeix d'aquesta zona, la inexistència de mecanismes d'ajust cap avall de preus i salaris, els obstacles a la mobilitat

de la força de treball per les barreres idiomàtiques i perquè no existeix una política econòmica, fiscal i social comuna a tota la Unió), la temptativa de fer marxa enrere, de fer-la *reversible*, tindria, ja des del mateix moment d'anunciar-ho, conseqüències catastròfiques. És simplement poc realista voler tornar a ficar el geni dins l'ampolla, una vegada n'ha sortit.

UN EFECTE DÒMINO DE CONSEQÜÈNCIES IMPREVISIBLES

Els nous membres de la UE contrauen, quan hi ingressen, l'obligació legal de reformar les seues economies per tal d'acomplir els cinc criteris del Tractat de Maastricht que els habiliten com a membres de l'Eurozona. Si es vol suprimir aquesta condició o bé promoure la sortida d'algun membre de l'Eurozona, els països en qüestió patirien tota una allau de conseqüències negatives. Amb la renacionalització de la política monetària els països de la perifèria podrien, certament, devaluar la seua divisa sense restriccions, però tot seguir haurien de constatar les greus dificultats que tindrien per atendre els seus deutes en euros. De la mateixa manera, als mercats financers els inversors farien pujar la prima de risc per als països que encara no haurien abandonat l'euro, i provocarien així un efecte dòmino imprevisible. A la fi també haurien de patir conseqüències negatives les economies dels països amb superàvit exportador, que es veurien arrossegades. A més, els països que haurien eixit de l'euro es veurien obligats a deixar d'ajustar-se al marc regulatori europeu senzillament perquè no es podrien permetre ja complir aquestes regles.

Una vegada que els estats es troben en aquest parany de l'euro, comencen a adonar-se'n —ells i els seus ciutadans i ciutadanes— d'una conseqüència diabòlica: com que ja no poden devaluar la moneda, es veuen obligats a compensar els dèficits per la via de l'ajust «intern», un eufemisme que amaga retallades profundes en els serveis públics, les infraestructures, els salaris, les pensions de jubilació i les prestacions socials. Això només es podria evitar si fos possible gravar més, via impostos, les rendes altes i els grans patrimonis, però com que a Europa no hi ha ni harmonització fiscal ni control sobre els moviments de capitals, les vies de fuga del capital financer són àmplies i còmodes. Per això la major part de les forces polítiques, incloent-hi els socialdemòcrates, no consideren gaire prometedora aquesta opció. Per consegüent, la cosa és així: en comptes de devaluar la pròpia moneda, ara s'han de devaluar els treballadors i el sector públic al propi país.

Això ho vivim ara a Europa, sobretot a Grècia. Tot allò que l'Estat finança, organitza i regula, ha de ser ara «liberalitzat». Això es fa a través de «reformes»: un concepte que ha estat a tot arreu desvirtuat semànticament sota mà. Estàvem avesats a entendre per reformes alguna cosa «progressista», passes en direcció a la justícia distributiva i millors opcions vitals. Això era abans. Avui les elits governants a la UE i els estats membres decreten que les reformes d'aquesta nova variant, de tipus liberalitzador, són una medicina certament amarga, però inevitable. No pot sorprendre que una cosa així provoqui un enorme malestar social, la força del qual permet fins i tot que els beneficiaris de privilegis completament absurds els defensen ara com ara. Els sindicats lluiten, però entre

l'espasa i la paret. Gairebé cada diumenge hi ha manifestacions populistes d'esquerra a les ciutats gregues, portugueses i espanyoles. En novembre de 2012 fins i tot es va arribar a la primera vaga general de caràcter transnacional al sud d'Europa. La magnitud del desequilibri europeu es pot il·lustrar fàcilment: per tal d'assolir una balança comercial equilibrada Grècia hauria de ser, si fa no fa, un 40% més barata, amb els preus en euros. A la inversa, les exportacions d'Alemanya s'haurien d'encarir un 20%, si es volia reduir a zero l'excedent exportador del país. Cap d'aquestes coses seria gens fàcil d'aconseguir, perquè ni els treballadors i jubilats grecs ni els treballadors alemanys o el ministre de Finances voldrien fer, o permetre, passes importants en aquesta direcció.

Pitjor encara: fins i tot si un tecnòcrata autoritari sota el dictat de la UE, del BCE i de l'FMI volgués reduir en aquesta proporció la despesa pública, els salaris i les pensions a Grècia, el que en resultaria és que la relació que realment importa, la que és decisiva, la relació entre el deute públic i el PIB, no milloraria sinó, al contrari, *empitjoraria* brutalment. Els inversors saben ben bé que la perspectiva positiva i favorable de creixement futur (un *credible business plan*) d'un país és allò que decideix si hom pot esperar una recaptació fiscal suficient per atendre els préstecs pendents de pagament. Per això davant la manca d'expectatives de creixement reaccionaran bé no atorgant més crèdits o bé amb nous augments dels costos dels crèdits, que superaran els nivells suportables. Precisament les mesures de política d'estalvi i austeritat que han estat imposades als països deutors com a preu de les garanties de crèdit són correponsables de la manca de perspectives de creixement (cosa que es

desprèn clarament de les darreres dades publicades a final de 2012 per l'FMI).

SENSE EIXIDA

La pregunta, així doncs, és: ¿com es poden superar, si no és possible devaluar la moneda, desequilibris comercials tan grossos al si del sistema euro? Quant a això, hi ha diverses propostes: la compensació de pagaments (*clearing*), unió fiscal o mutualització del deute, condonació del deute, ajornament dels pagaments. Per a molts el més viable serien els anomenats eurobons (una mena de «despesa de solvència» que tanmateix caldria encara «assegurar jurídicament» mitjançant els corresponents canvis en els tractats). El mateix es pot dir de la compra il·limitada de títols de deute públic pel BCE, adreçada a tranquil·litzar els mercats tot assegurant que considera seriosament que la paperassa acumulada és valuosa, raó per la qual justament augmenta el seu valor. A hores d'ara es descabdellen debats aferrissats, gairebé desesperats, entre les elits per tal de trobar un *mix* d'aquestes mesures. L'opinió pública, però, reacciona, sobretot als països del nord, amb suspicàcia creixent perquè considera que s'està travessant una «línia roja» rere l'altra.

En països tan centrals com Alemanya l'opinió pública –activada, d'altra banda, com a efecte del clamorós fracàs dels partits polítics a l'hora d'explicar la situació– no vol, simplement, adonar-se'n de coses que rere les portes ben tancades dels despatxos es consideren un fet indiscutible: que en les mesures planejades s'hi tracta no tant de «transferències» o d'actes d'«altruisme» sinó, més aviat, de solidaritat en el sentit exacte de la paraula. La solidaritat és allò

que «és bo *per a tots nosaltres*» i no es limita a qüestionar «què és bo *per a tu, el receptor*». Tanmateix, a hores d'ara predomina un gran malentès, el que confon l'acció solidària (en el sentit apuntat) amb la benevolència o la generositat, el «regal» altruista (que els beneficiaris al capdavant no es mereixen). Aquest malentès dona peu automàticament a les preguntes següents: «¿I per què realment hauríem de pagar 'nosaltres' per 'aquells', per què els hauríem de regalar res?». «Per què no hauria de servir Grècia d'exemple i precedent, en comptes d'afegir més i més diners en aquest o aquell 'pou sense fons'?» Aquesta manera de veure les coses la fan seua els partits de la dreta populista –però també corrents molt importants del centre polític, que han de competir amb aquests partits– en les campanyes electorals, la qual cosa impedeix al seu torn a les elits nacionals i europees d'endegar com cal una estratègia democràtica d'«egoisme *ben entès*», és a dir, una estratègia de solidaritat.

Allò que una minoria (avui minvant) d'entusiastes de la integració europea havia somiat durant anys, és a dir, l'aprofundiment de la integració amb l'objectiu final (*finalité*) d'un Estat Federal europeu, s'ha transformat de sobte sota la pressió de la crisi en una necessitat urgent, que s'ha de traduir en l'atribució d'un grau més alt de competències fiscals i de política econòmica a nivell de la UE. Però com que ni els partits polítics ni els votants (tant als estats tocats per la prosperitat com als que es troben en crisi) donen suport a aquesta solució d'emergència, és del tot previsible que fracassarà. Per tant, no sembla que el capitalisme financer europeu pugui arribar a ser controlat amb mitjans democràtics.

Fins i tot si reeixia duradorament l'operació de rescat (i no consistia de nou a

guanyar una mica de temps), se li podria fer des d'una perspectiva democràtica el retret molt justificat, també en cas d'èxit, que no havia estat més que una operació d'emergència tecnocràticament forçada, poc meditada, jurídicament vulnerable, brutal des del punt de vista de la distribució i, a més a més, massa tardana. Al capdavant el que es volia era guanyar temps, amb la dubtosa esperança d'apaivagar així els mercats financers per a poder després posar-los duradorament sota control. Tant des de l'esquerra com des del centredreta s'alcen darrerament veus que reclamen un enfortiment de la legitimitat democràtica, via referèndum, de les operacions de rescat menades des de «Brussel·les». L'esquerra hi confia, més aviat dubtosa, en resultats positius; la dreta, en canvi, en una sortida negativa, perquè al seu si dominen els interessos «nacionals» i el ressentiment així com el desig d'«establir un exemple» amb els perdedors de l'eurojoc.

LA FORMACIÓ DE VOLUNTAT POPULAR A L'EUROPA POLÍTICA

Però abans que hom pugui *recomptar* les preferències dels electors, aquests han d'haver estat *formats*, concretament a la llum dels principis normatius de la justícia social i també de la clara comprensió, ben informada, de la situació en què ens trobem, així com de les sortides possibles i les seues conseqüències. Ara bé, atès que no existeix a escala europea més que en estat rudimentari un sistema de partits que podria dur a terme aquesta feina d'informació i aclariment, i en raó del paper que exerceixen per consegüent els acluballs nacionals, ara com abans, en la formació de les preferències dels electors,

no és gens fàcil de posar molta confiança en una «legitimació d'urgència» basada en la democràcia directa. És a dir, que no està gens clar que la celebració de consultes populars als estats membres fos l'eina més adequada per a proveir de suport democràtic a les grans intervencions solidàries que són necessàries avui a nivell d'Europa.

Si es vol salvar Grècia —per no parlar d'Espanya, Portugal o Itàlia— de la fallida de les finances públiques a través de la mutualització del deute i els eurobons, el resultat hi podria ser realment una transferència extremament cara, que s'hauria de pagar amb inflació o amb un augment de l'endeutament públic als països del nord. Els «regals» finançats amb impostos a membres de l'Eurozona en dificultats no són gaire populars. Hi ha un sol argument que podria convèncer l'electorat dels països del nord que aquesta mena de «regals» són tanmateix molt raonables. L'argument que l'omissió d'un rescat i la *no* realització dels sacrificis corresponents comportarien per a «nosaltres» costos *encara* més grans. A la llum, però, de la incertesa de les reaccions de tots els actors estratègics d'aquest joc, no es pot apuntalar quantitativament aquest argument fins al punt que pogués convèncer també els qui sostenen interessos i opinions oposades.

Ningú no pot estar segur del que passarà si *no passa res*, es a dir, si *no* es fa efectiva la mutualització del deute públic o d'altres variants d'una estabilització de la perifèria subvencionada pel «nord». Les darreres previsions de la Fundació Bertelsmann indiquen que es produiria una catàstrofe. Un efecte dòmino que arrossegaria tot l'espai europeu mediterrani, incloent-hi França i potser també Bèlgica, que tindria efectes econòmics altament destructius a escala

mundial i en primer terme a Europa en el seu conjunt. També Alemanya, també Finlàndia, també Holanda, que ara com ara miren d'alliberar-se del seu paper de contribuents nets, amb la vista posada en les eleccions, se'n veurien durament afectats. Tot el seu bonic superàvit comercial basat en les exportacions es fondria com la neu sota l'escalfor del sol primaveral.

Les enquestes assenyalen que en cap dels països que pateixen grans dèficits en els comptes públics hi ha majories favorables a l'eixida de l'Eurozona. Més aviat és al contrari. Això és força racional, en termes econòmics, per tres motius. En primer lloc, amb l'eixida perdrien el seu *nuisance value*, és a dir, la capacitat de posar nerviosos els altres participants en el joc i d'aterrorir-los amb escenaris de contagi, de manera que la UE es veu *obligada* a actuar i a salvar en la mesura possible els seus bancs, pressupostos públics i economies. En segon, en cas d'eixida haurien d'atendre els seus compromisos de pagament en euros, però ara sobre la base d'una nova moneda nacional fortament devaluada. Però a més, en tercer lloc, és molt difícil que cap polític responsable de la resta d'Europa (dic responsable, i no només ocupat a recaptar vots amb la gesticulació populista) volgués forçar la sortida dels països deficitaris, perquè això provocaria la ja esmentada reacció en cadena. Sense Grècia l'Eurozona no tindria un problema menys, sinó probablement un problema més. La prudència, si més no, aconsella ajudar Grècia a sortir del destret i en aquest sentit a calmar durant una estona els taurons de les finances. No hi fa res, quant a això, que aquests puguin saludar amb causticitat les actuacions de «solidaritat» supranacional, perquè almenys en part reduiran el risc de les seues inversions financeres.

I par a restablir de manera duradora la confiança en la capacitat dels països deutors per atendre i finalment retornar els préstecs que van obtenir, cal alguna cosa *més* que unes transferències provisionals. El que necessita Grècia no és només la bona disposició (d'altra banda limitada tant temporalment com en termes financers) d'uns altres països per acudir com a deutors per delegació i fer-se'n càrrec dels deutes, sinó, més aviat, la restauració de la base fiscal de la seua economia. Només així s'arribarà un dia a la situació desitjable en què el país podrà atendre les seues obligacions financeres a partir del que ell mateix produeix (amb el suport de la transferència a llarg termini de recursos de la UE, com s'esdevé amb les «compensacions financeres» a les quals té dret qualsevol estat membre estructuralment feble d'un Estat Federal normal).

La UE hauria de canviar dràsticament els seus procediments si de veritat vol impedir que els bancs anticipen la fallida de Grècia i altres països mediterranis (tot desencadenant una situació de profecia que s'autocompleix). Les agències de qualificació fan en aquest aspecte el doble paper de bombers i piròmans. En comptes de posar tot l'èmfasi en programes contraproduents d'austeritat i en «reformes» que condueixen a conflictes socials destructius i estèrils, la UE hauria de comprometre's activament en la reestructuració i el relançament de les economies poc competitives i estantisses del sud d'Europa. La realitat descarnada, però, és molt diferent: en el seu estat actual la UE no vol ni pot, tant en termes institucionals com econòmics o polítics, assumir efectivament cap d'aquestes tasques. I mentre això serà així, els bancs tindran l'última paraula sobre el destí que els espera a les poblacions i les economies dels estats del sud d'Europa.

DE L'ESTAT RECAPTADOR A L'ESTAT DEUTOR

El descabdellament i la prehistòria de la crisi actual expliquen moltes coses. Un aspecte clau hi és el fracàs (incomprensible a hores d'ara) dels responsables nacionals i europeus pel que fa a regular el sistema financer de forma i manera que s'hagués fet impossible la fallida d'un banc rere l'altre i que els estats haguessen de procedir tot seguit al seu rescat. Considerem breument l'entrellat d'aquestes complicades històries. Una part de l'explicació hi és, sens dubte, que els estats estan tan fortament endeutats i, per consegüent, tan exposats als vaivens dels mercats financers perquè han hagut de salvar de la fallida els seus bancs, almenys aquells que eren *to big to fail* (massa grans per deixar-los caure). El cost econòmic de la salvació o el rescat dels bancs privats a càrrec dels contribuents ha nodrit i ha intensificat la crisi fiscal, de la qual en trauen profit, novament, els bancs mateixos. Una obscenitat com una catedral.

Un inversor financer té en compte dues coses entre les qual s'estableix un *trade-off*, és a dir, com més d'una, menys de l'altra. Per una banda vol *seguretat* per a la seua inversió (la garantia que el préstec serà retornat), per una altra alts *rendiments* en forma d'interessos (que també ofereixen una compensació pel risc que el prestatari pugui ser insolvent). El estats eren abans especialment cobejats com a prestataris perquè a diferència dels deutors privats presenten dos avantatges concrets. En primer terme, disposen de l'atribució política d'extreure *imperativament* impostos i, arribat el cas, d'augmentar-los de manera que podran eixugar els seus deutes. En segon, poden *fabricar* diners i d'aquesta manera «deva-

luar» per via inflacionària els seus deutes reals. Aquest darrer camí està tancat i barrat en els estats de l'euro, precisament perquè no poden fabricar els seus propis diners. Però tampoc el primer dels dos avantatges, la sobirania impositiva, és tan segura com abans a criteri dels inversors, perquè saben que els estats es troben avui ficats en una dinàmica de *competència fiscal*. Aquesta circumstància els impedeix d'augmentar la pressió fiscal per a satisfer els seus compromisos de pagament perquè, en una situació de fronteres obertes, això menaria a l'eixida de capitals i per tant al deteriorament de la base impositiva futura. Una economia oberta obliga als estats a ser prudents en la imposició a les empreses i als perceptors de rendes altes. Si els estats són incapaços de finançar el pagament dels seus deutes a través de la càrrega fiscal sobre els assalariats i els consumidors i/o a través de la reducció de la despesa pública, l'única opció que els hi resta és de cobrir les seues necessitats de finançament, derivades de l'endeutament, amb nous deutes. Certament, no es troben del tot inermes davant els taurons de les finances. A diferència dels deutors privats (que tard o d'hora seran cridats a un jutjat i embargats) els estats poden *suspendre* el pagament d'interessos i amortitzacions. Contra aquesta opció dels estats, però, disposen els bancs com a creditors d'una «capacitat de contracop» (que també és dissuasòria per a uns altres deutors): poden negar la concessió de crèdits a l'estat deutor o bé atorgar-los tan sols en condicions absolutament insuportables.

Com ha demostrat Wolfgang Streeck en nombroses publicacions recents, els estats de l'OCDE es troben, pel que fa al seu finançament, en camí de transformar-se del clàssic estat *recaptador* en estat *deutor*

finançat amb crèdits, i tot això a més en un context de taxes de creixement que tendeixen a llarg termini a zero en les democràcies capitalistes desenvolupades! L'estat a l'economia capitalista es troba en camí de no poder dur a terme les seues funcions, imprescindibles per aquesta economia, més que per respiració assistida, que al seu torn és assumida per la indústria financera. El deute acumulat dels estats ha augmentat de manera contínua al llarg de tot el període de la liberalització, és a dir, des de començament de la dècada de 1980. (Constatem, de passada, que el canvi d'estat recaptador a estat deutor té interessants implicacions distributives. L'estat *recaptador redueix* la renda disponible dels més benestants, perquè els grava progressivament, mentre que l'estat *deutor fa augmentar* la seua renda, perquè paga interessos per les quantitats que els hi poden prestar els membres de les capes d'ingressos més alts). En el període de temps esmentat el volum del sector financer en el seu conjunt així com la proporció dels ingressos procedents del finançament del deute públic dels estats han augmentat de manera sostinguda. Simultàniament ha minvat, en el conjunt del seu negoci, la proporció dels ingressos que obtenen els inversors dels crèdits atorgats a l'economia «real» de la producció de béns i serveis. El sociòleg Christoph Deutschmann ha defensat la tesi, ben interessant, segons la qual el tomb del món financer des del finançament de l'economia real al finançament dels estats podria tenir a veure amb el fet que els empresaris clàssics han esdevingut «escasos», entre altres raons també per causes demogràfiques lligades a l'envelliment. Els empresaris «clàssics» estan disposats i obligats a obtenir crèdits dels bancs per a invertir en les seues activitats productives,

els rendiments de les quals els permeten de retornar els crèdits obtinguts. Amb taxes de creixement minvants en tot l'espai econòmic de l'OCDE, el negoci principal de la indústria del diner ja no es pot centrar en aquest sector. S'ha de dirigir a uns altres camps, també al finançament del consum privat a través dels crèdits al consumidor, que han experimentat un esclat semblant.

Un problema nuclear de la salvació de l'euro té a veure amb el fet que la crisi bancària s'ha transformat en una crisi del finançament dels estats i aquesta, al seu torn, en la crisi actual de la integració. I la crisi de la integració europea té a veure amb la renacionalització dels horitzons de la solidaritat i amb el fet que els països rics d'Europa prescriuen als més pobres una cura d'estalvi, que teòricament els hauria de retornar la confiança del món financer. Això va contra tota l'experiència acumulada que ens ensenya que l'austeritat és una medicina altament tòxica. Una medicina que, administrada en dosis excessives, pot matar econòmicament el pacient, en comptes d'estimular el creixement i d'ampliar la base impositiva. Per aquesta via els membres més febles (i a la fi tots els membres) de l'Eurozona depenen cada vegada més del món financer, que al seu torn reacciona davant les febles expectatives de creixement amb l'exigència d'interessos més elevats, que són encara més difícils d'assumir. Un veritable cercle viciós.

ELS DESEQUILIBRIS ECONÒMICS: EL DEFECTE DE NAIXEMENT DE L'EUROZONA

En el passat, per a controlar econòmicament un país calia ocupar-lo militarment.

Avui ja no cal. Hom pot mantenir relacions absolutament pacífiques amb un país i tanmateix fer-se literalment amb ell, *posseir-lo*, en apropiari-se de la seua economia per la via de superàvits duradors en les exportacions alhora que se'n destrueix la sobirania deixant en suspens el seu control sobre el pressupost públic i altres elements propis d'una entitat sobirana. A la llum d'aquestes realitats econòmiques i polítiques de la distribució actual del poder, no pot sorprendre de cap manera que als països afectats sigui percebuda com una nova versió de l'imperialisme i la dependència, un estat d'ànim amb un potencial mobilitzador que torna certament ombrívol el futur de la integració europea. Com ja hem dit, la construcció de l'Eurozona fou des del principi un error greu perquè no tenia prou en compte l'heterogeneïtat de les economies que entraven a formar-ne part (una heterogeneïtat que encara s'ha fet més gran). I a més cal afegir-hi la manca de mecanismes efectius en el Tractat de Maastriht i la manca d'acords supranacionals per a una política econòmica, fiscal i social europea al Tractat de Lisboa. La cirereta hi fou a Alemanya la decisió errònia (presa per la coalició de socialdemòcrates i Verds!) de ficar el país en la lluita competitiva per la desregulació com més va més gran de la indústria de les finances.

Es podria dir, doncs, que «tots» hem comès errades serioses i carregades de conseqüències. Però aquesta visió de les coses, que és compartida de portes endins per les elits polítiques europees actuals, no condueix per si mateixa a una estratègia comuna d'ajuda i recuperació. Al contrari: com més s'agreuja la crisi, més polèmica és la qüestió de qui ha d'assumir responsabilitat (de pagament) per aquesta ajuda. Però es podria

mirar de respondre la qüestió a partir de principis morals elementals: s'hauria de demanar dels interessats que, *com menys* han hagut de patir per les errades comeses conjuntament o bé, fins i tot, *com més* s'han pogut beneficiar d'aquestes errades en el terreny comercial, *més gran* hauria de ser la part de la càrrega que haurien d'assumir, una càrrega que esdevé indefugible de cara a la superació de la crisi i que passa pel desendeutament dels més perjudicats. Deixem de banda aquí la «qüestió de la culpa», és a dir, qui fou responsable de les decisions errònies. (Un judici sobre com es va poder arribar a aquestes errades i fins a quin punt tingueren a veure amb un tracte franco-alemany –bandejament del marc i del Bundesbank a canvi de l'assentiment de França a la unificació alemanya–, el deixo de gust en mans d'historiadors futurs.)

Aquest simple càlcul moral pot ser interpretat segons una lògica deontica i també segons una lògica conseqüencialista, basada en els principis o basada en les conseqüències. En el segon cas l'argument seria: aquells que n'han sortit *comparativament* indemnes han de ser els més *interessats* en la consolidació d'un esquema que els ha aportat, amb costos considerablement limitats, uns avantatges de tipus comercial tan considerables. La primera perspectiva indicaria: aquells que més poden permetre's de sufragar el cost d'una operació d'auxili tenen l'*obligació* preferent de no negar-s'hi. Siga com vulga, la pregunta de a qui apunta en primer terme, a l'Europa d'avui, aquest càlcul moral, té una resposta concloent. I es diu: Alemanya. Els grans beneficiaris de l'euro són els alemanys, els superàvits exportadors dels quals –augmentats encara sota les condicions de la moneda única– són part del problema. I Alemanya es beneficia

fins i tot de la crisi: aquí l'Estat obté crèdit a un cost més baix que mai i més barat que enlloc. Ara bé, les elits polítiques d'Alemanya, igual que l'opinió pública del país, no tenen cap intenció de *reconèixer* com a concloent aquesta resposta i actuar en conseqüència. Tot al contrari. La mateixa complexitat dels problemes i del context no encoratja precisament la determinació d'assumir els costos fiscals corresponents per part dels governs, els partits i els ciutadans, motivada per un interès egoista ben entès o bé (i alhora) com a derivació del reconeixement del deure d'ajudar. El context i els problemes en joc es poden descriure esquemàticament en els termes següents: allò que es demana és la disposició a renunciar parcialment als drets de sobirania nacional i fer sacrificis econòmics considerables per tal d'establir una competència fiscal de govern a escala europea i col·laborar en el desendeutament dels estats europeus necessitats d'ajuda perquè puguen reeixir en la recuperació econòmica i també en la contenció del greu empitjorament de les condicions de vida (la misèria social) que s'escampa en aquests països. Es demana també de cooperar per amansir el món de les finances i controlar les seues exigències d'elevats tipus d'interès, amb la finalitat d'estabilitzar la zona euro i per tant la Unió Europea en el seu conjunt, la qual cosa ha de ser considerada un bé superior tant des del punt de vista politicomoral com de l'estabilitat econòmica i fiscal. Evidentment, la crida a una disposició justificada en els termes suara exposats no tindria cap possibilitat de reeixir en el context nacional de cadascun dels estats membres, i no només en raó de la seua complexitat intrínseca. Qualsevol que arribés a proposar aquest programa d'acció estalonat en diversos nivells, hauria de comp-

tar sens dubte amb les pors, els ressentiments i les fortes recaigudes nacionalistes que s'escamparien al conjunt de l'espectre polític. Ací es fa palès una vegada més com és ja de profunda l'esclatxa entre la *politics* i la *policy*, entre la lluita d'opinions i de poder, per un costat, i les intervencions estratègiques, per un altre. En teoria els partits polítics –i sobretot aquells que s'adrecen a un electorat d'abast europeu– tenen la comesa de salvar aquesta esclatxa. Podrien fer-ho si foren capaços de conformar les preferències dels electors i l'opinió pública amb arguments convincents i d'enfortir la seua capacitat de comprensió. Tanmateix, en comptes d'això, es pot observar que els partits polítics s'atenen, tossuts, als compartiments nacionals i a un càlcul de costos a curt termini perquè tenen por que en un altre cas exigirien massa dels seus votants i perdrien sufragis en favor de partits dedicats a afalagar sense cap mena de restricció el ressentiment dels votants. Com a organitzacions que tenen com a raó de ser la recerca del poder, els partits es troben sotmesos a la pressió corruptora d'un positivisme oportunista que els mena a obeir les preferències «*donades*» dels electors i a dimitir de la tasca de (contribuir a) *formar* aquestes preferències traslladant-los, si més no, idees i arguments. Però els partits es dediquen a (i existeixen per a) guanyar eleccions, i no importa com. Si creuen que poden guanyar comprant grups d'electors amb mesures específiques que els afavoreixen («clientelisme») o bé escurçant espacialment i temporalment l'espai o la perspectiva política, o bé agitant les pors o negant o deformant aspectes cabdals de la política, en comptes d'explicar-se, d'informar i tractar de convèncer el seu públic, ho faran.

EL «PERILL D'ABÚS»

Per tal de poder realment (contribuir a) formar les preferències dels electors a través de la controvèrsia argumentada i de la tasca de convenciment, els partits haurien de voler i poder ser capaços de bandejar tota mena de pors, desconfiances, miopies i suspicàcies. Un dels raonaments que els partits consideren com una «dada de fet», en comptes de mirar de dissoldre'l, consisteix en aquesta mena de sospita de fons: si «nosaltres» fem sacrificis per tal d'ajudar a «eïxos», per exemple «els grecs», aleshores «aquells» s'aprofitaran de la nostra generositat per enganyar-nos i estalviar-se l'esforç que haurien de fer; els nostres «regals» tan sols estimularan en ells la conducta impròpia i egoista que els economistes anomenen *moral hazard*. Un problema cabdal el planteja el fet que estiga tan àmpliament difosa la creença en aquest perill d'abús, que bloqueja l'acceptació de decisions polítiques socialment inclusives i amb altura de mires. Aquesta creença no deriva tan sols dels interessos dels qui haurien de sufragar potencialment les ajudes, i que voldrien trobar pretextos que justificarien la negativa a donar-les. Sovint es basa també en percepcions, transmeses a través dels mitjans de comunicació, pel que fa a com es comporten realment els receptors de les ajudes o bé a quines conductes els motiven les seues institucions i tradicions. Alguns estats del sud d'Europa que formen part de l'euro cauen així sota la sospita, d'altra banda plenament justificada, que les seues autoritats fiscals són corruptes, que l'evasió fiscal hi compta com una demostració d'astúcia digna d'admiració, que els interessos particulars gaudeixen de privilegis institucionals i que en les administracions públi-

ques i en la judicatura s'hi poden constatar comportaments que s'aparten clarament d'allò que en altres parts d'Europa es considera que és l'ètica professional del servei públic. L'observació d'aquests problemes de capteniment (que certament no es poden superar fàcilment per pressió o intromissió externa) allà on es donen realment, ve a enfortir el ressentiment al nord d'Europa, perquè fa més fàcil la contravenció dels deures de solidaritat i suggereix el veredict segons el qual «és culpa seua». Tot i que òbviament ni l'estat grec ni la legislació europea es troben en condicions d'impedir que els grecs benestants, com s'ha informat reiteradament, treguin del país un volum de capital avaluat en 40.000 milions d'euros l'any i el dipositen en comptes bancaris a Suïssa i similars, aquest fet i el seu eco mediàtic difícilment estimularà, en altres europeus, el cultiu dels sentiments solidaris.

La superació o la relativització d'aquest model de pensament i d'aquests reflexos condemnatoris demanarien el compliment de dues condicions prèvies. En primer lloc, el raonament en termes de categories d'estat contra estat, el «nacionalisme metodològic» de molts debats europeus, hauria de ser completat, si més no, amb una codificació que permetés que els europeus es percebesin mútuament no sobretot en funció de la seua nacionalitat o adscripció estatal, sinó com a individus i com a membres d'una classe social. En segon lloc, la legislació europea hauria de situar els estats membres en condicions de poder dur a terme polítiques de redistribució interna, entre classes socials, sense ser penalitzats per això amb desavantatges en el «règim de concurrència» fiscal i de política social en el qual es troben immersos els membres de la UE. Una harmonització a escala europea dels

impostos sobre la renda i de societats seria potser un pas molt prometedor en la lluita contra l'evasió fiscal; també ho serien la subscripció obligatòria de deute públic per a les grans fortunes, un sistema d'imposició indirecta de caràcter progressiu, un tipus mínim per als impostos directes, un límit mínim per a la proporció de la despesa social en el pressupost públic i la fixació d'un màxim legalment admissible del coeficient de Gini, que mesura la desigualtat en la distribució de la renda. També caldria deixar de permetre als bancs dels estats membres l'admissió sense restriccions de dipòsits que, pel seu origen i volum, serien fàcilment identificables com a diners negres. Només per la via de la legislació europea podrien, segons sembla, trobar els estats membres els instruments amb els quals els seria donat de resoldre almenys una part dels seus problemes de finançament «sobre el terreny», en comptes d'haver de confiar exclusivament en la solidaritat d'altres estats membres.

Ara bé, cap d'aquestes idees per a la implantació de reformes (en el sentit a hores d'ara antiquat), que són ací recomanades i sotmeses a l'atenció dels legisladors europeus, es podria dur a terme per les vies avui ja ben conegudes de la presa de decisions de caràcter tecnocràtic. La seua realització enfortiria la legitimitat democràtica de la UE, certament, però la seua aplicació depèn precisament de l'existència d'aquesta legitimitat i en darrer terme del consens d'una ciutadania europea que manifesta la seua voluntat a través d'eleccions i referèndums. I justament aquest consens europeu sobre el valor intrínsec de la comunitat política supranacional i el seu ordre democràtic es veu ara durament afectat per la crisi, i també pel fracàs o la inoperància de les elits a l'hora de contenir els seus efectes

destructius. Per a donar fermesa, durada i previsibilitat a la integració europea, cal legitimació democràtica. L'argument és funcional: qui vulga governar *efectivament s'ha* de preocupar d'entrada per la legitimació democràtica d'aquesta acció de govern; només així assoliran les estratègies polítiques i les institucions la validesa i l'autoritat que mai no podran substituir els criteris experts (presumptament bons, però també desacreditats) dels tecnòcrates.

DEMOCRÀCIA EN COMPTES DE LA Lògica TINA

Els procediments democràtics que aporten legitimitat són les úniques defenses enfront de la lògica TINA («there is not alternative», «no hi ha alternativa»), de caràcter radicalment pro-mercat i tecnocràtic, pròpia de Thatcher (i de Merkel). Qui s'adscriu a aquesta lògica accepta que la política ha fracassat quant a acomplir una comesa elemental, la comesa de mantenir obertes les possibilitats d'elecció. A través d'aquest fracàs ens ha conduït al parany, és a dir, a una situació «sense alternativa» de la qual sembla que tan sols n'hi ha una eixida possible: la de les mesures tecnocràtiques d'emergència.

Els polítics diuen sovint sense raó que no hi ha alternativa (o alternatives) perquè es miren les realitats polítiques i econòmiques des del seu punt de vista limitat i se'n deixen endur. Pensem en el cas ben familiar d'un forat considerable en el pressupost. La reacció tecnocràtica hi serà la crida a fer estalvis. Tanmateix, el forat es pot omplir també amb un augment dels ingressos, i no només a través de retallades de la despesa. Certament, aquesta opció atemoriria els

inversors, però la seua propensió a emigrar podria ser aturada, per exemple, mitjançant una harmonització a escala de la UE de la imposició directa. Si s'intenta aprofundir en aquesta via caldria comptar, de tota manera, amb la posició contrària d'alguns estats membres (com ara Irlanda, Bulgària, etc.) que miren de millorar les seues possibilitats en la lluita per atraure inversions a través de tipus molt baixos dels impostos sobre societats. La invocació de la «falta d'alternatives» serveix tot sovint per encobrir la capitulació davant una determinada correlació de forces, davant el poder de l'estatu quo.

Europa està formada per estats nacionals, ciutadans i classes socials. Hi ha una munió de possibilitats alternatives d'organitzar la manera com volem que s'expresses aquesta gran varietat de forces i actors en el procés democràtic. És absolutament imprescindible la legitimació d'input (o d'origen) a través del procediment democràtic, i més encara davant la cada vegada més feble legitimació d'output (o de resultats) que poden obtenir a hores d'ara les elits europees. La confiança tranquil·litzadora que aquestes elits, gràcies als seus coneixements i comprensió dels fets, ja sabran fer allò que convé, s'ha ensorrat entre els ciutadans europeus. Sectors creixents de l'electorat s'indignen contra «Brussel·les» o «Berlín» o, generalitzant encara més, contra «Europa», la qual cosa és tota una mina per als empresaris del populisme polític. Cal reorganitzar Europa de manera que no es tornen a trencar els ponts entre la voluntat dels ciutadans i les decisions de les elits. El lloc central per aconseguir-ho és, naturalment, el Parlament Europeu, constituït en la seu de la competició política entre partits europeus, i la Comissió hauria de passar a ser una mena de Govern responsable davant el Parlament.

L'ESCLETXA ENTRE POLITICS I POLICY

Una darrera contradicció afecta el Banc Central Europeu, el Tribunal Europeu de Justícia i la Comissió Europea. S'hi tracta precisament de les institucions que *més* influeixen en la vida quotidiana de les persones i, en canvi, són les que estan sotmeses a *menys* control democràtic. Son unes instàncies del tot despolititzades que se situen per damunt de la competició entre partits i decideixen des d'una independència majestàtica –tant se val si els ciutadans, partits i parlaments hi estan d'acord com si no. Vet ací l'esclletxa entre *politics* i *policy*, entre la lluita política al voltant del poder i l'opinió, per un costat, i les temptatives estratègiques de resolució de problemes, per un altre. Si es trenca el pont de la legitimació d'input (o d'origen), prolifera en una riba el populisme (entès com a lluita de poder sense resolució de problemes) i en l'altra riba la tecnocràcia (entesa com a [intent de] resolució de problemes sense combat democràtic per assolir el suport popular). Ambdues versions o esferes de la política s'exclouen mútuament.

Si l'Eurozona arribés de debò a dissoldre's –de manera «ordenada» o caòtica– ens veuríem abocats a un joc de suma negativa de dimensions gegantines: tothom hi perdria. Això haurien de saber-ho, n'haurien de ser conscients, fins i tot aquells que diuen públicament una altra cosa. La crisi dels bancs s'ha transformat en una crisi de les finances públiques i aquesta, al seu torn, en una crisi de les institucions europees. Cada vegada es fa més difícil imaginar com podrien aturar les elits europees aquesta deriva cap avall abans que la fallida de la democràcia capitalista en el seu conjunt siga del tot palesa.

Em sembla que, al capdavant, tot dependrà de la protesta i la resistència dels qui més durament es veuen afectats per la crisi. Potser aquesta resistència forçarà les elits a menar el procés cap a un rumb més prometedor que no la històrica compra d'un temps que és cada vegada més escàs. Però davant l'estat actual de coses, ningú no pot dir que té una idea clara de quin ha de ser aquest rumb, ni de qui el podria fixar i mantenir. □

Traducció de Gustau Muñoz

SUBSCRIU-TE A L'AVENÇ

opinió +
cultura + història +
crítica + assaig
per només
4,83 €/al mes

Fes-ho a través de
www.lavenc.cat

Ens pots seguir per:

Austeritat, decreixement, benestar

Ernest Garcia

El meu propòsit, en aquest article, és de sotmetre a crítica una convicció que sovinteja en els comentaris i arguments al voltant de la crisi actual i que, aparentment, és compartida per gent que, d'altra banda, sostenen opinions obertament enfrontades sobre les causes i els remeis de la crisi. Es tracta de la convicció que l'austeritat és dolenta i el creixement és bo i necessari.

Mantindré –en un sentit en general contrari a la convicció esmentada– que l'austeritat pot ser bona i que més creixement seria indesitjable, fins i tot en el cas improbable que tornés a ser possible. Amb aquesta intenció, recordaré en primer lloc que l'austeritat ha estat reivindicada en més d'una ocasió pel pensament filosòfic i polític igualitari. Resumiré a continuació els elements d'una visió del canvi social en una era de decreixement. I afegiré, finalment, algunes consideracions sobre els lligams entre austeritat i benestar.¹

L'AUSTERITAT PERVERTIDA...

Faig ús de l'expressió «béns públics» d'una forma no gaire tècnica, per referir-me a tots aquells béns i serveis que depenen de les decisions del govern, és a dir, que depenen d'actuacions en l'esfera pública. Val a dir, béns respecte dels quals el govern, mitjançant decisions polítiques i assignacions pressupostàries, pot incrementar-ne o restringir-ne l'accés al conjunt dels ciutadans i ciutadanes, o a segments seleccionats d'aquests. Aquesta accepció no és gens rigorosa tècnicament, però crec que ací això no té massa importància.²

El llenguatge polític i econòmic actual fa servir quasi exclusivament la paraula *austeritat* per referir-se a les retallades imposades pels governs als béns públics entesos en el sentit suara assenyalat (reducció de salaris, increment d'impostos, minves en la provisió de serveis d'educació, sanitat, assistència a la discapacitat, transport públic, seguretat, protecció civil, administració de justícia, etc., que es redueixen o se n'encaixen les condicions d'accés). El fet que s'anomeni austeritat el que hom podria descriure més exactament com a enderrocament deliberat de l'Estat social de dret, al capdavall, carrega la paraula de tota mena de connotacions negatives.

Ernest Garcia (Alacant, 1948) és catedràtic de Sociologia a la Universitat de València, i un dels referents actuals en el camp de la sociologia mediambiental. És autor, entre altres, dels llibres *Les cendres de maig* (Premi Joan Fuster, Tres i Quatre, 1983), *El trampolí faustic. Ciència, mite i poder en el desenvolupament sostenible* (Germania, 1995) i *Medio ambiente y sociedad. La civilización industrial y los límites del planeta* (Alianza Editorial, 2004).

Com a concepte de la filosofia política, austeritat hauria de ser més aviat renúncia al que és superflu per tal de garantir el manteniment d'allò que és necessari. Tanmateix, en el context actual, austeritat sembla més aviat supressió d'allò que és necessari (educació, atenció sanitària...) per tal de mantenir allò que és superflu (les competicions de Fórmula 1, els deutes de la banca o les compensacions milionàries a executius del sistema financer que, com a mínim, s'han demostrat incompetents).

Però austeritat no és això, i caldria recuperar una accepció més noble, entre altres coses perquè és necessària. Una de les consignes més repetides en les protestes del carrer diu «no és una crisi, és una estafa». Però no és certa: és una crisi i és una estafa. El fet que siga una crisi obliga a acceptar que l'austeritat és necessària. El fet que siga una estafa obliga a reclamar que no siga pervertida i convertida en el seu contrari.

La reivindicació de l'austeritat no seria cap novetat en l'esquerra europea. Considerem, per exemple, aquesta citació:

Avui, l'austeritat no és un mer instrument de política econòmica al qual cal recórrer a fi de superar una dificultat temporal, conjuntural, per tal de permetre la recuperació i la restauració dels vells mecanismes econòmics i socials. Així conceben i presenten l'austeritat els grups dominants i les forces polítiques conservadores. Per a nosaltres, en canvi, l'austeritat és el mitjà d'una impugnació radical, la forma de posar les bases per a la superació d'un sistema que ha entrat en una crisi que és estructural i de fons, no conjuntural, i que té com a trets distintius el malbaratament i la malversació, l'exaltació dels particularismes i dels individualismes més exacerbats, del consumisme

més desenfrenat. Austeritat significa rigor, eficiència, seriositat i també justícia, és a dir, el contrari de tot allò que hem conegut i pagat fins ara i que ens ha dut a la gravíssima crisi que acumula els seus danys des de fa temps i que avui es fa palesa [...] amb tot el seu dramàtic impacte (Berlinguer 1978: 55-56).

Això podia haver estat escrit avui mateix, si no fos perquè la paraula austeritat ha passat a ser l'etiqueta aplicada a les retallades i les exaccions. La citació està presa d'un discurs de 1977 d'Enrico Berlinguer, llavors secretari general del partit comunista més gran i més votat d'Occident: el PCI.

Una mica més endavant en el seu discurs, Berlinguer hi afegia:

Austeritat és [...] lluita efectiva contra la situació existent, contra l'evolució espontània de les coses i, al mateix temps, premissa, condició material per realitzar el canvi.

[...] Lluny de ser, doncs, una concessió als interessos dels grups dominants o a les necessitats de supervivència del capitalisme, l'austeritat pot ser una opció amb un contingut de classe avançat i concret, pot ser i ha de ser una de les formes en què el moviment obrer s'erigeix en portador d'una organització diferent de la vida social [...]. Efectivament, *crec que en les condicions actuals és inimaginable lluitar realment i amb eficàcia per una societat superior sense partir de la necessitat imprescindible de l'austeritat* [subratllat meu, EG].

En la meua opinió, el socialisme marxista no ofereix respostes convincentes als problemes del món d'avui. I no tinc la més mínima intenció de reivindicar allò que s'anomenà «eurocomunisme». L'únic

que vull suggerir, traient la pols als textos esmentats, és que la gent que ara mira en aquestes direccions –ahora que considera que l'austeritat és el dimoni– faria bé de seleccionar les seues referències amb més cura, més prudència i més càrrega crítica... Retindré només una afirmació, fent abstracció deliberadament del seu context: *en les condicions actuals és inimaginable lluitar realment i amb eficàcia per una societat superior sense partir de la necessitat imprescindible de l'austeritat.*

El fonament d'aquesta afirmació és: el que tenim per davant és una època històrica de decreixement.

...I EL CREIXEMENT MITIFICAT

La mala premsa de l'austeritat sol associar-se amb l'afirmació que allò que necessitem són «polítiques de creixement». Una il·lusió que no té en compte, com convindria, dues coses:

1) que, en raó dels seus costos ecològics, més creixement és probablement impossible (tret d'episodis de «recuperació» cada volta més breus i més convulsos);

2) que, cas de ser encara possible, més creixement seria una opció indesitjable, perquè ja no implicaria més benestar, sinó menys.

Però anem a pams i considerem (breument) què és i què pot suposar el decreixement.

La idea de *decreixement* deriva de la percepció que els límits naturals al creixement han estat ja ultrapassats, que s'ha arribat ja a la capacitat de càrrega del planeta o que se n'està tan a prop que ja no es pot evitar el depassament o translimitació, de forma que l'establiment, inevitable, d'un nou

equilibri a una escala sostenible es produirà a través d'una fase més o menys prolongada de decreixement demogràfic i econòmic. Alternativament, fins i tot si la situació de depassament (*overshoot*) no s'hagués assolit encara, o si pogués ser ajornada transitòriament mitjançant innovacions tecnològiques o canvis polítics, un decreixement ordenat i conscient seria desitjable perquè minimitzaria els costos de la transició: l'única alternativa a un decreixement organitzat, voluntari, pròxim en el temps i menys costós és un decreixement caòtic, imposat per la natura, més allunyat en el temps però enormement més costós.

El decreixement és una perspectiva necessària un cop l'expansió demogràfica i econòmica ha arribat a nivells insostenibles. I aquesta perspectiva ha assolit vigència els darrers anys tot justament perquè l'advertència sobre les amenaces derivades de la degradació del medi ambient, formulada fa temps, no ha estat suficientment atesa. Al llarg de les quatre darreres dècades, la resposta a l'advertència ha estat ajornada al futur una vegada i una altra, sempre una mica més enllà, sempre com a objectiu d'un demà incert. El problema ara és que els indicis que el futur anunciat ja ha arribat, que vivim ja per damunt dels límits del planeta o que el depassament és imminent i inevitable, són cada dia més nombrosos, més detallats i més mútuament consistents.

Els treballs que mantenen aquest punt de vista invoquen sovint fonts d'informació com ara:

– La revisió, trenta anys després, de l'informe al Club de Roma sobre els límits del creixement, que ha posat de relleu que l'anunci que hom va fer a començament dels anys setanta (que la continuació de les tendències d'aleshores tindria com a resultat

una situació de depassament cap a la segona dècada del segle XXI) ha esdevingut un fet, abans del que semblava previsible.

– Els càlculs de la *petjada ecològica* mundial, que indiquen que aquesta va superar la capacitat regenerativa de la biosfera cap al 1985 i que d'aleshores ençà continua consumint-la de manera incessant, superant ja en més d'un 40% el nivell sostenible.

– La proximitat del «pic del petroli»: el consum de petroli és cinc vegades més ràpid que el descobriment de nous jaciments, la distància entre la demanda creixent i l'addició de noves reserves en declivi augmenta i la situació està molt a prop d'esdevenir crítica, molt a prop de l'inici d'un descens irreversible de la producció. A més, ara com ara, no hi ha alternatives energètiques capaces de mantenir les formes i les dimensions actuals de la societat industrial i menys encara la seua històrica tendència expansiva (i no hi ha cap garantia que aquestes alternatives seran descobertes ni que, cas de ser-ho, seran desenvolupades a temps).

– La possibilitat que el canvi climàtic haja assolit ja un llinar irreversible, de forma que el desplegament d'alteracions no lineals seria del tot incontrolable.

– El fet que la relació entre població, producció d'aliments i provisió d'aigua dolça ha començat a moure's dins uns marges extremament estrets.

– El fet que l'apropiació pels humans de la producció fotosintètica primària neta és tan alta que el ritme d'extinció d'espècies i la pèrdua de biodiversitat no tenen precedents.

– Caldria afegir-hi l'alteració del cicle del nitrogen i algunes altres coses, però ja n'hi ha ben bé prou...

El punt de vista del decreixement, fet i fet, sol associar-se amb l'afirmació que les

millors dades a l'abast sobre la relació entre l'escala física de la societat i la capacitat de recuperació del planeta, sobre la inevitable dissipació de recursos insubstituïbles, sobre l'estat dels ecosistemes i sobre la flexibilitat per a recuperar-se dels errors (els quatre àmbits de la «sostenibilitat»), donen a entendre que ja s'ha entrat en una situació de translimitació, enllà dels límits. O, en les versions més optimistes, que aquesta situació és tan imminent que seria preferible anticipar-s'hi per tal de fer menys inacceptables els seus efectes.

Teòricament, el decreixement s'ha fonamentat en la bioeconomia de Georgescu-Roegen i en la filosofia d'Ivan Illich, tot i que ha incorporat també elements de la crítica sociohistòrica i antropològica al desenvolupament, de les doctrines del post-desenvolupament i d'altres fonts. La perspectiva del decreixement es caracteritza per la insistència a considerar, d'una banda, que una posició de depassament és insostenible i, d'una altra, que cal buscar respostes als problemes socials i polítics *fora del desenvolupament*. Aquest doble posicionament ha dut a una crítica forta, oberta i persistent tant a la dèria del creixement (el creixement indefinit en un medi finit és impossible) com a la il·lusió d'un desenvolupament sostenible, considerat com a teòricament contradictori i inconsistent. El «desenvolupament sostenible» (una cançó de bressol amb forts efectes somnífers, en digué Georgescu-Roegen) seria, des del punt de vista pràctic, una mera temptativa d'injectar credibilitat a la sempre diferida i per tant desgastada promesa d'un desenvolupament econòmic universal.

Insistiré només en una idea. La pregunta de si s'està ja per damunt de la capacitat de càrrega de la Terra és una pregunta empírica.

Molt complicada i amb molta indeterminació, però amb tot i això és una qüestió de fet, no de valor. Això vol dir que si efectivament s'ha entrat ja en un estat de translimitació, aleshores el decreixement no és una opció moral i política, una proposta a la qual un pot adherir-se o no segons els seus criteris morals i polítics. Al contrari: és un horitzó ineludible, imposat per la naturalesa.

Doncs bé, en base a les dades que he pogut consultar i a l'estudi de la informació a l'abast, afirmo que ja s'ha ultrapassat la capacitat de càrrega del planeta i que el decreixement demogràfic i econòmic fins a situar-se en una escala menor, sostenible, és simplement inevitable. Inevitable, tant si la perspectiva ens agrada com si no.

I ALESHORES QUÈ? SI CAL
RENUNCIAR AL CREIXEMENT,
NO IMPLICA AIXÒ RENUNCIAR
TAMBÉ AL TREBALL,
I AL BENESTAR,
I A NO SÉ QUÈ MÉS?

La resposta, ara, és que les coses no són tan simples.

El creixement no sempre és rebutjable: durant algunes fases i fins a un cert punt fa una vertadera contribució al benestar. A Espanya, per exemple, entre final dels anys cinquanta i mitjan anys vuitanta del segle passat. Llavors el creixement va permetre a la majoria de la gent menjar més (i en alguns aspectes millor), va permetre estudiar i tenir accés a medicines i atencions mèdiques, tenir una casa en condicions i tenir vacances, i llum i aigua corrent, i fins tot calenta. Llavors l'expansió econòmica va conduir a més benestar. Benestar material, és clar, però és que en faltava bastant, precisament

d'aquest. En una societat en la qual la memòria de la fam, de les condicions terribles de les primeres etapes de la dictadura feixista de Franco, està encara viva (i espere que continuarà viva, i que puga aturar els nous tics autoritaris ben visibles en l'actual govern espanyol i els seus entorns), aqueixa experiència de millora generalitzada de les condicions materials de l'existència, associada al desenvolupament econòmic, em sembla innegable. És clar que tot es pot discutir, però massa gent ho va viure així i no trobe gaire raonable mantenir que s'enganyaven.

Ara bé, la relació positiva entre creixement i benestar no és permanent; apareix només en determinades circumstàncies. La raó n'és que, en general, les necessitats humanes se satisfan amb béns i serveis procedents de tres fonts. De la producció econòmica, distribuïda a través del mercat o de l'estat (mobles, vehicles, lliçons rebudes a l'escola o intervencions mèdiques en un hospital). De l'intercanvi no mercantil amb altres éssers humans (criança, afecte, cura, identitat, reconeixement social). I del medi ambient natural (aigua per a beure, aire per a respirar, petroli per a cremar). Quan la primera d'aqueixes fonts és escassa i les altres dues són abundants, aleshores el creixement econòmic contribueix molt al benestar, perquè permet obtenir més del que més falta, perquè incrementa allò que és escàs. Perquè el desenvolupament és precisament expansió de l'esfera econòmica a costa de les altres dues. El problema comença quan hi ha molta producció econòmica però les altres dues fonts del benestar humà han esdevingut escasses; i això és precisament el que passa des de fa quinze o vint anys. Això és el que fa temps venen denunciant, cada moviment en el seu àmbit, l'ecologisme i el feminisme.

És a dir, arriba un punt en què més desenvolupament econòmic no comporta més benestar, sinó menys. El desenvolupament té sempre costos socials i ambientals: amb ell es guanya poder adquisitiu però es perd qualitat en els contactes humans i es perden funcions útils de la natura. Hi ha més diners per pagar algú que tindrà cura dels infants, dels vells, fins i tot dels gossos, per pagar entrenadors personals, restaurants i viatges en automòbil a boscos o platges llunyans; però falta temps per gaudir dels fills o d'un dinar llarg i lent amb els amics i amigues (i l'aire de la pròpia ciutat és de fàstic i les platges properes una claveguera). Aquest intercanvi és indefugible: per poder dedicar tot el temps a guanyar més diners cal sacrificar els contactes humans i destruir el medi ambient. Arriba un moment en què les pèrdues superen els guanys. I aleshores el creixement ja no produeix més benestar, sinó al contrari. Aleshores, el desenvolupament es transforma en una condemna. En moltes societats riques (i també en la nostra) aquest llindar ja s'ha traspassat. Amb formes cada cop més breus, convulses i forçades, el creixement és encara possible, però ja fa anys que no és realment desitjable. El que passa és que ningú sap com aturar la màquina sense obrir la porta al caos, però està molt clar que la màquina ja no ens duu enlloc. En les variants menys dolentes, implica un esforç extenuant per romandre en el mateix lloc.

En resum: un creixement desmesurat esdevé contraproductiu. Primer s'autoanulla i després es torna destructiu. Ens trobem en aquesta fase històrica, tot i que no és fàcil de percebre al primer cop d'ull. Els daltabaixos incontrolats del darrer període, les bombolles i les punxades, els booms demogràfics i les escalades de l'atur, són la manifestació de tot plegat.

No tinc espai per estendre'm en aquest punt. Faré només una breu anotació. Un dels corol·laris de la teoria de la no-incondicionalitat de la connexió entre creixement i benestar és que, enllà de l'òptim, el creixement ha d'adoptar formes més i més artificials i forçades. Aquest ha estat tot just el cas: la darrera onada del creixement, entre 1995 i 2006 si fa no fa, va implicar l'enderrocament de bona part del teixit productiu i una especialització desequilibrada en la combinació de l'especulació i el ciment. Una barreja finalment desastrosa entre la mentalitat de jugador de casino i una nova edat de pedra. Però, com sempre passa als casinos, al final guanyà la banca. I ara estem en la fase de l'extorsió per fer-nos pagar els deutes. De la festa del casino s'ha passat a l'economia del saqueig i el pillatge. Coses de gàngsters, al cap i a la fi.

A la gent que, amb bones intencions, creu que caldria tornar al creixement, i que un creixement benigne i equilibrat serà algun dia possible, li convindria sotmetre els seus somnis a un tractament bàsic d'economia ecològica. L'era del desenvolupament s'ha acabat. La mala notícia és que això ens replanteja tots els problemes i totes les angoixes. La bona és que, en les condicions realment existents, l'única cosa pitjor que la recessió seria una nova dosi extra de creixement.

EL PUNT DE TROBADA DE L'AUSTERITAT, LA SOSTENIBILITAT I EL BENESTAR

El decreixement implica l'austeritat (és a dir, obliga a acceptar que el país de Xauxa no existirà mai i que la riquesa virtual i els

deutes que no es poden pagar són un parany). Implica l'austeritat però, a diferència del que semblen creure Rajoy i de Guindos, austeritat no implica necessàriament pillatge. Per dir-ho així: *d'austeritats, n'hi ha moltes*.

Convé recordar, doncs, que algunes austeritats poden tenir aspectes gratificants o desitjables. Convé explorar una mica la connexió secreta entre austeritat i benestar. És el que diuen ara molts filòsofs i pensadors ecologistes, com ara Joaquim Sempere: *millor amb menys*. Simplicitat voluntària, *small is beautiful*, objectors al creixement... Ho recordaré amb una referència molt més antiga: la distinció que feia Epicur entre tres classes de desig.

Hi ha tres classes de desig, deia Epicur. Els que són naturals i necessaris (com beure aigua per satisfer la set). Els que són naturals però no necessaris (com el de menjar un plat ben cuinat: menjar és una necessitat natural, menjar bé és una forma culturalment refinada de satisfer una necessitat natural). I els que no són ni naturals ni necessaris (com ara les corones o l'erecció d'estàtues).

Ja sé que els historiadors de la filosofia han donat diferents interpretacions d'aquest passatge. Ara vull apuntar una que potser no és filològicament correcta. No m'importa: és només per suggerir que l'àmbit de la suficiència (que és també el de la sostenibilitat, i el de l'austeritat benestant) és el dels desitjos que són naturals però no necessaris.

Cal reivindicar una noció d'austeritat que hauria de:

a) rebutjar els qui voldrien retallar tot el que no és estrictament necessari: la societat en què cada un rep només allò que necessita estrictament per a sobreviure ja la coneixem, i no la vol ningú: és el camp de concentració;

b) enderrocar les estàtues i no dedicar ni un euro a corones i la resta: una bona administració dels béns públics hauria d'implacar la supressió de les despeses realment supèrflues.

Sota aquestes condicions, hi ha un territori molt ampli que s'ha d'explorar. Austeritat no és retorn a les cavernes (o el camí cap al camp de concentració) sinó defensa del refinament de la vida civilitzada enfront de l'excés que l'amenaça. Austeritat no és acceptar com a inevitables penalitzacions innecessàries, no és posar bona cara en rebre el càstig d'un poder abusiu, sinó reconèixer que potser sí és cert que, enganyats o no, hem viscut per damunt de les nostres possibilitats. Austeritat sí és identificar i suprimir sistemàticament, ordenadament si és possible, organitzadament sempre que siga possible, les estàtues que deformen, enlletgeixen i humilien la nostra societat.

Un programa, per cert, que implica també reivindicar la democràcia representativa (perdoneu: de nou Berlinguer! i Rosa! i Churchill!.. ai!, em sap greu: el món és així de complicat...). Perquè algunes de les estàtues serien molt fàcils d'identificar. Simbòlicament, l'enderrocament de l'estàtua de Carlos Fabra a l'aeroport inert de Castelló seria un indicatiu que la vertadera naturalesa dels nostres problemes comença a ser entesa. [Per tal d'evitar malentesos: la càrrega simbòlica correspondria al significat cultural i social d'un enderrocamment que mereixeria ser ben real i físic.]

Però no totes les estàtues serien objecte d'un consens tan ampli: és una estàtua l'AVE? I les centrals nuclears? I les eòliques? I els màsters generalistes de sociologia amb menys de quinze estudiants? En molts dels casos, l'única forma de decidir si una determinada cosa és o no una «estàtua», és la

decisió majoritària després d'un debat lliure i la deliberació en un context democràtic. Poques bromes, doncs, amb la democràcia «liberal». És cert que no garanteix res, i que no conté assegurança de cap mena contra els errors col·lectius. Però també és cert que és l'únic dispositiu conegut per mantenir una feble esperança de detectar els errors i esmenar-los a temps.

EN CONCLUSIÓ

El que pot dir-se, en general, podria ser resumit de la manera següent. El decreixement és la condició de la sostenibilitat mediambiental. La igualtat (és a dir, la democràcia i la distribució justa de la renda i la riquesa) és la condició de la sostenibilitat social. Perquè una societat és sostenible (viable en el temps) si no sobrecarrega la capacitat natural de subministrar recursos, absorbir residus i oferir espai per a la població i les seues activitats (sostenibilitat ambiental). I és sostenible si manté l'organització interna, un mínim de cohesió per tal de no esclatar (sostenibilitat social). L'austeritat necessària, doncs, és la que afavoreix l'acompliment de les dues condicions: redueix la càrrega sobre els ecosistemes i conserva o incrementa la cohesió social.

He passat molts anys explorant la qüestió i sembla que ha d'haver-hi més d'una forma de combinar austeritat, igualtat i sostenibilitat, ha d'haver-hi més d'una fórmula ideològica i política practicable. No és que això siga una gran sorpresa. *Com quasi sempre en la història, també les trajectòries del decreixement prometen ser incertes, confuses i diverses.* □

REFERÈNCIES

- BERLINGUER, E. (1978): *Austeridad: Una ocasión para transformar Italia*, Barcelona, Materiales.
- DALY, H. E. i J. FARLEY (2004): *Ecological economics: Principles and applications*, Washington, Island Press.
- EPICUR (1995): *Sobre la felicitat*, Barcelona, Edicions 62.

1. Una primera versió d'aquest text fou presentada l'octubre del 2012 al cicle de conferències «Una mirada filosòfica a la crisi», organitzat per la Càtedra de Filosofia i Ciutadania Josep Lluís Blasco Estellés i per les societats filosòfiques de les Illes Balears, el País Valencià i Catalunya. Una gravació en vídeo de les conferències d'aquest cicle s'ha conservat a l'espai web de material audiovisual de la Universitat de les Illes Balears. Amb lleugeres modificacions, l'argument s'ha exposat també en altres fóruns.
2. Com a concepte econòmic, 'bé públic' es pot definir com «un recurs que és no competitiu, no exclouent i desitjat pel públic. Pel fet de ser no competitiu, els béns públics no són produïts per empreses que busquen beneficis. Degut a que són no exclouents, el cost marginal del seu ús per a una altra persona és zero, així que el seu preu eficient hauria de ser també zero. Un bé públic ha de ser subministrat col·lectivament pel govern o per una altra institució social» (Daly i Farley 2004: 438). Un recurs és no competitiu quan el seu ús per una persona no afecta l'ús per una altra persona. Un recurs és no exclouent (o, més precisament, no exclusivitzable, si puc introduir un neologisme tan forçat) quan no existeix cap institució o tecnologia que pugui excloure del seu ús tota aquella persona que no hi tinga l'accés reservat (per propietat o per qualsevol altre procediment d'exclusió d'uns altres).

Carisma i democràcia

Raimon Ribera

És possible que un punt de coincidència entre la filosofia política liberal i la marxista sigui una certa prevenció (o fins i tot aversió) envers el lideratge carismàtic, considerat com a distorsionador de la democràcia, manipulador de la lliure expressió de la voluntat dels individus i enemic de les classes populars. Se sospita que el líder carismàtic mira de posar les classes populars al servei dels seus interessos particulars i s'associa la noció de carisma amb manipulació, o bé amb la generació de situacions polítiques inestables i perilloses. Aquesta prevenció d'entrada ha fet que la noció de carisma no sigui gaire popular en l'àmbit de la filosofia política.

Per això, abordar aquest tema genera una certa incomoditat als qui, d'una banda, entenem i compartim aquestes crítiques, aquestes alertes davant dels perills, i d'una altra banda considerem el lideratge carismàtic com a quelcom inevitable i capaç d'aportacions positives. Inevitable perquè els humans funcionem sovint d'aquesta manera:

en lloc de mantenir estructures horitzontals on tothom juga un paper similar, optem per dinàmiques d'atorgament de preeminència a un individu en particular, degut a les seves característiques personals; li reconeixem una posició preeminent, i estem disposats a col·laborar amb ell respectant aquesta preeminència de fet, vingui o no acompanyada d'una preeminència institucional reconeguda. Positiu pel fet que sembla com si el lideratge carismàtic fos capaç de mobilitzar determinades dinàmiques en el conjunt que no apareixerien des d'una organització més horitzontal; dinàmiques que tenen relació amb la creativitat, amb la capacitat d'afrontar riscos, amb la resistència a l'esforç o el sofriment, amb la generació de dinàmiques d'alegria i entusiasme. Dinàmiques totes elles amb un component irracional, emocional, inconscient o com li vulguem dir que sembla més mobilitzable per la via carismàtica que per la simple proposta racional.

Podríem, doncs, limitar-nos a fer una crítica del lideratge carismàtic, assenyalant els seus perills i invocant la seva supressió del nostre panorama polític. Podríem insistir en la seva perillositat en un moment de crisi múltiple com l'actual, on els factors econòmics, institucionals i culturals es barregen i semblen estimular-se mútuament a l'hora de crear una situació social a la qual

Raimon Ribera (Barcelona, 1951) és llicenciat en Ciències Econòmiques i Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona. Membre del Departament de Ciències Socials i de la Càtedra Lideratges i Governança democràtica d'ESADE, on coordina el Programa Vives-Valors, compromís i lideratge. Impulsor del blog Aglaia (<www.aglapertu.blogspot.com>).

és difícil trobar una sortida constructiva. I ho fem: el moment és especialment propici als populismes més absurds i a les propostes més forassenyades. Caldrà ser molt vigilant en aquest entorn davant les iniciatives que se situïn en aquesta orientació: hauran de ser vigilants els experts per desemascarar-les des del seu bon principi i hauran de ser vigilants les organitzacions socials per impossibilitar la seva extensió, fent servir com a eines d'acció la dialèctica política i la denúncia social pedagògica.

I podríem mirar de contraposar lideratge democràtic i carisma autoritari, en una perspectiva dual que té l'avantatge d'aportar claredat i capacitat de defensa davant dels perills populistes. Podríem reivindicar la racionalitat democràtica com a única eina a emprar, i envoltar-la d'una sèrie de valors que multiplicarien la seva eficàcia (respecte als altres, transparència, prudència, etc.). Podríem propugnar la suspicàcia davant de les propostes «salvadores», que diuen que ho arreglaran tot i ràpidament. Podríem fer-ho, i ho fem. Però no ens sentiríem còmodes quedant-nos només aquí. La contraposició entre lideratge democràtic i carisma autoritari, que és vàlida i fecunda, no esgota tota la temàtica. Hi pot haver un lideratge carismàtic democràtic. Carisma i autoritarisme han anat sovint junts, però no hi han d'anar necessàriament; si es fan bé les coses, es pot gaudir d'un lideratge carismàtic que no suprimeixi la democràcia i que ajudi a trobar sortida als reptes a què aquesta s'enfronta. Aquesta és la nostra posició de fons, i la que justifica la resta d'aquestes pàgines.

L'interès per la noció de carisma ens sembla, doncs, justificat. Creiem que mereix ser analitzada no només per criticar-la i foragitar-la del nostre panorama intel·lectual (cosa que s'ha de fer amb algunes de

les seves utilitzacions, certament), sinó per explorar-la i mirar de treure'n aportacions útils. Ens sembla que no podem deixar de banda o despatxar massa fàcilment, amb una simple ganyota de rebuig, una noció que a nivell de reflexió política ha estat i és rellevant per a comprendre determinats comportaments polítics i que a nivell de pràctica política ofereix oportunitats d'obrir dinàmiques de canvi que no són fàcils de generar.

LA NOCIÓ DE CARISMA

És cert que la noció de carisma no és de les més treballades per la filosofia política, potser precisament per aquesta mena d'al·lèrgia que produeix d'entrada i que va semblar plenament confirmada per la tragèdia històrica que va suposar al segle XX la terrible figura d'Adolf Hitler. Però com a mínim Max Weber (1864-1920)¹ i Pierre Bourdieu (1930-2002) ens ofereixen algunes reflexions des de les que és possible avançar.

Comencem recordant, per continuar curant-nos en salut, que el carisma és un fenomen més aviat insòlit, delicat i perillós. Per definició és quelcom infreqüent, «extraordinari», excepcional. Se'l sol definir com una barreja de caràcter, influència i habilitats socials que ofereix com a resultat una qualitat de la personalitat que atreu els altres i els fa més receptius a les pròpies idees. Seria una mena de capacitat que tenen certes persones de suscitar amb facilitat atenció, admiració i adhesió per part d'altres gràcies a una qualitat «magnètica» de personalitat o d'aparença. També se'n parla com de la capacitat d'exercir autoritat en base a la creença dels seguidors en les capa-

citats exemplars de santedat, heroisme o excepcionalitat d'una persona. O com un tret que es troba en persones la personalitat de les quals es caracteritza per un encant personal i un magnetisme (un atractiu), juntament amb innates i poderosament sofisticades habilitats de comunicació i persuasió interpersonals. La persona carismàtica és considerada capaç d'utilitzar la seva mateixa manera de ser, més enllà de només la paraula o la lògica, per interactuar amb altres éssers humans d'una forma directa i personal, transmetent-los amb eficàcia un raonament o un concepte.

Tan excepcional és la possessió d'aquesta qualitat anomenada «carisma» que els antics la consideraven com un regal dels déus, una manera gràfica de subratllar l'excepcionalitat i la força peculiar que la caracteritzen. «Regal dels déus»: o sigui, no fruit del propi esforç, no derivada de la voluntat de l'individu. Per tant, quelcom que no pots planificar d'obtenir. Regal dels déus o regal dels altres: Bourdieu subratllava que un líder només té carisma si altra gent accepta o considera que en té. I Bourdieu també apuntava que sovint el carisma depèn d'un moment puntual inicial, d'un «acte inaugural» (com ara una batalla decisiva o un discurs emocionant) després del qual la persona passa a ser vista com a carismàtica. O sigui, de vegades el regal dels déus –o dels altres– es vehicula a través d'un fet excepcional, i a partir d'aquest fet, la gent considera que en aquella persona hi ha carisma, i així és mentre no es desfà l'encant.

Això porta a considerar que el carisma no és ben bé o no és només una qualitat personal, una característica innata: és quelcom que un col·lectiu ha de reconèixer, copsar o atorgar. És, per tant, bàsicament una *dinàmica relacional*, un tipus de connexió entre

una persona i un col·lectiu, i si es trenca aquesta connexió, el carisma desapareix. Els déus –i els altres– poden ser també arbitraris a l'hora de recuperar regals donats, fet que enforteix encara més la pertinença de la metàfora del «regal». La imbricació de la condició de regal és tan intrínseca en el carisma que es manifesta en la seva etimologia: ve del grec χάρισμα / *charisma*, «favor lliurement donat», «present de la gràcia» o «regal diví» (χάρις / *charis* vol dir «gràcia»).

És rellevant per als nostres propòsits tenir en compte que per a la tradició cristiana ortodoxa grega, *charisma* és qualsevol gràcia especial concedida per Déu a un individu (en coherència amb la seva etimologia). En diverses confessions cristianes, s'anomena *carisma* a un do donat per l'Esperit Sant a un creient per edificar espiritualment a una comunitat cristiana. Aquesta vessant religiosa de la qüestió mereix ser evocada i tinguda en compte perquè subratlla algunes característiques del carisma que considerem rellevants a l'hora de tenir-lo o no en compte en la pràctica política actual.² Abans hem dit que la dimensió de regal que caracteritza el carisma ens ajuda a tenir present que «no és resultat de mèrits o esforços propis». I també ens recorda la seva fragilitat (és un regal que et pot ser pres en qualsevol moment). Ara hi afegim i posem èmfasi en què es tracta –s'ha de tractar– d'un regal destinat a afavorir la construcció de la comunitat. El carisma no estaria així al servei dels interessos del seu posseïdor sinó dels del grup que atorga el carisma. D'aquí l'oportunitat d'enriquir la imatge del «regal» amb les imatges de la «gràcia» i el «do». No es rep el carisma per a lluïment del receptor, sinó per afavorir els qui l'envolten, i per això aquests el reconeixen i l'acullen amb goig. Qui disposa d'aquesta qualitat no la

PERILLS DEL LIDERATGE CARISMÀTIC

pot considerar «seva», utilitzable per als seus interessos; si és així, la qualitat es corromprà i li serà presa. Se l'ha de considerar sempre com a eina per fer un servei al grup, per vertebrar un col·lectiu.³

Aquesta doble vessant política i religiosa de la noció de carisma es troba ja en el mateix Weber.⁴ Per a ell, l'autoritat carismàtica es basaria en la devoció a la santedat excepcional, a l'heroisme o al caràcter exemplar d'un individu, i en els patrons normatius o en l'ordre revelats o manats per ell. Seria una determinada qualitat d'una personalitat individual en virtut de la qual aquesta persona és diferenciada de la gent normal i és tractada com si tingués poders o qualitats extraordinaris. Aquestes qualitats o poders no són accessibles a la persona ordinària —per això són considerats com d'origen diví—, i és degut a elles que aquesta persona és tractada com a líder.

Weber consideraria irrellevant, pel que fa a la definició de carisma, la valoració que aquestes característiques puguin merèixer des d'un punt de vista ètic, estètic o altre (adoptant així una aproximació no axiològica o no normativa). Weber també veia l'autoritat carismàtica no tant com el fruit de trets de caràcter del líder carismàtic sinó com la mena de relació entre el líder i els seus seguidors (el que pot fer, per exemple, que el poder d'un líder religiós decaigui si els seguidors deixen de considerar que el líder ha estat tocat per la divinitat; la percepció dels seguidors seria rellevant en l'existència d'autoritat carismàtica). Per tant, el carisma es fonamentaria en el «reconeixement» dels seguidors o adeptes (*Anhänger*).⁵ Aquest reconeixement es pot acabar traduint en un lliurament personal complet, ple de fe, derivat de l'entusiasme o de la necessitat i l'esperança.

Ja d'entrada hem parlat de la «perillositat» del carisma, del risc inherent a la seva utilització si no es fa amb les prevencions i precaucions adients. Val la pena, doncs, posar una mica més en relleu els límits i perills de l'autoritat carismàtica. De passada, això ens ajudarà a precisar una mica més la noció de carisma i a avaluar amb una prudent intel·ligència la possible utilitat del carisma a l'hora d'introduir innovació en el desenvolupament de les societats.

Lògicament, el gran àmbit on es mostren aquests perills és l'àmbit polític. També a nivell empresarial hi ha una interessant reflexió al respecte, en què alguns subratllen el caràcter nefast del lideratge carismàtic en la dinàmica empresarial, considerant-lo destructor de les estructures de gestió i dels elements habituals de cohesió de l'empresa. Però no abordarem aquí aquesta problemàtica.

A nivell polític, considerem que els grans problemes del lideratge carismàtic són tres: d'una banda el *populisme* (dir a la gent el que vol sentir però fer-la anar a on a mi em convé que vagin); en segon lloc, el que anomenarem la *transferència megalomaniaca* (per la qual els deliris de grandesa del líder són encomanats a tota una societat, normalment per mobilitzar-la cap a la guerra de conquesta); i finalment la *capacitat d'anul·lació dels criteris morals* en el comportament d'un col·lectiu (amb el cas paradigmàtic de la *shoah*).

El *populisme* es fonamenta en un discurs simplista i radical que mira d'encaixar exactament amb allò que la part de la població amb menys preparació cultural té com a conceptes d'ús comú (el que inclou molts

tòpics) i allò que li agrada més de sentir, que afalaga més les seves orelles i excita més el seu imaginari. El líder populista sovint no encarna allò que expressa, sinó que es limita a utilitzar-lo en els discursos públics (i hi ha algunes imatges patètiques sobre la gestualitat privada d'aquests líders en acabar una intervenció pública, alguna cosa així com «ja els hi he engaltat», o «ja he complert», o «mireu quina interpretació teatral més lluïda que he fet»). Sovint el líder populista és extremadament hipòcrita, i els seus comportaments en la vida privada són discordants amb el que propugna; hi ha una enorme distància entre el seu discurs públic i el seu comportament personal. Un agressiu discurs contra la corrupció de les «classes dirigents» o grups privilegiats, característic del populisme, es compagina molt sovint amb un comportament personal corrupte a nivell econòmic, moral o de tràfic d'influències per part del dirigent populista.

El populisme invoca constantment els interessos i la voluntat del «poble», sense més distinció, i s'escuda sovint en un atac frontal als grups dirigents polítics, econòmics o intel·lectuals, de vegades amb sagnants conseqüències com les que es varen viure durant la Guerra Civil, de vegades com a pura aparença que amaga posteriors connivències i compromisos amb part d'aquestes elits. Aquest atac als grups dirigents inclou sovint un atac als partits polítics tradicionals, essent aquest un dels eixos vertebradors de la seva actuació política que comporta sovint un afebliment de les estructures polítiques d'una societat.

A Catalunya el populisme és sovint etiquetat com a «lerrouxisme», ja que Alejandro Lerroux (1864-1949), polític andalús establert a Barcelona des del 1901 que va acabar presidint el Govern espanyol durant la

Segona República, va ser una encarnació gairebé arquetípica d'aquesta posició. Barrejant obrerisme, anticlericalisme, anticatalanisme i corrupció, va tenir una llarga vida política, gairebé incomprendible des del món actual fins que s'ha donat l'aparició de personatges com ara Silvio Berlusconi. Però la llista de dirigents populistes en la història de la humanitat seria ben llarga, i cal reconèixer que molts dels considerats grans líders carismàtics van ser populistes, començant possiblement pel mateix Juli Cèsar.

La *transferència megalomaniaca* és el segon gran risc del lideratge carismàtic que volem subratllar. És difícil establir en quin moment el líder carismàtic és posseït pels deliris de grandesa. Alguns ja els porten a dins des d'abans de la seva irrupció en l'esfera pública; altres els van agafant afalagats pel seu mateix èxit a mesura que el van obtenint. Però el problema principal apareix quan aquesta megalomania és transferida pel líder als seus seguidors, de vegades a tot un exèrcit, de vegades a tot un poble. Moltes guerres de conquesta, com ara l'expansió francesa per Europa amb Napoleó o l'alemanya amb Hitler, només es poden entendre des d'aquesta transferència. És un esdeveniment xocant: la combinació d'entusiasme heroic per un costat i de crueltat destructiva per l'altre és una barreja difícilment assumible des de la perspectiva axiològica actual. Però l'acceptació i fins i tot l'apologia de la llei del més fort ha estat molt present en la història, i no podem donar per suposat que estigui eradicada del nostre panorama. Sovint el vernís axiològic és només això, una fina capa brillant però fràgil, que s'esberla a la més petita investida d'alguna pulsio primària. La celebració entusiasta de les victòries militars davant de la discretíssima expressió del pacifisme (amb

excepcions com les manifestacions contra l'inici de la guerra de l'Irak) és un fenomen que segueix essent colpidor.

Una mica més enllà, tot i que amb una certa continuïtat amb el risc anterior, trobem la capacitat del lideratge carismàtic per *anullar els criteris morals* en els comportaments col·lectius i individuals. Hi ha un mecanisme infernal pel qual el grup sembla transferir la seva capacitat de responsabilitat moral al líder i això li permet, si aquest així ho vol, qualsevol mena de comportament immoral, justificat mitjançant la invocació a l'autoritat del líder. D'alguna manera, el grup es permet alliberar determinades pulsions que ja té (no és el líder qui els hi inculca, tot i que pugui ser així en alguna ocasió) amb la coartada de la vinculació amb el líder: «ell ho vol, però de fet ja em va bé perquè jo també ho vull». Aquí el lideratge carismàtic no genera sinó que desencadena processos col·lectius altament condemnable, i la seva responsabilitat rau a fer possible, facilitar, promoure aquest desencadenament. L'esquema justificador del «líder malvat que porta pel mal camí el bon poble» no es correspon suficientment amb la complexitat de la realitat, tot i que això no eximeix de responsabilitat al líder en el desencadenament d'aquests processos d'eufòria col·lectiva perversa.

Aquest és probablement el més terrible dels perills del lideratge carismàtic, i la crueltat genocida, els assassinats en massa i a sang freda, és la més horrorosa de les seves conseqüències. És la *shoah*, però no només la *shoah*.

No només de l'àmbit polític podem treure lliçons sobre els perills del lideratge carismàtic. Com que, com ja hem vist, aquesta noció també ha estat utilitzada

(a nivell de reflexió i de praxi) en l'àmbit religiós, val la pena tenir en compte algunes dimensions i conclusions que deriven de les experiències fetes en aquest àmbit, tot i que el llenguatge i les problemàtiques abordades puguin ser una mica diferents de les que acostumem a manejar i demanin un petit esforç de traslació.⁶

En l'àmbit religiós (i sovint també en el polític, evidentment) els líders carismàtics acostumen a aparèixer en temps incerts i de canvi sociocultural desorientador. En aquests períodes és quan sorgeixen sectes no convencionals formades per persones que tenen por del futur i que esperen que, dipositant la seva fe en algun líder carismàtic, protegiran les seves vides de perills desconeguts i imprevisibles.

Un altre aspecte a tenir en compte és la tensió entre el lideratge carismàtic i la institucionalització de l'autoritat. Per no ser una simple flamarada, l'empenta carismàtica s'ha de poder institucionalitzar, però alhora la institució genera dinàmiques contraposades a les del carisma. El carisma personal (de profetes i savis, per exemple) es resisteix a les influències institucionals, és antitètic amb l'autoritat estable encaixada en codis i costums fixats. El carisma representa l'extraordinari, els aspectes no rutinaris de la vida i la realitat. Mentre que els sacerdots i altres representants institucionals estan en general associats amb idees i normatives rebudes o derivades de tradicions existents, els líders carismàtics comuniquen missatges normatius dels quals són autors primordials.

És interessant subratllar també que, per definició, els líders carismàtics no estan lligats a instruments institucionals que defineixin i estructurin la seva rendició de comptes (*accountability*). Deixant de banda

restriccions legals existents, s'han establert o heretat poques estructures per controlar la conducta dels fundadors carismàtics. I l'absència d'estructures estandarditzades per a la rendició de comptes fomenta la corrupció. La manca de restriccions institucionals també pot facilitar altres formes de comportament extrem o desviat, establint un context que permeti per exemple la desviació sexual i/o la violència. La dinàmica del lideratge carismàtic pot oferir oportunitats als líders carismàtics per deixar operar les forces més fosques del seu subconscient.

Aquesta manca de restriccions institucionals sobre els líders carismàtics (poden fer una mica el que volen) s'articula de manera complexa amb la manca de suports institucionals disponibles per sostenir l'autoritat del líder carismàtic (té pocs aparells de suport). Com ja hem vist, l'autoritat carismàtica té un estatus fonamentalment precari perquè la reivindicació d'autoritat per part del líder descansa purament en factors subjectius: la percepció dels seguidors de les extraordinàries qualitats del líder depèn de les situacions i pot ser efímera. El líder carismàtic ha d'estar fent front contínuament a la possibilitat que el seu «do», la seva «gràcia», deixin de ser percebuts com a tals per part dels seguidors i que la seva autoritat desaparegui, el que genera una incertesa o inseguretat que porta a comportaments peculiars per part del líder.

Ahora, els líders carismàtics han d'estar constantment a l'aguait d'amenaques a la seva autoritat per part de forasters o de dissidents i rivals de dins del seu mateix moviment o fins i tot per part de l'aparell administratiu d'aquest moviment. Aquest aparell tendeix en general a expandir el seu àmbit d'autoritat i a racionalitzar els

procediments administratius en detriment de la llibertat d'acció del líder (arribant de vegades fins a la seva mateixa deposició). Els líders poden optar per ignorar aquest conflicte, donant suport a l'organització i a la consegüent reducció del seu paper, o bé poden oposar resistència a aquesta dinàmica. Aquesta darrera estratègia porta a maximitzar la volatilitat, ja que el líder es pot embarcar en una persistent dinàmica de generació de crisis per tal de mantenir el moviment en tensió constant de manera que no es puguin consolidar estructures institucionals estables, fent palès així el caràcter indispensable del líder. El risc de rutinització pot ser combatut pel líder a través d'un canvi permanent de l'entorn i de la modificació dels objectius, amb el trasbals que això comporta. Una variant d'aquesta aproximació passa per incrementar la tensió del grup amb l'entorn per tal d'enfortir la solidaritat interna, potenciant el conflicte amb persones i grups que l'envolten. Tant el rebombori intern com la confrontació amb l'entorn porten sovint a foragitar del grup les persones que no són totalment lleials al líder o que poden no estar inclinades a acceptar mesures extremes en suport de la visió del líder (per exemple, l'ús de la violència). En mancar-li tant les restriccions immediates com el suport a llarg termini, un líder carismàtic estarà inclinat a protegir la seva posició mirant de «simplificar» el context intern del grup per tal d'eliminar fonts de discrepància, diversitat normativa i lideratges alternatius.

D'aquestes indicacions se'n poden treure alguns ensenyaments útils, ni que sigui de manera indirecta, a l'hora de reflexionar sobre la dinàmica del lideratge carismàtic i la seva aplicació a l'àmbit polític.

ACTUALITAT DEL LIDERATGE CARISMÀTIC

Apuntat per on va la noció de carisma i conscients dels greus perills del lideratge carismàtic, podem mirar d'endinsar-nos una mica en la seva possible aplicació en el nostre context actual.

Val a dir, d'entrada, que a l'hora de pensar el lideratge en general ens ha estat útil diferenciar entre el lideratge entès com a posició capdavantera en una estructura, com a jerarquia, i el lideratge entès com a la capacitat de mobilitzar un col·lectiu a través d'una visió.⁷ Així mateix, a l'hora d'avaluar el lideratge (o sigui, de veure en què consisteix el bon lideratge) ens ha estat útil diferenciar entre la bondat com a eficiència i la bondat moral. I a l'hora de relacionar lideratge i valors ens ha estat útil diferenciar entre valors sociològics (valors constatats, operatius), i valors filosòfics o grans valors (valors de referència o desitjats, aspiracionals). Doncs bé, a l'hora de pensar el carisma també sembla útil diferenciar entre el carisma com a capacitat d'incidir directament en l'emocionalitat dels altres utilitzant-los al servei dels interessos del posseïdor del carisma i el carisma entès com la mateixa capacitat d'incidència directa en l'emocionalitat però posada al servei dels interessos d'un col·lectiu, sigui per portar-lo a assolir determinades fites desitjades col·lectivament, sigui per defensar-lo davant d'altres col·lectius, sigui per ajudar-lo a portar a terme processos d'adaptació als reptes o nous entorns que se li plantegen.⁸ En dir, per entendre'ns, carisma *autocentrat* i carisma *altruista*.

La definició de carisma de Weber que hem vist al principi (vegeu nota 1) no entra en aquesta distinció, però les seves consideracions addicionals sobre el carisma com

a relació entre el líder i els seguidors que el reconeixen com a tal, i les posteriors de Bourdieu en el mateix sentit, apunten d'alguna manera cap a aquesta visió del carisma altruista. Com també hi apunten les consideracions de la tradició cristiana al respecte, en subratllar el carisma com a servei a la comunitat. Sovint s'identifica el carisma només amb el carisma autocentrat, però aquesta no és, com hem vist, l'única visió tradicional del carisma; el carisma altruista també gaudeix d'una llarga història.⁹ Per tot això ens sembla pertinent utilitzar la distinció entre carisma autocentrat i carisma altruista a l'hora de mirar de fer una avaluació del possible paper del carisma en les societats actuals.

El carisma autocentrat (impacte en els altres i mobilització dels mateixos al servei dels interessos del posseïdor del carisma) deriva inevitablement en manipulació, mentre que el carisma altruista (impacte en els altres i mobilització dels mateixos al servei dels interessos del col·lectiu) no ho fa; la distinció és, doncs, decisiva. El problema passa llavors a ser triple: 1) com diferenciar les dues menes de carisma (de vegades no és tan evident, sobretot si el posseïdor té una alta capacitat de dissimulació); 2) què passa quan ens trobem amb un carisma altruista però al servei d'uns interessos de grup que considerem reprovables (la neteja ètnica, per exemple) i 3) com es fa el pas del carisma autocentrat al carisma altruista. Els seguidors no poden forçar aquest pas. Poden detectar un líder autocentrat i rebutjar-lo, però la «conversió» de la persona del líder passa per altres camins. Aquí es requereix un moment de canvi, un salt qualitatiu; requereix el pas, en l'interior del posseïdor del carisma, de l'hegemonia del jo egocèntric a l'hegemonia del jo altruista. Aquest pas es produeix en

el marc del procés de maduració personal, del treball de la pròpia qualitat humana, i inclou sempre un moment «misteriós», un cert «salt» o punt de ruptura, un canvi de perspectiva, una modificació del paper dels grans valors en la pròpia vida que és un moment incontrolable, no programable, que no sabem ben bé de què depèn ni com es produeix.¹⁰

Podríem dir doncs, des d'aquesta perspectiva, que el populisme és una manifestació pública a nivell polític del carisma autocentrat. És, per tant, contrari als interessos de les classes populars, ja que no respon a ells, sinó als interessos del líder. Es produeix quan el nivell de consciència i organització d'aquestes classes és insuficient com per generar una distància crítica que permeti discernir les intencions i manera de fer del líder, quan és insuficient per diferenciar entre carisma autocentrat i carisma altruista. Però aquesta reflexió deixa la porta oberta a un lideratge carismàtic al servei de les classes populars, que passarà necessàriament per un carisma altruista del líder. Aquest és un dels grans reptes del nostre present: no tant l'oposició frontal al lideratge carismàtic, sinó tenir la capacitat de diferenciar entre un lideratge autocentrat populista i un lideratge altruista capaç d'estar al servei de l'organització i mobilització de les classes populars i altres sectors partidaris d'una dinàmica social democratitzadora. Com dèiem al principi, des del nostre punt de vista no hi ha contraposició essencial entre lideratge carismàtic i democràcia: el que hi ha és la necessitat de saber diferenciar entre líders autocentrats i líders altruistes, per dir-ho curt.

En la tradició marxista, el partit com a avantguarda organitzada al servei de les classes populars havia de ser un instrument favorable a aquesta capacitat de discerni-

ment, ajudant a les classes populars a diferenciar, a tenir una consciència crítica, ja que no és gens fàcil que aquesta consciència discernidora es doni espontàniament. ¿Qui pot jugar actualment aquest paper, especialment necessari en un moment en què les condicions objectives afavoreixen l'aparició de lideratges populistes? ¿Qui pot contribuir a evitar l'èxit del populisme ajudant a les classes populars a incrementar el seu nivell d'anàlisi crítica i de discerniment? Vet ací és un dels enormes reptes pendents. Aquest hauria de ser un dels papers actuals dels referents socials i intel·lectuals, i d'organitzacions polítiques i de reflexió al servei d'aquesta tasca. Només un pensament rigorós i profund clarament comunicat podrà aturar la demagogia populista.

L'altre gran repte que tenim al davant en aquest àmbit és reflexionar sobre si és convenient estimular l'aparició de lideratges amb carisma altruista, de cara a afrontar millor els reptes que tenim al davant, de cara a afrontar-los amb un més gran nivell de consciència i mobilització popular. Perquè la gràcia del lideratge carismàtic altruista està en que és capaç d'incrementar aquest nivell de consciència i mobilització popular sense caure en el populisme. Circular per aquest camí, per aquesta delicada distinció entre una i altra mena de carisma no és fàcil, però és possible i necessari.

De cara a fonamentar millor les possibles actuacions polítiques, cal també estimular la tasca de reflexió sobre lideratge i carisma i la seva aplicació a l'anàlisi concreta de les situacions i personatges concrets, superant l'obstacle que suposa l'ambigüïtat de tot comportament humà i establint debats incisius que permetin discernir sobre el tipus de carisma exercit pels líders existents, especialment a nivell social. Si haguéssim

de proposar un programa de treball amb el llenguatge utilitzat en aquestes pàgines, diríem que cal clarificar la noció de lideratge (distingint convenientment el posicional del mobilitzador) i la noció de carisma (distingint convenientment entre l'autocentrat i l'altruista); cal aprofundir en la relació entre lideratge i carisma (no imprescindible per al lideratge posicional, però imprescindible per al mobilitzador); cal veure com evitar el lideratge mobilitzador amb carisma autocentrat; i cal analitzar les característiques i requisits del lideratge mobilitzador amb carisma altruista.

INTERLUDI LÚDICO-IL·LUSTRATIU: UN PETIT MODEL FORMAL

Hem dit que el lideratge pot ser posicional / jeràrquic o bé mobilitzador. Aquests dos conjunts (A i B) tenen una petita zona de superposició (C), on hi trobem els lideratges que són alhora posicionals i mobilitzadors (independentment de l'ordre pel qual s'hi hagi arribat). I aquests tres tipus de lideratge els podem trobar tant a nivell macro com a nivell micro. Alhora, els líders B i C poden ser autocentrats o altruistes i les causes col·lectives poden ser autocentrades o altruistes. Aquest petit esquema ens permet ubicar diferents exemples històrics de lideratge.

Així, a nivell macro, Lluís XIV podria ser un prototip de líder A. Martin Luther King un prototip de líder B. Gandhi i Mandela prototips de líders B que acaben essent C. Alexandre el Gran, Juli Cèsar, Napoleó i Hitler serien líders C amb carisma autocentrat o bé amb carisma altruista però al servei d'una causa col·lectiva autocentrada

(aquesta és una discussió apassionant). Lincoln podria ser un líder C amb carisma altruista i al servei d'una causa col·lectiva altruista. La figura de Jesús de Galilea seria la d'un líder C a nivell micro amb carisma altruista i al servei d'una causa col·lectiva altruista que al cap d'uns segles acaba fent el salt al nivell macro.

Aquest petit model, com tot model, simplifica excessivament la realitat, però pot ajudar a situar gràficament els lideratges. Recordem que per a ser un líder A no cal carisma (com mostren els exemples de Zapatero o Rajoy a nivell macro), però aquest és necessari per a ser líder B, i per tant també C (com és el cas de Felipe González i Jordi Pujol, en principi ambdós amb carisma altruista).

Normalment en parlar de lideratge ens venen al cap, lògicament, els líders a nivell macro. Però té molt d'interès també l'anàlisi a nivell micro. Amb alguns casos ben peculiars. Per exemple, els oficials de l'exèrcit (capitans, i de vegades tinents): són líders A dels que s'espera que esdevinguin líders C amb un nivell de carisma tan alt com per poder mobilitzar els seus homes a llançar-se a l'atac en un front de guerra, a jugar-se la vida, un fet extraordinari. També tenim el cas dels rectors de parròquia de la tradició catòlica i els pastors protestants: líders A, designats per dalt a una determinada posició jeràrquica, dels que s'espera també que siguin capaços, esdevenint així líders C, d'exercir una influència mobilitzadora tal sobre els seus fidels com per reorientar les seves vides en una perspectiva determinada. També els directors de sucursal bancària o de planta de producció industrial seguirien aquest mateix patró: líders A dels que s'espera que esdevinguin líders C a nivell micro.

REIVINDICACIÓ DEL LIDERATGE CARISMÀTIC

Hem començat parlant de la convergència de la filosofia política liberal i la marxista en l'aversion al lideratge carismàtic. Probablement un dels fonaments d'aquesta convergència és un punt feble compartit per ambdues: el fet de tenir com a referent central de la seva construcció política un col·lectiu invertebrat, un conjunt d'unitats anònimes homogènies i iguals en drets i deures on rau la sobirania: els ciutadans en el cas liberal, el poble en el cas marxista (o les masses, o la classe obrera, o les classes populars, si ho preferiu). Referent central amb un mateix defecte: el seu caràcter abstracte, conceptual, allunyat de la realitat d'unes societats formades per individus vinculats per determinades estructures, determinats valors, determinades ideologies, determinades preferències o afeccions, determinades lògiques d'aglutinació i confrontació. No àtoms aïllats i idèntics en la seva abstracció, sinó persones concretes, diferents, interconnectades diferentment, articulades per vincles de mena diferent, i en els quals l'emocionalitat juga un paper. Aquesta riquesa i aquesta diversitat reals no queden recollides per uns referents abstractes, ideals, que en mirar de fer-se operatius generen propostes polítiques irrealistes, deformadores de la realitat, incapaces de recollir la seva complexitat i les seves múltiples dinàmiques. I una d'aquestes dinàmiques reals, innegables, és que les persones s'aglutinen al voltant de determinades persones. Que algunes són referents per a molts. Que determinades persones aconsegueixen no només que la gent s'identifiqui amb ells sinó que aconsegueixen mobilitzar el col·lectiu per a aconseguir determinades fites. Serà tasca

de la filosofia política mirar de comprendre aquestes dinàmiques i advertir dels seus perills (com aquí hem mirat de fer, no dissimulant-los), la qual cosa demanarà capacitat d'anàlisi i capacitat de comunicació; d'aquí la necessitat de referents acadèmics, mediàtics i polítics que puguin exercir aquesta tasca d'estudi crític i d'explicitació de les llums i ombres de cada dinàmica de vertebració i mobilització socialment rellevant. Però pretendre que el nostre és un món de col·lectius anònims invertebrats, autoregulats igualitàriament mitjançant mecanismes com les eleccions periòdiques (de les quals tots sabem fins a quin punt estan subjectes a manipulacions, dissimulades o recobertes per la teòrica llibertat i igualtat del vot) o mitjançant mecanismes de participació popular sovint despersonalitzats (inclosos els assemblearis, excepte a nivells locals amb suficient coneixement mutu previ dels participants), és voler fer-ne, de la teoria, realitat, quan aquesta va per uns altres viarany.

Ens pot agradar més o menys, però les dinàmiques de lideratge operen de facto, i en lloc de negar-les o negar la seva legitimitat potser seria millor que ens esforcèssim a il·luminar-les per poder mostrar les seves virtuts i els seus perills. I per il·luminar-les bé la reflexió sobre el carisma és necessària. I és necessari analitzar què cal fer per passar dels carismes autocentrats que ens amenacen a la potenciació de carismes altruistes, al servei del col·lectiu. Són bons reptes que la filosofia política té —o torna a tenir— al davant.

L'encerta la filosofia política marxista quan veu en la democràcia participativa la via de superació dels límits de la democràcia formal propugnada per la filosofia política liberal, la qual se sosté millor sobre el paper

que en la realitat, assetjada per la manipulació de grups ocults o discrets de tota mena. Però aquesta democràcia participativa haurà d'anar també més enllà de la seva mera formalitat o de la seva instrumentalització per part de determinades instàncies de poder. I per tirar endavant haurà de tenir el suport d'organitzacions de nova mena dedicades a desemmascarar les possibles manipulacions i garantir una participació realment oberta. Organitzacions que hauran de saber combinar bé en el seu interior la radicalitat democràtica i l'operativitat en l'acció, diferenciant i equilibrant ambdós circuits.¹¹ I que hauran de saber incorporar una visió més completa de l'ésser humà, que inclogui tant la seva dimensió emocional com (i això no està actualment tan acceptat com la qüestió de la dimensió emocional) la «tensió humanitzadora», l'aspiració a assolir cotes més altes d'humanitat, que l'hauria de caracteritzar.

Els perills del lideratge carismàtic existeixen, i són greus, ho hem vist amb cert detall. La dinàmica carismàtica és delicada, certament. Però, i això ho hem dit ja a la nota 2 i ho voldríem tornar a subratllar, la seva perillositat o la seva possible degradació no tenen perquè portar-nos a deixar-la de banda. Les virtuts del lideratge carismàtic ens són massa precioses, massa necessàries com per prescindir-ne, per perillós que sigui. Hem d'evitar qualsevol degradació del carisma, certament, però no refusar-lo en ell mateix; ens fa molta falta en una societat com l'actual, afectada alhora, com hem assenyalat, per una crisi econòmica, política, d'estructures socials i d'idees, multicrisi a la que és difícil trobar sortides. El lideratge carismàtic ens fa falta a nivell d'empreses, a les quals sovint els costa trencar rutines i arriscar-se a avançar per camins d'incertesa, sobretot a nivell

de formes d'organització interna. Ens fa falta a nivell d'organitzacions socials, sovint massa petites i atomitzades (de vegades per culpa de determinats lideratges carismàtics, cal reconèixer-ho) o poc imaginatives a l'hora de plantejar objectius, dinàmiques de treball o maneres de relacionar-se amb l'entorn. Ens fa falta a nivell de partits polítics, on el pes de l'aparell administratiu («l'aparell») desconnecta al partit de la relació amb els ciutadans i fomenta la manca de participació política (abstenció, manca d'iniciatives de base, desafecció de la política, etc.).

Quines són aquestes «virtuts» del lideratge carismàtic que ens fan falta a tot nivell? Han anat sortint una mica desordenadament. D'una banda, l'alliberament de la creativitat, la motivació generadora de novetat, a nivell d'idees, de relacions, de solucions pràctiques a problemes concrets que semblen insolubles. D'altra banda la capacitat d'aconseguir que els grups afrontin els seus reptes, de posar-los davant del mirall, fer-los veure les seves febleses i el que haurien de canviar, i aconseguir que ho canviïn. També la generació de «climes solidaris», l'experimentació de la gràcia de la pertinença lliure, per decisió pròpia, a un grup mobilitzat, l'experimentació de l'ajuda mútua, de la col·laboració desinteressada, de la companyonia, del sentir-se formant part de quelcom que et depassa i al servei del qual val la pena posar-se. I finalment la generació de dinàmiques optimistes, de convicció de la pròpia capacitat d'anar més enllà, de generació d'horitzons engrescadors que permetin a la gent llevar-se amb il·lusió i fer passos concrets per a materialitzar aquesta il·lusió. Potser encara hi ha més virtuts associables al lideratge carismàtic, però aquestes quatre ja justificarien per elles mateixes que el lideratge carismàtic sigui propugnat, impulsat.

Que aquests objectius també es poden obtenir sense lideratge carismàtic? Potser sí, però el camí per fer-ho sembla més difícil i necessita d'un nivell mig de maduresa compartida que bé es pot donar en grups petits i en casos excepcionals, però que habitualment no es dona sense un catalitzador, que és el que normalment és el líder carismàtic (més que no pas una autoritat, un «jefe»).

Necessitem que es generin situacions en les quals grups percebin com a extraordinàries les qualitats de certes persones i en resultin motivats, engrescats. Sabent que els líders han d'estar sempre al servei del grup. De vegades això voldrà dir portar al grup a confrontar reptes incòmodes, però ens fa molta falta aquesta capacitat de confrontació amb els nostres problemes, amb els nostres reptes; una crisi no es travessa només posant el cap sota l'ala i esperant temps millors, o lamentant-se amargament. Mirar els reptes cara a cara és l'única manera de trencar lligams, de superar obstacles que ens aferren al passat, ens ofeguen la imaginació i no ens deixen entrar en camins d'experimentació innovadora. Encara que siguin camins arriscats, ens hi hem d'endinsar: el nostre és un temps d'exploració.

Els líders carismàtics no apareixen per decret ni es fabriquen per encàrrec; són improgramables, implanificables, podríem dir, i aquesta és una dificultat afegida a l'hora d'assenyalar la seva utilitat. Però està a les nostres mans generar un entorn favorable a la seva eclosió o un entorn que mostri el seu recel i obstaculitzi la seva emergència. Hem de ser conscients de quina actitud adoptem, i reflexionar a fons sobre quina creiem que hem d'adoptar. Conscients dels perills, però sabent que aquests perills es poden evitar si tenim una actitud responsable i una ment

lúcida. I això ho podem fer si ens treballem a nosaltres mateixos en aquesta línia. Com més lúcids i responsables siguem nosaltres, més ens podrem permetre obrir-nos a la incidència carismàtica, tant com a líders com en tant que seguidors.

I recordem que si hi ha desviacions, si hi ha mal ús del carisma, si hi ha manipulacions, ho hem d'atribuir a les persones concretes que assumeixen aquest paper, i els hi hem de demanar comptes i castigar-los exemplarment. Però la possibilitat de tenir mals líders no ens ha de fer qüestionar la bondat de poder gaudir de la interfecundació i l'estímul personal i col·lectiu que suposa endinsar-se per la via del lideratge carismàtic. Evitar el risc defugint la possibilitat és una posició poc fonamentada, que ens immobilitza o ens deixa donant tombs sense anar enlloc. Confiem en les nostres forces, en la nostra capacitat d'anàlisi, en les moltes lliçons extretes del passat que ens ajuden a evitar males pràctiques en el futur, en el nostre sentit de la responsabilitat, i gosem obrir-nos a l'extraordinari. □

1. Weber introdueix la noció de carisma en el marc de les seves teories sobre el poder, per explicar com un cert magnetisme personal esdevenia font de legitimitat del lideratge de grups. Ell va definir l'autoritat carismàtica com a una de les tres formes d'autoritat (essent les altres dues l'autoritat tradicional i l'autoritat legal o racional). Es considera que Weber defineix el carisma al capítol III, § 10 de *Wirtschaft und Gesellschaft* («Economia i Societat»), de 1922, veient-lo com «la qualitat, que cal considerar com a extraordinària (condicionada màgicament en el seu origen, tant si es tracta de profetes com de fetillers, àrbitres, caps de cacera o cabdills militars), d'una personalitat, en virtut de la qual aquesta persona és considerada com a posseïdora de forces sobrenaturals o sobrehumanes, o almenys específicament extraquotidianes i no assequibles a qualsevol altre, o com a enviat de

- Déu, o com a exemplar i, en conseqüència, com a “Führer” (cap, cabdill, conductor, capdavanter, guia, líder).» El text original alemany és: «“Charisma” soll eine als außeralltäglich (ursprünglich, sowohl bei Propheten wie bei therapeutischen wie bei Rechts-Weisen wie bei Jagdführern wie bei Kriegshelden: als magisch bedingt) geltende Qualität einer Persönlichkeit heißen, um derentwillen sie als mit übernatürlichen oder übermenschlichen oder mindestens spezifisch außeralltäglichen, nicht jedem andern zugänglichen Kräften oder Eigenschaften oder als gottgesandt oder als vorbildlich und deshalb als “Führer” gewertet wird.»
2. Certament, en l'àmbit religiós el carisma ha estat també mal utilitzat: manipulacions, enriquiment indegut, dinàmiques sectàries, abusos sexuals, destrucció del grup per suïcidi... «*Corruptio optima, pessima*»: el carisma és molt potent, i si s'utilitza en la mala direcció pot generar grans desgràcies. També en l'àmbit polític els exemples de mala utilització del carisma serien inacabables (la inevitable referència a Hitler i el nazisme no ens ha de fer oblidar molts altres casos de mal ús del carisma). Però la degradació d'una qualitat no té perquè desmerèixer o portar al rebuig d'aquesta qualitat; del que es tracta és d'evitar aquesta degradació, no de refusar la qualitat. Quan hi ha degradació la responsabilitat rau en la persona, no en la qualitat. Que hi hagi un major risc de degradació, que hi hagi perill, fa el tema més delicat i exigeix una més fonda responsabilització, és cert; però evitar el risc a base de refusar o negar valor a la qualitat és una reacció inconsistent, un defugir l'exercici del risc i l'assumpció de les pròpies responsabilitats personals, que sempre hi són i són decisives.
 3. Si el conjunt format per la persona carismàtica i el grup vertebrat per ella fan servir aquesta vertebració per a causes adients o inapropiades és una qüestió que sempre cal considerar però que no ha d'interferir en l'intent de precisar el que s'entén per carisma i el seu funcionament.
 4. Ell mateix diu que va treure la noció del llibre *Kirchenrecht* de Rudolph Sohm (1892). Diu Tove Tybjerg (<<http://tapir.pdc.no/pdf/NJRS/2007/2007-02-3.pdf>>): «We have Weber's own word to the fact that he took over the term charisma from theology; both his general use of the term to mean extraordinary or divine powers, and his more specific considerations about the historical development of charisma are based on theological reasoning. (...) Weber's reasoning on charisma is based on this ecclesiological use of the concept, but he departs from theology in that he regards the development from charisma to institution as a general process.»
 5. Tybjerg fa també la següent observació: «It is no secret that Weber's use of charisma is ambiguous and that some of the ambiguities are related to or taken over from theological debates. Sometimes charisma depends on the interaction between the charismatic leader and his followers, sometimes charisma is bound to special personal qualities.»
 6. En aquest apartat utilitzem la reflexió que fa Thomas Robbins, de Rochester, Minnesota, sobre el carisma a la *Encyclopedia of Religion and Society*, del Hartford Institute for Religion Research, recollint contribucions de diversos autors contemporanis.
 7. En l'ús quotidià del llenguatge ambdues nocions es barregen, i hi ha bases objectives que afavoreixen aquesta barreja: la mobilització genera poder, el qual facilita l'ocupació de posicions jeràrquicament elevades; i les posicions capdavanteres faciliten que la persona en qüestió, si pot i vol, desencadeni processos de mobilització.
 8. Aquí són rellevants les aportacions de Ronald A. Heifetz al lideratge adaptatiu, especialment a *Liderazgo sin respuestas fáciles* (Paidós, 1997).
 9. Història que ens recorda prou clarament, tornem-ho a dir, que el carisma, do peculiar, tan especial que es considera com un fruit de la gràcia, només té sentit si es posa al servei de la comunitat, i si no es fa així el carisma ha de desaparèixer. Aquí la comunitat hi té un paper actiu, com recorda Bourdieu, ja que d'alguna manera el carisma no és tant una facultat personal com un reconeixement atorgat pel col·lectiu, reconeixement que tal com s'atorga es pot retirar, si el col·lectiu veu que el líder carismàtic no està al servei de la col·lectivitat sinó d'ell mateix i les seves ambicions o interessos. Això obre la gran porta del paper actiu dels seguidors en la dinàmica del lideratge mobilitzador: els seguidors no estan sotmesos al líder, sinó que el reconeixen lliurement i només mentre i en la mesura que el líder està al servei de les necessitats del col·lectiu. Quan es dona aquesta dinàmica, el carisma autocentrat te moltes menys possibilitats de prosperar.
 10. Tot això apunta a la rellevància de la qualitat humana en el carisma i, per tant, en el lideratge. Considerem que, així com no hi ha lideratge mobilitzador sense carisma, no hi ha bon lideratge sense carisma altruista, i aquest necessita del treball en la qualitat humana.
 11. El centralisme democràtic comunista va patir també aquesta tensió de ser interessant en teoria i ser molt deformat en la seva aplicació pràctica, originant implacables estructures de poder absolut. Una bona combinació de procediments oberts d'elecció de càrrecs a tot nivell amb una línia de comandament àgil i operativa serà una via a explorar.

Tensions en l'educació

Francesc J. Hernández

Alícia Villar

L'ensenyança era com era.

Els ensenyats el que som.

Ovidi Montllor, *L'escola de Ribera* (1977)

El govern del Partit Popular ha ençetat una reforma educativa amb la remissió al parlament del projecte de Llei Orgànica de Millora de la Qualitat Educativa (LOMQE). Ho fa després d'una sèrie de reials decrets lleis que han provocat retallades en l'educació, des de l'increment del nombre màxim d'alumnat per aula fins a la minva de les percepcions dels docents, en un moment en què s'han succeït diversos moviments de protesta, com el cas de l'anomenada «primavera valenciana» o les manifestacions i altres accions reivindicatives per part de la comunitat educativa. Però mentre que les retallades s'han presentat com a mesures conjunturals, el projecte de llei té voluntat d'efectuar canvis permanents en el sistema. Tractarem el seu

contingut i les tensions que desencadena en el món de l'educació.

En l'Estat espanyol només hi ha hagut tres lleis generals d'educació: la promulgada en temps del ministre Moyano (1857), la Llei General d'Educació (LGE), feta a les darreries del franquisme pel ministre Villar Palasí (1970) i la que es va concretar en la Llei Orgànica General del Sistema Educatiu (LOGSE), promulgada en 1990. Cal dir que la LGE va estar preparada per un Llibre Blanc (un estudi inèdit en la legislació de la dictadura) i la LOGSE per un ample període d'experimentació (1983-1990). Si observem la història de l'educació espanyola, el que trobem entre la Llei Moyano i la II República fou una ingent quantitat de projectes legislatius i programes promoguts alternativament per governs liberals i conservadors. El resultat fou l'endarriment del nostre sistema educatiu. Als últims anys, sembla que tornem a la dinàmica perversa d'aleshores. En el govern d'Aznar (1996-2004) es va promulgar la Llei Orgànica de Qualitat de l'Educació

Francesc J. Hernández i Alícia Villar són professors del Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Facultat de Ciències Socials, Universitat de València.

(LOQE) (2002), l'aplicació de la qual fou interrompuda en arribar Rodríguez Zapatero a la Moncloa al 2004. La LOQE fou esmenada per la Llei Orgànica de l'Educació (LOE) (2006), que ara, amb Rajoy en el govern, serà modificada per la LOMQE. Però ni la LOQE, ni la LOE, ni la LOMQE han tingut res semblant a un Llibre Blanc, ni, menys encara, un període d'experimentació de set anys. Cada nou govern remou els aspectes que li interessin de la legislació anterior sense més justificació científica o pedagògica que l'acompliment del seu programa electoral. Com que la comunitat educativa resta al marge de qualsevol estudi o experimentació prèvia d'allò que es vol establir, no hi ha possibilitat d'argumentar sobre l'objecte en qüestió, sinó que hi ha una mera confrontació partidària que es resol per l'aritmètica parlamentària. Per això, com va escriure Ernest Garcia fa més de vint anys, cadascuna de les successives reformes educatives «té sobretot una virtualitat: preparar la reforma següent».¹

Aquesta manera de procedir amb les reformes educatives té, almenys, dues conseqüències negatives. La primera és que pot entrebancar la mateixa qualitat del sistema educatiu que suposadament pretén millorar. Sovint es posa d'exemple Finlàndia com un dels models més constatats d'èxit educatiu, cosa que sembla estar fortament vinculada, precisament, a la seua estabilitat normativa. La segona conseqüència és que es perd la perspectiva dels problemes educatius reals de la població perquè el debat es focalitza en aquells aspectes que el nou text legal esmena a l'anterior. Posarem dos exemples d'aquests problemes educatius. En primer lloc, una gran part de la població (aproximadament, 3 de cada 4 persones en edat laboral) no disposa

d'una certificació professional, la qual cosa és dramàtica en la situació de màxima desocupació que patim. Això vol dir que uns 25 milions de persones han passat per les nostres escoles i es troben ara en edat laboral sense que els sistema educatiu els acreditara que disposaven de competències laborals concretes. En segon lloc, la població en general té un baix nivell formatiu. Aquest fet es comprova amb les enquestes realitzades als joves entre 20 i 24 anys: 2 de cada 5 joves abandonen el sistema educatiu sense haver finalitzat l'Educació Secundària Obligatòria (ESO) o haver cursat algun nivell postobligatori (batxillerat, formació professional o estudis universitaris). Aquesta proporció duplica la dels 27 estats de la Unió Europea, on la proporció n'és 1 de cada 5. Doncs bé, la nova llei desconsidera aquestes mancances i se centra en el baix rendiment del sistema educatiu. Plantejar així les coses ja suposa una forta restricció, perquè, en el millor dels casos, hauríem d'esperar dècades fins que la proporció de població amb certificacions professionals augmenti o el nivell formatiu general s'incrementi. Però, a més, hi ha raons de pes per considerar que la llei no solucionarà el problema al qual diu referir-se.

Deixant de banda la restricció en l'anàlisi, la LOMQE procedeix amb una premissa falsa i fal·laç, que trobem expressada en el seu preàmbul:

Sin embargo, el sistema actual no permite progresar hacia una mejora de la calidad educativa, como ponen en evidencia los resultados obtenidos por los alumnos en las pruebas de evaluación internacionales como PISA (Programme for International Student Assessment), las elevadas tasas de abandono

temprano de la educación y la formación, y el reducido número de estudiantes que alcanza la excelencia.²

Certament, les proporcions que té ací l'abandó escolar són molt importants. Segons les últimes dades publicades per Eurostat (2009), el percentatge d'homens de 18-24 anys que no disposen de l'Educació Secundària Obligatoria és de 37,4% i el de dones d'un 24,7%, xifres que dupliquen les del conjunt de la Unió Europea. Però és fals que els resultats de les proves del PISA siguen tan negatives com volen fer creure i és fal·laç que els resultats del PISA es relacionen amb les taxes d'abandó escolar. Anem a pams. Pel que fa als resultats de PISA, la comparació amb països del nostre entorn no permet arribar a les conclusions que suggereix el projecte de la LOMQE. Per exemple, la proporció d'estudiants que duen a terme les proves PISA a Espanya i obté un baix rendiment en llengua, matemàtiques o ciències és menor que el percentatge d'Itàlia, Luxemburg o Suècia en les tres matèries.

Naturalment, PISA opera el mateix efecte restrictiu que indicàvem adés. Es consideren tres matèries i es bandegen altres camps de la formació integral dels individus, com ara l'educació física, l'expressió plàstica o musical. Però deixant de banda aquestes crítiques, podem preguntar-nos: de què depenen els resultats de PISA? Hem realitzat un estudi amb 38 variables educatives dels diversos països de la Unió Europea i els resultats són clars: les majors correlacions (amb pics de 0,6 en una escala de 0,0 a 1,0) es donen entre els resultats PISA i la inversió pública en educació, les expectatives d'escolarització i la participació en la formació contínua. Aquells països que dediquen una porció

superior del seu pressupost a educació respecte del PNB, que tenen la seua població escolaritzada durant més temps i que promouen activitats de formació de persones adultes tenen millors resultats en PISA. La LOMQE vol millorar el rendiment, però no inclou cap compromís de despesa pública en educació, introdueix mecanismes per restringir la permanència en el sistema (com veurem més endavant) i no diu res de la formació de persones adultes, llevat d'una nota insignificant sobre estimulació de l'esperit emprenedor. La LOMQE no té en compte aquestes evidències empíriques, ni fa una anàlisi aprofundida dels resultats en PISA, ni tampoc està orientada a millorar el rendiment.

Però, en segon lloc, la vinculació entre rendiment de PISA i abandó és d'allò més fal·laç. La comparació amb Eslovàquia resulta molt il·lustrativa. Espanya obté millor resultat en llengua que Eslovàquia, que li trau avantatge en matemàtiques. Les puntuacions de ciències són pràcticament iguals. En llengua i ciències, la proporció d'alumnat amb baix rendiment és superior en el cas del país centreeuropeu. Ara bé, si observem les seues taxes d'abandó escolar, són lleugerament inferiors al 5% i en el nostre cas superen el 31%. Per al conjunt dels països de la Unió Europea (llevat de Malta i Xipre que no estan en el programa), la correlació entre resultats globals en PISA i abandó escolar és molt baixa (0,1-0,3) i pràcticament nul·la si considerem les proporcions de l'alumnat amb baix rendiment. Clar i ras, traure millors resultats al PISA no minvarà l'abandó escolar perquè, en el nostre cas, té causes extraescolars, com ara la desregulació del mercat de treball que als anys del boom immobiliari ha absorbit mà d'obra desqualificada que ha reclutat en les

centres escolars i la immigració. Si creuem les estadístiques d'edificació i les dades del Ministeri d'Educació per a 4t d'ESO es pot comprovar que allà on el sector de la construcció presenta empreses de menor dimensió amb costos salarials menors (val a dir, amb un percentatge major de mà d'obra desqualificada) s'hi donen correlacions que arriben a 0,7.³ I encara resulten superiors les correlacions entre els percentatges d'abandó escolar dels estudiants de la Unió Europea i els indicadors d'equitat de l'OCDE (amb pics de 0,8). Per tant, si realment es volguera reduir l'abandó escolar, s'haurien de posar en marxa mesures afavoridores de l'equitat i de la regulació del mercat de treball, tot just el contrari del que sembla ser la norma de l'actuació del govern. La LOMQE pretén millorar la qualitat educativa amb diverses mesures que hem d'entendre articulades entre elles. En primer lloc, se generalitzen proves diagnòstiques. La LOMQE estableix exàmens a la fi de primària, de caràcter orientatiu, i a la fi de secundària i batxillerat, que tenen caràcter de revàlida. També incorpora proves d'admissió als cicles formatius. En general, mitjançant la proliferació d'exàmens es pretén aconseguir una major motivació de l'estudiantat. Encara que el text de la LOMQE no ho estableix, el ministre Wert ja ha afirmat allò que moltes persones suposaven, és a dir, que les revàlides avaluaran també el professorat.⁴ Segurament, sotmetre l'estudiantat a revàlides que determinen la superació de nivells i la concessió de títols, i que a més tindran efectes sobre el professorat, obrirà noves tensions en el sistema educatiu, cosa que exigeix, perquè pugui dur-se a terme, una unificació curricular (que semblaria contrària a la dinàmica de transferències competencials mantin-

guda fins ara) i un reforçament de les direccions. Tots dos aspectes estan detalladament arrellegats a la LOMQE. En segon lloc, la generalització de revàlides s'articula amb un suport indissimulat a l'ensenyament privat i a la liberalització de l'adscripció escolar (que ja han començat a desenvolupar amb decrets de «deszonificació» les administracions educatives de la Comunitat de Madrid o la Valenciana). Es vol garantir la llibertat perquè la família pugui triar el centre on enviar els seus fills i filles, la qual cosa permetria informar-los prèviament dels resultats de les proves diagnòstiques, així com garantir que els centres privats puguin establir concerts educatius per absorbir una eventual demanda. Segurament, també per aquesta via s'obriran noves tensions entre centres educatius que, en definitiva, competiran per l'alumnat (amb els efectes col·laterals de línies suprimides, centres tancats, professorat desplaçat, etc.), així com també entre la xarxa pública i la privada.

Per al projecte de la LOMQE, el problema d'aquesta combinació de proves diagnòstiques i de liberalització educativa és que ja ha estat acreditat el seu efecte advers. Precisament la llei dels EUA anomenada *No Child Left Behind Act* (NCLB), promulgada en 2001, sota la presidència de G. W. Bush, que invocava els principis de «rendiment de comptes i elecció» (*accountability and choice*), com el projecte de Wert, ha estat palesament negativa per al sistema educatiu. Encara que les pretensions podien ser lloables, allò cert és que: «*NCLB té algunes fallades greus, que perjudiquen els nostres nens, en lloc d'ajudar-los. Els professors freqüentment han estat forçats a ensenyar per a l'examen.*» Són paraules del president Obama en 2011.⁵ Persones respon-

sables de l'aplicació de les proves al més alt nivell de l'administració nord-americana, com Diane Ravitch, han acabat per admetre que el projecte podria representar la mort del gran sistema escolar americà. N'hi ha prou de repassar la 4a temporada de la sèrie *The Wire* de la productora HBO per veure els efectes segregatius de la norma nord-americana. Tanmateix, abans de la NCLB, ja se sabia dels efectes d'increment de la desigualtat que tenien les mesures privatitzadores que aplicaren els governs de M. Thatcher i altres *tories*, com ara la deszonificació. La restricció del debat previ a la promulgació de la nova llei a l'Estat espanyol té l'efecte d'amagar aquestes evidències sociològiques.

Si tenim en compte l'alt percentatge de població en el mercat de treball sense un títol que acredite la seua qualificació professional, paga la pena fer una ullada al que preveu la LOMQE sobre aquest punt. El projecte de llei introdueix allò que anomena «formació professional bàsica» i que en realitat no ho és, perquè no conclourà amb cap certificació professionalitzant, sinó que funcionarà com una mena de «banc dolent» per a alumnat amb baix rendiment. De fet, aquesta via (que torna a reproduir els errors de l'antiga Formació professional de primer grau) s'avança a 3r d'ESO, un moment en què l'estudiant hauria d'optar entre unes matemàtiques «acadèmiques» i unes altres d'«aplicades». Se multipliquen els entrebancs per accedir als diversos nivells de formació professional, dins de la mateixa lògica de revàlides que impera en tot el projecte. I tot açò, malgrat l'evidència estadística a favor del millor rendiment dels sistemes integradors. Més encara, els països més equitatius d'Europa (segons els indicadors habituals de l'OCDE) són aquells

en els quals és més gran el percentatge de població que cursa ensenyaments de formació professional en el període postobligatori (correlacions per dalt del 0,5). De la mateixa manera que els països més desigualitaris són aquells en els quals els ingressos del segment superior representen una proporció més elevada respecte dels ingressos del segment inferior. A més, les societats amb menys formació professional es presenten més polaritzades, amb una major proporció de persones amb títol universitari, d'una banda, i sense els estudis obligatoris, d'una altra; aquest és el nostre cas. Tornem a l'exemple d'Eslovàquia: s'hi dona un baix abandó escolar, tot i no aconseguir grans resultats en PISA, tanmateix és una societat molt més equitativa que la nostra. Ací està la clau.

Arribats en aquest punt, probablement el lector o la lectora es preguntarà: per què un govern democràtic ignora les evidències empíriques sobre l'articulació de les diverses variables educatives i sotmet la comunitat educativa a tensions relacionades amb una nova reforma educativa que, potser empitjorarà la situació si tenim en compte les experiències prèvies? i, a més, per què pot obrir vies de conflicte entre l'estudiantat i el professorat? La resposta és doble: exoneració i interessos.

Exoneració, perquè amb lleis com la que ara entra en tràmit parlamentari, el govern s'exonera de responsabilitat. Tot recau en un estudiantat sotmés a proves objectives, en un professorat incapaç de motivar l'estudiantat o en unes famílies que no realitzen satisfactòriament la seua possibilitat d'elecció. La culpa és de l'altre. Altres factors, que hem indicat adés, amb evidències empíriques sòlides, com ara l'increment d'inversió educativa respecte

del PIB, l'ampliació de les expectatives d'escolarització, el desenvolupament de la formació contínua, amb la consolidació del sistema nacional de qualificacions i la regulació del mercat de treball, queden fora del focus. La retòrica de l'«empleabilitat», de la qual està farcit el nou projecte de llei, a compleix, en termes generals, la mateixa funció exoneradora.

Interessos, perquè el projecte de llei no respon als interessos generals (com acredita el bandeament dels problemes educatius de la població), sinó als interessos particulars de les empreses que administren centres educatius i que en bona mesura estan vinculades amb l'Església catòlica. En definitiva, la posada en marxa de mecanisme que faciliten el negoci privat és la degradació del servei públic. Però, en aquest punt, les xifres són molt aclaridores. L'educació privada a Espanya és un gran negoci i ho serà més encara. Les quotes que paguen les famílies han crescut en la darrera dècada molt per damunt de l'IPC o de l'increment de la partida dels pressupostos familiars dedicada a l'ensenyament (que, per al conjunt de la població espanyola, ha sigut del 2,3% anual). Les quotes dels centres privats han augmentat a raó del 6,7% anual, tot tenint en compte que en el darrer terç de la dècada també es va produir una fortíssima crisi econòmica! S'ha passat d'una quota mitjana per alumne de 800 euros en el curs 1999/2000 a 1.530 en el curs 2009/2010. I les quotes no són l'única aportació que les famílies fan als centres privats (també n'hi ha donacions a fundacions, tot un mercat captiu de material escolar, etc.). En privilegiar els centres privats, per exemple amb convenis pluriennals o permetent el concert educatiu en centres amb segregació en raó de sexe, la LOMQE relaxa els controls

públics i afavoreix augmentos en les quotes, tal i com s'ha esmentat. Però la major part del finançament dels centres privats no procedeix de les quotes. El 58% dels ingressos dels centres privats són transferències de diners públics, que deriven dels impostos. La quantitat que ha anat a les arques de les empreses d'ensenyament ha augmentat vertiginosament. Entre el curs 1999/2000 i el 2009/2010, l'alumnat en centres privats s'ha incrementat a raó d'un 1,1% anual, però els diners públics que els hi arribaven cada any han augmentat un 7,8%, i això en un període amb governs conservadors i socialistes. En el cas del País Valencià, Catalunya i les Illes Balears les ràtios per estudiants són encara majors que en el conjunt de l'Estat. Mentre que per al conjunt la subvenció pública per estudiant escolaritzat en centres concertats en ensenyaments no universitaris és de 2.411 euros (dades del curs 2009-2010), en el cas de les Illes Balears són 2.451, en el de Catalunya 2.590 i en el del País Valencià 2.585 euros. Com és possible que es financie per damunt de la mitjana espanyola l'ensenyament privat, mentre minven les partides per a l'ensenyament públic? I tot això, en un context en el qual les partides pressupostàries dedicades no només a l'educació, sinó també a la salut o a la resta d'elements de l'estat de benestar, són retallades cada any.

El govern espanyol es troba en un moment de gran feblesa política per l'incompliment del seu programa electoral i pels casos de corrupció que l'envolten. En el primer any de la legislatura, el Partit Popular ha passat d'una intenció de vot directa del 30,5% al 15,8%, i les seues estimacions de vot són les més baixes que els baròmetres del CIS han atorgat mai als populars.⁶ A més,

el responsable de la cartera d'Educació, el senyor Wert, presenta els pitjors índexs de popularitat que es recorden d'un ministre. Fins i tot entre les persones aturades, Wert obté valoracions més baixes que la ministra de Treball.⁷

La LOMQE arriba després de mesos de retallades continuades als salaris dels docents i de les partides pressupostàries dedicades a l'educació pública. El projecte de Llei ja ha estat refusat pels responsables educatius de totes les comunitats autònomes no governades del Partit Popular. Fins i tot, alguns governs autonòmics del mateix partit⁸ han mostrat reserves pel que fa al finançament vinculat a la nova llei. Els representants de l'alumnat, del professorat i de les associacions de pares i mares de centres públics, han manifestat reiteradament la seua oposició.

La millora del sistema educatiu no només s'aconsegueix amb l'enviament de projectes de llei al Parlament. De vegades, aquesta resulta la via més barata. En aquest sentit, l'exemple de la II República, malgrat la seua actuació efímera, resulta aclaridor. S'hi van construir noves escoles (moltes de les quals encara perviuen als pobles del País Valencià) o es va dignificar la funció del mestre, donant-li rang universitari als estudis. Precisament el contrari que ha fet l'actual administració educativa, que ha generalitzat els barracons, d'una banda, i ha introduït la distinció entre professorat d'Infantil i Primària i professorat de Secundària mitjançant l'absència d'exigència de la formació de postgrau per als primers.

Una reforma educativa, incloga o no la promulgació de noves lleis, no només ha d'encertar en el seu diagnòstic i en els seus mitjans, la qual cosa no sembla ser el cas

de la LOMQE, sinó també ha de ser experimentada, participativa i rigorosa, la qual cosa implica assolir el consens necessari perquè siga expressió de la voluntat col·lectiva i permeta millorar les pràctiques d'ensenyament. Si no és així generarà tensions innecessàries i, al remat, perjudicarà a les persones, en lloc d'ajudar-les, fins que n'arribe una altra. □

1. Ernest García, «Reforma escolar, acumulación, legitimación y estado del bienestar», en AADD (1991), *Sociedad, cultura y educación. Homenaje a la memoria de Carlos Lerena Alesón*, Madrid, Centro de Investigación y Documentación Educativa. Universidad Complutense, 1991, p. 138.
2. 3a versió de la LOMQE, 14/02/2013.
3. Alcía Villar i Francesc J. Hernández, «Anomalías sociológicas del discurso pedagógico», *Praxis Sociológica*, núm. 17, 2013, pp. 119-136.
4. Per exemple, *El País*, 21 de març de 2013.
5. «Remarks by the President on No Child Left Behind Flexibility», 09/02/2012 <www.whitehouse.gov>.
6. CIS, baròmetres 1996-2013 <www.cis.es>.
7. CIS, baròmetre de gener de 2013 <www.cis.es>.
8. *El País*, 7 de febrer de 2013.

Les funcions de la Universitat

Ramon Lapiedra

DOCÈNCIA, RECERCA, I PRAGMATISME

Difícilment es podrà negar que entre les funcions de la Universitat es troben la docència i la investigació. Per una banda, la institució, de manera reglada, imparteix coneixements d'abast superior, l'adquisició dels quals queda reconeguda en un títol amb efectes administratius i socials, i per una altra banda fa recerca científica, és a dir, produeix, preserva, i transmet coneixements, i encara els transfereix a l'entorn econòmic i social.

Tot i que aquestes dues funcions no són ara el meu objecte fonamental, no vull deixar passar l'ocasió de fer uns pocs comentaris no gens originals sobre la funció de la recerca: el primer, que aquesta ha d'abastar tant la investigació bàsica com l'aplicada, entre altres raons perquè, com ha passat tantes vegades en la història recent

de la humanitat, allò que va començar com a pur coneixement acaba alimentant tot d'aplicacions tan útils com inicialment inesperades. És a dir, si som veritablement pragmàtics, no podem ignorar la investigació bàsica.

Perquè, en què consisteix realment allò de ser pragmàtics? Imagine que molts de vostès coneixen aquella contalla en què un secretari complidor però amb poc sentit del humor s'agafa literalment la broma del seu superior perquè redacte un informe sobre el concert del vespre, on s'ha d'interpretar la vuitena simfonia, la «incompleta», de Schubert, i al qual el secretari ha d'assistir en substitució del seu cap. A l'informe, el nostre secretari consigna que el concert ha estat francament bé. Tanmateix, observa que va haver-hi temes interpretats alhora per instruments iguals o similars quan era clar que, per raons d'estalvi, i sense desmerèixer el resultat, un de sol hauria estat suficient; encara més, de vegades eren diversos els instruments que interpretaven el mateix tema, i altra volta aconsellava que en el futur amb dos instruments diferents, a tot estirar, n'hi hauria prou. La cosa, però, no es limitava a les dues mancances descrites, perquè en la mateixa direcció onerosa va observar moltes vegades com un mateix tema es repetia sovint, tal qual o amb variacions mínimes. Ací, la conclusió

Ramon Lapiedra (Almenara, la Plana Baixa, 1940) és catedràtic emèrit de Física Teòrica de la Universitat de València, de la qual fou rector entre 1984 i 1994, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i del Consell Valencià de Cultura. És autor, entre altres, d'*Els déficits de la realitat i la creació del món* (PUV, 2004). Aquest text correspon a la Lliçó Inaugural del curs acadèmic 2012-2013 de la Universitat de Girona, impartida a la ciutat de Figueres el 21 de setembre de 2012.

era que les repeticions s'haurien de suprimir o si més no retallar -no sé si els sona la paraula- de manera contundent. Amb això, en particular, s'estalviaria temps dels intèrprets i dels assistents, afegint encara que si Schubert hagués tingut en compte aquests suggeriments segurament podria haver acabat la simfonia. Comentari final: ser veritablement pragmàtic, cosa certament estimable, mai no es redueix a ser superficial o curt de vista.

Aquesta necessitat de practicar alhora la recerca bàsica i l'aplicada és compatible amb l'existència d'un finançament especial per a línies d'investigació aplicada seleccionades amb criteris de política científica, però cal que al seu costat es financen projectes d'investigació bàsica, tant en ciències dures i socials com en humanitats, atenent en exclusiva a criteris d'excel·lència. Altra ment el nostre destí podria ser el d'acabar fent informes del tipus redactat pel nostre benintencionat secretari.

Tanmateix, la plena recollida dels fruits socials i econòmics dels resultats de la investigació aplicada depèn en gran mesura de la posada en funcionament de polítiques actives de transferència de coneixements a l'entorn econòmic i social. Un treball específic d'interfase sempre difícil, i de resultats lents i incerts. Assenyale aquestes dificultats justament amb la intenció d'ajudar a evitar desistiments prematurs. Cal insistir-hi, corregint el rumb quan calga, sabedors de l'existència d'aqueixes dificultats, conscients alhora que ningú no ha trobat fins ara la fórmula màgica que garanteix l'assoliment sense esclatxa d'aquesta transferència, ni ací entre nosaltres, ni encara en altres latituds més assistides per una llarga pràctica d'èxits, però també de fracassos, en l'execució de la tasca.

Anem, però, a deixar-ho ací, perquè com ja he anunciat adés, el tema central que em propose d'abordar no és el d'aquestes dues funcions de la docència i la investigació. Vull en canvi parlar de tota una altra cosa sense eixir-me'n per això del tema general de les funcions de la Universitat.

COMPETÈNCIA TÈCNICA I PROBLEMES SOCIALS

Els humans acabem d'assolir una capacitat que de manera sostinguda mai no havíem assolit al llarg dels cent mil anys llargs d'existència: la capacitat merament tècnica de produir, conservar, i traslladar aliments, tan eficient que la fam al món ja no hauria de ser un problema col·lectiu. I tanmateix ho és i afecta de manera permanent centenars de milions de persones. Com és possible una situació tan escandalosa? Què ens passa als humans? Ens passa senzillament que la mera competència tècnica, en el sentit material de la paraula, no ho és tot, i que al costat d'això es percep l'absència clamorosa d'una intel·ligibilitat operativa de la nostra condició humana profunda, de la nostra condició social, i de l'enginyeria social i política, per dir-ho així, que aquest coneixement hauria d'haver produït, i que fins ara no ha produït.

Perquè no es tracta únicament del problema escandalós de la fam, es tracta també de tota una sèrie de sòrdides disfuncions i lacres socials que provoquen una quantitat immensa de patiment gratuït per tot arreu, i que posen en perill el futur, o almenys un futur digne, de l'espècie. Pense en els fonamentalismes de tota mena; en l'absència alarmant d'una acció política decidida a escala global a fer front al canvi climàtic; en

la corrupció política i en la falta de civisme que l'empara i tolera; en l'avarícia desmesurada dels poderosos (que no en l'afany acceptable de profit), incapaços d'acceptar una gestió de l'economia més enllà de la miopia del curt termini més embrutidor; alhora, en la capacitat d'aquests poderosos per desorientar i pervertir l'opinió pública soscavant els fonaments de la democràcia, per perpetuar la corrupció política, i per fer impossible un mínim de governabilitat mundial davant l'abast global dels problemes que tenim al davant; pense en les guerres, d'una escala o una altra, presents arreu del món; en l'arrelament de la discriminació de la dona i del racisme; en les migracions catastròfiques; etc..

Ja es veu d'entrada que la solució, necessàriament parcial, d'aquests problemes pot agrair la presència de totes les tècniques materials disponibles, però sempre de la mà d'altres sabers operatius sobre la nostra condició social, conscients alhora dels nostres límits i mancances corregibles.

I la Universitat? Hauria de tenir alguna cosa a dir i a fer al voltant d'aquests sabers especialment problemàtics, o s'ha de recloure còmodament en el cultiu i la dispensació dels sabers convencionals per bé que irrenunciables?

ENCARA UNA ALTRA FUNCIO DE LA UNIVERSITAT

Trobe que hem de contestar a aquesta pregunta capbussant-nos en el bo i millor de la tradició humanista de la Universitat, a fi d'aportar la nostra contribució a l'assoliment d'una nova saviesa que ens ajude a fer front amb èxit als grans problemes que he enumerat adés, i que ara se'ns plantegen

amb una nova agudesada davant la qual ens cal reaccionar. Uns problemes per al tractament dels quals disposem de noves eines tècniques que fa poc de temps no hauríem pogut ni somniari, de manera que el que ens cal és saber manejar-les des d'una nova racionalitat més global i des d'un humanisme més savi.

Per a ajudar a aquest maneig no és prou que la Universitat cultive amb més exigència que mai les dues funcions emblemàtiques de què ja hem parlat. Cal a més que, de manera decidida, afegisca al seu quefer quotidià una funció més, que ja hi és present, però que cal reprendre amb més convenciment contra l'actitud despectiva, explícita o no, d'un fals pragmatisme. Una funció més, no necessàriament exclusiva de la Universitat, la funció diguem-ne crítica, que podríem formular dient que la institució universitària es proposa en particular aportar elements de reflexió per a la crítica i la renovació de la vida social i de les bases del coneixement (dec aquesta formulació a una comunicació verbal del professor Josep M. Bricall, que reproduesc ací sense cap ànim de literalitat). A les raons i l'anàlisi d'aquesta funció dedicaré la resta d'aquest parlament.

La primera qüestió que hom podria plantejar a propòsit de la funció crítica és si la Universitat no pot exercir-la simplement amb la pràctica de la recerca científica i de la difusió dels resultats d'aquesta. De si la mera aplicació del mètode científic, dins i fora de la Universitat, no seria per si mateixa la manera de garantir la materialització d'aquella crítica que acabe d'esmentar. La meua resposta, que espere raonar de manera convincent, és que l'èxit d'aquesta funció crítica és tan depenent d'un enfocament global, i es troba tan entrebancada de ma-

nera natural pels condicionaments socials, i pels nostres dimonis interiors, que no queda una altra eixida que conferir-li un estatus específic, al costat per descomptat de la pràctica científica.

LA UNIVERSITAT ENFRONT
DEL VELL I TRANSITAT CAMÍ
DE LA IRRACIONALITAT
QUOTIDIANA,
I NO TAN QUOTIDIANA

Quan fa un moment enumerava els grans problemes de la nostra època, des dels fonamentalismes al racisme, tot passant per la manipulació informativa a gran escala, la naturalesa mateixa d'aquests problemes ja mostrava que no es tracta únicament de comprendre en abstracte i d'actuar en conseqüència, sinó d'esbrinar primer quins són els nostres mecanismes psicològics i socials més pregons a l'empara dels quals la irracionalitat i la malignitat brollen i prosperen. No hi ha dubte, però, que, encara que sia de manera limitada, el mer contacte amb la pràctica científica ja constitueix en si mateix una certa educació contra la irracionalitat, i una invitació a procedir racionalment en la vida quotidiana on la ciència té difícil d'instaurar les seues formalitzacions. En aquest sentit, la Universitat, una de les institucions més significatives on es fa recerca científica, ja és, o podria ser, automàticament, una escola de racionalitat cara endins, en les aules, els laboratoris, i els Departaments, però també cara enfora difonent aquesta racionalitat entre l'opinió pública.

Perquè no es tracta únicament de la irracionalitat que campa al bell mig de les grans disfuncions a què m'acabe de referir. La manca de racionalitat ja fa estralls en la

vida quotidiana, amb o sense manipulació informativa orquestrada. Recorde un dia en un taxi, la ràdio engegada parlant d'un dels aniversaris de l'arribada de l'home a la lluna, mentre el taxista hi mostrava la seua incredulitat davant del que qualificava de pura intoxicació dels americans obeïnt no sé quines fosques maniobres. En això, però, la ràdio va canviar de registre i va començar a parlar dels suposats extraterrestres que ens visitaven. Llavors, el nostre home va adoptar un to conciliatori i mesurat per a proclamar que això ja era una altra cosa, ben creïble per cert. Conte ara l'anècdota per tal de no caure en la paranoia que els ciutadans corrents som immaculats, i que tot el que col·lectivament no funciona bé és el resultat ordit per tenebrosos estats majors que ens exculpen fantàsticament de les nostres responsabilitats i mancances.

Sense atribuir-ho tot, però, a conspiracions deliberades, sí que és cert que l'opinió pública pot ser manipulada per un discurs socialment dominant i interessat al servei dels més poderosos. Vegem-ne una mostra de les tantes que els diaris ens aboquen tothora: fa uns mesos la premsa reportava els comentaris aparentment assenyats d'un alt financer nord-americà sobre la possible imposició de la taxa Tobin. El nostre home avisava que la imposició d'aquesta taxa encarriria el crèdit, i amb això donava per acabada la discussió. El mateix passa, però, amb tots els impostos: que poden fer pujar el cost i el preu dels béns i serveis afectats. Amb el mateix raonament d'aquest senyor podríem proscriure la mateixa existència dels impostos. La crítica que faig no ignora les dificultats merament pràctiques que podrien presentar-se en la possible aplicació de la taxa: quin n'hauria de ser el grau, si la taxa hauria de ser d'aplicació uniforme, o quina en seria l'extensió territorial

mínima, etc. Tot això, incloent-hi l'aplicació en si mateixa de la taxa, pot ser discutible i hauria de ser discutit. Només vull assenyalar que l'argument despulat de qualsevol valoració circumstancial aportat contra la taxa pel nostre financer és un frau intel·lectual i una burda manipulació de l'opinió pública. Una manipulació facilitada per l'absència, a l'endemà d'aquelles declaracions, d'una resposta crítica apropiada en els mitjans de comunicació. Ací els nostres acadèmics del ram, o encara les Facultats i Departaments corresponents, no haurien de fer pública la seua valoració? Les declaracions de l'alt financer poden ser una anècdota, però la possible introducció de la taxa en si mateix no ho és.

Un altre exemple de discurs mistificador distribuït pels diaris fa referència al cas següent: en plena època de nombrosos atemptats terroristes a l'Irak ocupat sota la presidència de George W. Bush, no sé si un alt funcionari de la CIA o membre destacat d'un «think tank» de l'establishment nord-americà d'aleshores, en visita per Europa, va ser qüestionat per un periodista que li preguntava si no estava costant més víctimes el terrorisme a l'Irak ocupat que les que s'havia volgut evitar amb la invasió. La resposta de l'interpel·lat fou negativa, argumentant que hi calia considerar en el còmput relatiu les víctimes potencials dels terroristes, altrament dispersos arreu del món, i ara concentrats a l'Irak.

El tipus de resposta mereix un primer comentari general, ben interessant des del punt de vista epistemològic: sembla que l'individu humà té la propensió a veure regularitats allà on no hi més que atzar. Es tracta tal volta d'un romanent espuri de l'evolució atenta a desenvolupar la capacitat de l'individu humà per a descobrir ordre a fi d'anticipar el futur i així preveure el

perill, un romanent que ací s'hauria passat de rosca, per dir-ho així. En física valorem molt l'existència de regularitats, per exemple l'existència de diferents magnituds conservades: la conservació de l'energia d'un sistema aïllat, posem per cas. Sospite que, com a conseqüència d'aquella tendència espúria, tenim una especial inclinació a imaginar, sense arribar a formular-los explícitament, inexistents teoremes de conservació allà on res no es conserva. Així, el nostre analista del terrorisme parlava des del supòsit implícit d'un fantàstic teorema de conservació del nombre global de terroristes al món: si de cas, els que desapareixen en un lloc apareixen tot just en un altre, però el nombre total d'aquests no variaria en el temps. Per descomptat, aquest nombre global no es conserva en el temps, ni en termes absoluts, ni en termes relatius. El seu nombre canviant és funció, entre d'altres variables, de les polítiques aplicades al respecte, més encertades o absolutament desficiades, com ho era aquesta vegada el cas. Heus ací el que el nostre home volia amagar vanament darrere d'un teorema de conservació inexistent: que la invasió d'Irak com a resposta a l'atemptat criminal de les Torres Bessones havia estat una decisió política equivocada i culpable. Valga el cas descrit com a mostra de les mistificacions de tota mena que arriben cada dia a l'opinió pública, expressades des de l'autoritat que sembla conferir un poder tal volta difós, però certament efectiu.

Però no tot són extraviaments de la raó que passen fora de les portes de la Universitat i de les elits acadèmiques. Com a mostra extemporània però digna d'algun acostament, em referiré al tipus de resposta que sovint rep encara als nostres dies el gai-rebé mil·lenari argument de Sant Anselm a

favor de l'existència de Déu, per part dels estudiosos de ram, o d'universitaris curiosos. En la meua experiència, aquestes opinions són majoritàriament escèptiques, però quan s'arriba a raonar en contra de l'argument allò més fàcil és que el comentarista es limite a amollar alguna declaració genèrica del tipus «no es pot passar del pla de les idees al pla dels fets», o similar. L'argument, però, ha estat matèria de comentari i controvèrsia durant vora mil anys, i mereix que ens traiem de damunt la peresa o la inhibició intel·lectual, tant s'hi val, per fer-ne una anàlisi detallada i veure realment on és el sofisma que intuïtivament s'endevina. Mirant les coses d'una certa manera, no sé perquè hauríem de privar-nos del plaer intel·lectual de furgar atentament en l'argument per veure finalment si el sentiment inicial d'escèpticisme està de debò justificat.

Formulat a la manera d'un sil·logisme clàssic l'argument diu el que segueix: tots tenim la idea d'un ésser perfecte. L'existència és una perfecció. L'ésser pensat té, doncs, l'existència, és a dir, existeix, com volíem demostrar.

Algú podria començar demanant que es definisca primer què és una «perfecció», per veure tot seguit si l'existència és efectivament una perfecció, com proclama l'argument. La petició seria correcta, però ens allunyaria d'allò més interessant del cas: donar per ben definits els conceptes utilitzats, per veure que allò incorrecte és la pròpia lògica utilitzada en l'argument.

Lògicament i implícita, l'argument defineix un ésser perfecte com aquell que té totes les qualitats «perfectives». Com que s'ha suposat en la menor del sil·logisme que l'existència és una perfecció, l'ésser pensat tindria l'existència, com diu la conclusió. Però, en arribar ací es veu de seguida on és

la trampa: la premissa major que semblava completament innòcua (es limita a dir que jo imagine una certa cosa no autocontradictòria), no és tan innòcua: conté el que es vol demostrar! Formulada sense el supòsit amagat d'allò que es vol provar, hauria de dir senzillament: tots tenim idea d'un ésser que *si existís* seria perfecte. I amb aquesta premissa major no hi ha manera de concloure cap existència per a l'ésser imaginat.

He donat així diversos exemples, la funció dels quals és merament la d'invitar a pensar amb el màxim de claredat possible, tant a nivell quotidià com a nivells més formals, i a fer la invitació en un acte acadèmic tan significatiu com el present.

En resum, des de l'aula i els Departaments, cal unir-nos a totes les forces que arreu del món batallen i batallaran a favor de la implantació d'una cultura de la racionalitat, no com una negació del món del gaudi i dels afectes (només faltaria!), sinó com una manera de potenciar i maximitzar tot el que aquests representen i poden aportar a les nostres vides.

PERÒ, CAL INSISTIR TANT
EN LA DIMENSIÓ CRÍTICA
DE LA TERCERA FUNCIO
QUE HEM ASSIGNAT
A LA UNIVERSITAT?

Fa un moment plantejàvem la qüestió de si el mer conreu de la ciència no li seria prou a la Universitat per a complir amb aquella funció que hem descrit com l'aportació «d'elements de reflexió per a la crítica i renovació de la vida social i de les bases del coneixement», i la nostra resposta havia estat negativa. La raó d'aquesta resposta negativa és que la pròpia vida individual

i col·lectiva secreta de manera indefugible una panòplia bàsica d'errors sistemàtics, de conseqüències sovint devastadores, socialment i intel·lectual. Una panòplia de grans errors com els que hem comentat adés en la secció «Competència tècnica i problemes socials». La capacitat de cometre, i de cometre sistemàticament i inadvertida, aquests errors està profundament arrelada en la vida emocional de la nostra espècie, de manera que la situació ací no és la mateixa que en el domini de les ciències dures, on és veritat que en cada moment històric poden estar actuant determinades tendències sistemàtiques cap a l'error, però on és la pròpia pràctica científica, amb la racionalitat i el contrast experimental metòdics, la que acaba corregint els errors, sia quin en sia l'origen. Els condicionants socials de la pràctica científica, encara que omnipresents, no crec que canvien substancialment el que acabe d'afirmar.

Però, quines són les fonts d'on brollen amb insistència i regularitat tants extraviaments de comprensió i actuació en la vida social? Almenys les tres que assenyalo tot seguit, abans de donar-ne una explicació:

- 1) la pèrdua de la plasticitat psíquica amb el decurs de la vida infantil i adolescent,
- 2) el paper mistificador de la ideologia dominant en cada moment històric,
- 3) la tendència humana a secretar estupefaents de l'esperit.

La primera font actua fixant els valors i les pautes de conducta bàsica particularment en la vida infantil, fossilitzant-les i fent-les refractàries als ensenyaments de la pràctica i de la més elemental racionalitat. Potser alguns d'aqueixos valors i pautes, originalment, facilitaven l'aplicació de respostes proporcionades als reptes que els avantpassats van haver d'afrontar en el seu mo-

ment. Després, però, convenientment alligonades per aquests avantpassats, les noves generacions investeixen psíquicament els nous valors i les noves pautes de conducta, i si mai l'entorn natural o social canvia, la tragèdia estarà fàcilment servida: aquells valors i aquelles pautes poden passar, de ser el programa que ajuda a aplicar el tipus de resposta social més convenient, a convertir-se en una onerosa rèmora fossilitzada que es reproduïx socialment.

El mecanisme reproductor de respostes culturals desajustades que acabe de descriure comporta que els desajustaments siguen fàcilment imperceptibles per als membres de la formació social que els acull, mentre resulten patents per a un observador foraster. Aquesta circumstància dificulta la possible autocorrecció social dels desajustaments, en el millor dels casos sempre lenta, i necessitada del pas de diverses generacions per a reeixir.

La segona font està lligada a la diferenciació social. Aquesta diferenciació és, dins d'un cert grau, inevitable, mentre en graus extrems pot resultar tan disfuncional com per a posar en perill la reproducció social del sistema. La diferenciació és econòmica i de poder, i secreta espontàniament un discurs ideològic justificador de la diferenciació assolida, no sempre sense contestació social o fins i tot revolta, però el poder aconsegueix normalment que aquesta ideologia esdevinga la ideologia socialment dominant. Això és així no únicament per una coerció certament existent, ni com a resultat d'una campanya llargament orquestrada pels privilegiats, que pot igualment estar present i ser operativa. Pensar exclusivament en aquests termes seria errar el tret de bon tros: seria simplista i reduccionista, vorejant les estèrils concepcions conspirati-

ves de la dinàmica social. En realitat l'èxit ordinari d'aquesta dominació ideològica radica alhora en la fascinació que la riquesa i el poder desperten en aquells que hi són per sota en la piràmide social, i en la imitació i identificació que en resulta, com he dit adés sense que això sia incompatible amb una fosc desig de contestació i revolta. Així d'ambivalents són les coses en el camp de la vida social, i convindria no passar-ho per alt si de debò volem comprendre per poder alhora actuar i millorar la societat.

Finalment, la tercera font té a veure amb el caràcter insegur i fràgil de la condició humana, sovint dramàtica i fatalment limitada. No sempre és fàcil aconseguir que aquest context no malmeta tot allò de plaent, de profundament satisfactori, que la vida ens pot aportar en cada moment. Com a conseqüència el psiquisme humà està fàcilment disponible per a secretar estupefaents de l'esperit, és a dir falses concepcions edulcorades de la realitat, per tal de maquillar-la i apartar de la vista les arestes més prominents i pertorbadores. Segons els casos, l'estratagema pot aportar més d'un consol, en general a costa de reduir la nostra comprensió del món, i de reduir amb això la capacitat de modificar-lo al nostre favor.

En resum, és a causa de totes aquestes fonts d'error constitutives de la nostra vida individual i col·lectiva que resulta tan problemàtic assolir un veritable coneixement operatiu de la vida social. En altres paraules, el desmantellament d'aquests errors, o més modestament la neutralització en cada moment, s'ha de fer des de la distància i l'advertiment crítics i des d'una racionalitat emocional irrenunciabils. La constatació i l'estudi de la variabilitat cultural, diacrònica i diatòpica, exhibida per les diverses

formacions socials actuals o històriques, pot ajudar a interposar aquesta distància i a guanyar aquest advertiment necessari. La Universitat, cruïlla de sabers operatius diferents, de saviesa acumulada il·luminadora, i alhora de transmissió d'aquests sabers, en l'ambient de lliure discussió i creació que li és indispensable, és una institució que pot i ha de fer propi l'objectiu d'aprofundir en el coneixement operatiu del nostre ésser social i individual. D'acord amb el que hem dit adés, pot i ha de fer propi l'objectiu d'aportar elements per a la crítica i la renovació de la vida social i de les bases del coneixement.

Per a acabar: ni la Universitat ni els universitaris hem estat triats per la mà dels déus, ni som en si mateix tan selectes, com perquè ens hi sia destinada forçosament la tasca necessària de la funció crítica que acabem de descriure i raonar a bastament. Ben al contrari, es tracta de si la Institució i els membres d'aquesta estem disposats o no a agafar aquest camí d'exigència intel·lectual i moral que és la funció crítica, al costat i al bell mig de les nostres tasques ordinàries i indefugibles de recerca i docència. Acabe de deixar caure la paraula «moral», i no és per casualitat. La crisi econòmica i social que estem vivint és, entre altres coses, una crisi pregona de valors humans i cívics, i tampoc estaria de més que aquella funció s'entengués també com l'oportunitat per a les Universitats, no solament de transferir coneixements útils, en el millor sentit de la paraula, a l'entorn econòmic i social, sinó de transferir també valors, no únicament des d'un discurs públic, sinó també des del nostre exemple d'Institució que ordena o hauria d'ordenar la vida col·lectiva al seu interior des dels principis democràtics de tolerància, llibertat, i responsabilitat. □

Materialismes

Mercè Rius

Quan, anys enrere, hi va haver un cert debat al voltant del clonatge d'humans, els seus defensors al·legaven que no s'atemptaria pas, si es duia a terme, contra la singularitat—que és com dir la irrepetibilitat—de les persones. Que jo sàpiga, cap maliciós no els respongué llavors que, si s'havia d'esperar gaire temps per aconseguir-ho, el problema s'hauria dissolt, perquè, tal com evoluciona la nostra societat, la irrepetible personalitat de cadascú ben aviat esdevindrà només una llegenda. O potser motiu d'acudits, talment el que Xavier Rubert fa servir d'exemple: «són pastats!», diu algú a la mare dels bessons, i aquesta respon «sí, però aquest s'assembla més». Així doncs, a la fi, només el clonatge deslliuraria la societat futura de la seva grisa homogeneïtat tot introduint-hi un principi de diferència. Si més no, perquè la mare que es fes clonar una criatura podria dir, ja objectivament, que la més semblant era la còpia. Segons el criteri de prioritat temporal, o bé el del tot i la part.

Els advocats de la clonació argumentaven a partir de la temporalitat. Però no en el

sentit groller de l'anomenat dret del primer ocupant, a saber, de qui neix mentre el seu clon roman en estat embrional. Com que la temporalitat a què es referien era un concepte força abstracte, tampoc no se'ls acudí, aparentment, que es crearia una situació comparable a aquella antiga de l'hereu (de segona tongada) que duia el nom del germà gran mort abans de néixer ell. Pel que se'n sentia a dir, això el trasbalsava, sobretot durant las visites al cementiri amb els grans, en veure el seu nom i cognoms gravats a una làpida. Es tractava d'una experiència encara prou subtil: lingüística, que responia al poder ancestral del nom, i també a la seva capacitat per dir la singularitat de la cosa (W. Benjamin). Com el reflex d'una tal conjuntura en un mirall trencat, l'individu del futur sotmès a clonació per si de cas—amb vista a una substitució perfecta—sabria que, en un lloc asèptic, es guardaven cèl·lules (no un nom eteri, sinó un bocí orgànic) que podrien fer-lo de nou. A aquest individu li estaria prohibit tant el narcisisme com la malenconia. Si, per autoodi malenconiós, li venien ganes de suïcidar-se, hauria de cometre abans un petit acte terrorista, vull dir, entrar al consagrat centre clínic i liquidar el seu Altre.

Però res d'això no sortí a les converses dels nostres moralistes mediàtics. Un clon és un bessó—afirmaven—, i no hi ha bessons

Mercè Rius és professora de Filosofia Moral i Política a la Universitat Autònoma de Barcelona. És autora, entre altres, dels llibres *Tres assaigs sobre Sartre* (Leonard Muntaner, 2008; traduït al francès), *El Pont de la Girada* (Leonard Muntaner, 2010) i *D'Ors, filòsofo* (PUV, en preparació).

exactes. A més, encara que la ciència pogués millorar la natura (aquesta no sap fer còpies perfectes), la vida d'una persona mai no transcorre en les mateixes circumstàncies que la d'una altra. Així doncs, a part que no hi ha dues biografies exactes, els cossos respectius també es van modificant diversament. Es podria donar el cas que uns besos acabessin assemblant-se menys que si no ho fossin. Quant a la mare que no hagués pogut resistir la mort del seu fill sense criar-ne un altre d'identific, resulta obvi que la seva experiència maternal –per causa de la diferència en el temps– no fóra la mateixa el segon cop. En resum, un clonatge d'aquesta mena no passaria d'enganyar el dolor de la mare. Com qui diu, un placebo de preu exorbitant.

Si fa no fa, així es justificava el presumpte materialisme de la mare entestada a veure, tocar, olorar i estimar el mateix cos d'abans: amb arguments que no paraven atenció a la matèria. El fet d'adduir-hi raons abstractes –com ara la temporalitat de l'existència– havia de servir perquè la dona s'arrapés al més concret. Una argumentació curiosa, ben mirada, si no paradoxal i tot. Però d'aquesta manera s'ha procedit al llarg de la història de la filosofia. La supremacia de l'espiritualisme o l'idealisme ha tapat normalment les vergonyes d'un materialisme que, comptat i debatut, era tan fals com el seu aparent refús per part dels esmentats adversaris. D'altra banda, a hores d'ara, les situacions inèdites provocades per l'ús de la tecnologia no sembla que empenyin els intel·lectuals a mirar de pensar altrament. Quant a la mare de l'exemple, no s'inclina cap al materialisme en sentit propi, atès que està enderiada en la corporeïtat del fill. Val a dir que, si les tècniques de clonatge prosperaven, el cos seria l'únic suscepti-

ble de reproducció. El cos es compon de matèria i forma –segons la teoria clàssica. Doncs bé, la genètica s'ocupa de la forma, és a dir, del llenguatge en què està escrita l'herència. Manipulant aquest llenguatge es pot atènyer la il·lusió dels individus idèntics. En el fons no ho seran perquè la consciència que cada individu tindrà de si mateix obeirà a una temporalitat –una biografia– diferent. Igualment, la consciència que en tinguin els altres dependrà de la temporalitat de cadascun d'ells; així com la mare de l'exemple amb els cossos exactes dels seus dos fills, però en moments diferents de la seva vida.

L'existència no és llenguatge sinó temps. D'acord. Hi afegiré ara que l'existència és materialitat. La seva materialitat, més que no el desajustament temporal –entre la temporalitat pròpia de l'un i de l'altre– fa impossible la repetició de la jugada amb els dos fills. Una combinació formal, un codi, no canvia perquè s'esdevingui en temps diversos; vet aquí la condició de possibilitat del clonatge, si no m'erro. Però la matèria s'hi resisteix –i guanya. Potser la mort de vella de la Dolly al cap de poc temps de néixer demanaria alguna reflexió suplementària; però es veu que, en aquest cas excepcional de l'ovella clonada, els filòsofs –també excepcionalment– s'han interessat menys per la mort que per la vinguda al món. Sigui com sigui, encara que l'apel·lació a la temporalitat de les consciències elimini els escrúpols enfront de la possible rèplica d'un ésser humà, res no pot contra el fet que, si bé el temps depèn de les consciències, no en depèn pas la materialitat d'una persona o cosa. Per això la matèria impedeix, en tot i per tot, que la il·lusió de la mare esdevingui realitat en comptes d'una simple transferència psicològica.

Prou que ho saben els psicòlegs, que les idees són intercanviables. Hom pot observar que els malalts de demència confonen les persones estimades, però seguint una lògica de tipus psicològic –de narracions fragmentades, potser. La imaginació de qualsevol subjecte pot combinar diverses persones en una o, viceversa, distribuir-ne una entre vàries. Per cert, té la seva importància el fet que la intercanviabilitat de les idees permet llur comunicació als altres. Estrafent els grecs, per als quals allò que coneixia i allò que era conegut havien de posseir la mateixa naturalesa (per exemple, l'etern coneixia l'etern), diré que l'intercanviable coneix l'intercanviable. Ara bé, la matèria no admet bescanvis. En aquest sentit, un pot intercanviar de manera inconscient la seva dona per la seva mare, les idees que s'ha fet de l'una i l'altra; fins pot comportar-se igualment envers les dues. Però la matèria en què consisteix la singular existència de cadascú ni tan sols es deixa copsar en ella mateixa. Es limita a ser-hi, i només essent-hi, a dissuadir qualsevol intent real d'ignorar-la. Tot sensibilitzant les idees, les torna estimables. Contràriament, el tradicional rebuig filosòfic de la matèria enlletgeix el món.

Segons Aristòtil, els primers filòsofs sostenien que el principi de tot el que existeix era material: aigua, aire, foc. La cosa no anava ben bé així. Però a ell li convenia suposar-ho per tal d'acreditar l'encert del seu propi pensament: una mena d'idealisme que no volia perdre peu a la realitat sensible. Tanmateix, l'aigua o l'aire formaven part dels (coneguts com a) quatre elements, que estaven dotats de qualitats sensibles determinades, mentre que el concepte de matèria no n'inclou cap. La matèria és indeterminada –afirmà el mateix Aristòtil.

I d'ençà d'aleshores la filosofia, tant si hi estava d'acord com si no, ja no pogué abordar un tal concepte sense prendre com a referent el qui fou el primer a formular-lo. Òbviament, el grau de abstracció aristotèlic superava el dels filòsofs presocràtics, que havien aïllat un component de l'univers tot afirmant que es trobava arreu encara que no sempre fos perceptible com a tal. En canvi, la matèria mai, enlloc, no es podia percebre en ella mateixa.

D'aquí venia, més amunt, la meua reticència cap a la decisió aristotèlica d'atribuir a aquells seus antecessors una cosmologia basada en un principi material. És clar que encara avui es qualifiquen de «materials» l'aigua o el fang. Al segle passat, Gaston Bachelard va escriure un quants llibres (dedicats als quatre elements) sota aquest pressupòsit. O, entre els filòsofs, Sartre parla, a *L'èsser i el no-res*, de les «qualitats materials» de les coses com a símbols del seu valor. Segons ell, l'aigua simbolitza la consciència, i la mel (per llefiscosa) la seva mort. Dit més planerament: qui negaria, posem per cas, la materialitat de la sorra? I això no obstant, el fet d'adjectivar allò que és com a material no significa que ho identifiquem amb la matèria en si. Igual que el fet de qualificar una cosa de lluminosa no la converteix en equivalent de la mateixa llum. En aquest sentit, crec que es podria dir que, si la Idea del bé –segons Plató– irradiava la llum que permetia copsar les altres Idees mentre que ningú no podia copsar la llum mateixa, sinó només sentir-ne l'efecte beneficiós, anàlogament, la matèria seria allò que fa perceptibles les coses al preu de la seva pròpia imperceptibilitat.

Ras i curt, potser Aristòtil no anava del tot desencaminat –seguint el sentit comú– en qualificar de materials els elements físics

dels presocràtics. D'altra banda, els tractà així: de físics, no pas de materialistes en general. «Físic» ve de *phýsis*, que traduïm normalment per «natura». Els primers filòsofs mereixien, doncs, el nom de «naturalistes» més que no el de «materialistes». La distinció no és supèrflua, ja que s'esqueia, en aquell temps, una certa divinització de la naturalesa. En canvi, arran de l'idealisme platònic com a mínim, la base amorfa, o matèria, de l'univers es considerà fins i tot privada d'autèntica realitat, és a dir, en l'extrem oposat del diví. Pel que fa als qui el materialisme posterior qualificà de fundadors, el presocràtic Demòcrit i el postsocràtic Epicur, mantenien, com se sol dir, una actitud a frec de l'ateisme, si no atea a la clara. En resum, els antics materialistes no solament bandejaven les concepcions «màgiques» de l'univers —en aquest aspecte, serien els filòsofs de debò—; sinó que brindaven, a més a més, una concepció «desencisada» del món. I això últim, ni pitagòrics ni platònics estaven disposats a acceptar-ho.

Hi hagué, però, un altre presocràtic, Anaximandre de Milet, el qual concebé una estranya provenença del cosmos, a saber, l'*ápeiron*, que significava «il·limitat». D'aquí sortia tot allò que era, i hi tornava passat un cert temps. Vist així, no semblava gaire probable que il·limitat significués inexhaurible; altrament, no hauria calgut que allò que en naixia s'hi fongués de nou. Per tant, il·limitat significava indeterminat. D'aquesta manera ho explicà Nietzsche a *La filosofia en l'època tràgica dels grecs*, un llibre de la seva primera època, quan admirava Schopenhauer. Per cert, ja hi esbossa el «pensament de l'Etern Retorn», a què es presta, lògicament, el fragment d'Anaximandre. No el recolza (com féu després de

vegades, per sort no gaires), en cap criteri pseudocientífic; no argumenta en nom de la conservació de la matèria, sinó del lligam entre eternitat i esdevenir, més adient amb el context de l'original grec. Allò que és etern —incanviant— ha de estar mancat de determinacions, de qualitats, sempre sotmeses al canvi. Naixement i mort consisteixen en l'adquisició i la pèrdua dels límits que determinen o defineixen les criatures com a «individuates»: separades les unes de les altres. Ara bé, per dessota d'aquests canvis aparents, hi hauria la unitat de l'*ápeiron*. Altrament dit, la unió que esborra els límits, que trenca les fronteres individuals —o sia, corporals. Misticisme de la matèria? Potser. En tot cas, per Nietzsche, no es tracta a Anaximandre de «la unitat en la multiplicitat», que només arriba a través de l'esdevenir i la lluita.¹ L'*ápeiron* representa un fons on la multiplicitat desapareix, es neutralitza. Això diu Nietzsche. Per mi, tanmateix, un erm de pau seria la matèria.

Giorgio Colli, l'editor de l'obra nietzscheana i pensador de prestigi, assevera que Aristòtil menystingué la doctrina de l'*ápeiron* perquè no es deixava encabir com a precursora del seu hilemorfisme (*hýle*: matèria; *morphé*: forma).² Al meu entendre, com acabo de suggerir, Anaximandre es distingia dels qui posaven en l'origen un dels quatre elements perquè el seu «principi» (segons la denominació aristotèlica) no era material, sinó potser la matèria mateixa, per bé que només intuïda i amb un altre nom. Reconec, però, que aquesta interpretació és anacrònica, justament com a postaristotèlica. En fi, potser Aristòtil ignorà tant com va poder l'*ápeiron* perquè, des del seu punt de vista, no resultava acceptable una matèria que no estigués destinada a la forma. No se la podia fer principi d'intel·ligibilitat en ella

mateixa. L'indeterminat no explica res, tret que estigui destinat a determinar-se; i encara llavors la intel·ligibilitat recau en la forma que ho determina. Però Anaximandre va enfilar el camí a l'inrevés. Sobre Aristòtil pesava, en canvi, l'herència platònica.

Plató és el pensador de les Formes com a entitats separades. Abans d'ell, els pitagòrics havien descobert relacions numèriques –formes pures– en l'ésser de les coses. Amb tot, no ubicaven els nombres en un món a part tal com les Idees platòniques, ans al contrari. Així ho escrigué, el 1942, Simone Weil: «Els pitagòrics miraven l'oposició entre senar i parell com una imatge de l'oposició entre sobrenatural i natural, a causa del parentiu del senar amb la unitat. Tot això està contingut en l'acte d'un esmolet o d'una costurera que mou una roda mitjançant un pedal.»³ L'autora s'entusiasmava amb la sacralització del món, de les coses més senzilles, atada pel pitagorisme. Al bàndol contrari –el descregut, com he dit– s'arreglerava l'atomisme de Demòcrit i Epicur, en què els materialistes actuals es reconeixen si bé en un estadi molt incipient, no cal dir-ho. Hi insisteixo perquè, des del punt de vista filosòfic, trobo rellevant aquesta preferència per damunt d'Anaximandre. Fet i fet, els àtoms no eren matèria pura; ja estaven dotats de figura. No costa d'entendre, però, que el materialisme de caire científic respecti l'advertiment d'Aristòtil: sense forma no hi ha intel·ligibilitat. Ara, com s'esquiva llavors l'idealisme?

Alguns pensen que el materialisme no està necessàriament renyit amb l'idealisme. Era d'aquest parer F. A. Lange, autor neokantià del XIX, la història del materialisme del qual ha esdevingut un clàssic. No ha estat traduïda ni al castellà ni al català. A França la van reeditar l'any 2004 amb un

pròleg de l'inefable Michel Onfray. En canvi, el 2010 aparegué una traducció castellana d'*Histoire des philosophies matérialistes* (2007) de Pascal Charbonnat, autor que s'escarrassa a promouvoir l'«autonomia de la matèria».⁴ Això significa que la matèria genera per ella mateixa les formes, en lloc que la forma constitueixi el principi generatiu, com pressuposava Aristòtil en atorgar la forma –activa– al mascle, i la matèria –passiva– a la femella. Certament, l'exemple és ben desafortunat; però la identificació entre allò que dóna intel·ligibilitat i allò que dóna l'ésser a les coses vertebrava gairebé tota la història de la filosofia.

El llibre de Charbonnat em sembla que peca d'ingenu, o de simplista. Amb tot, la posició suara esmentada ajuda a fer un distinció entre dues possibles maneres d'entendre la relació entre matèria i forma. Una, a què Charbonnat es mostra si més no procliu, fóra la que es decanta per la matèria, com a generadora de les seves pròpies formes. Sens dubte, el model el dóna la natura, i en particular, l'orgànica; encara que els diversos autors que s'hi han referit al llarg de la història han fet especial esment de la cristallització com un fenomen intermedi entre l'orgànic i l'inorgànic. I és que els cristalls llueixen formes geomètriques que hom diria més pures. A Catalunya ho emfasitzà Eugeni d'Ors; val a dir que amb la intenció oposada de reservar el poder generador a la forma, en crítica explícita al seu veneradíssim Goethe, qui atribuïa la creativitat formal al dinamisme de la vida. Per cert, vida no equival tampoc a matèria. Hi ha qui en pensa justament el contrari: «Per al materialisme, en el fons, l'únic real és la matèria en que ens desintegrem.» La matèria seria, doncs, el llindar on s'estave-lla qualsevol intent de trobar un «sentit»

a la mort. Adorno ho argumenta contra Heidegger: «El materialisme seria la filosofia que assimila la consciència completa i no sublimada de la mort; una filosofia que prohibiria l'esperança, i que potser en aquesta prohibició seria l'últim recer de l'esperança.»⁵

Des d'aquesta perspectiva, el famós consell d'Epicur de no amoïnar-se per la mort —quan ella hi és, tu ja no hi ets, i mai no hi és quan hi ets tu— no respon gaire, aparentment, a la citada caracterització adorniana del materialisme; se situa, tanmateix, als antípodes del heideggerià «ésser per a la mort» (l'home). Quant a la teoria dels àtoms, les imatges que desvetlla al lector evoquen més un espai sideral que no un camp de vegetació ufanosa. Tot i així, si hem d'interrogar els presocràtics respecte al lligam entre matèria i forma —que ja no podem obviar d'ençà d'Aristòtil—, crec que a un «físic» com Demòcrit no se li hagués acudit que la natura (*phýsis*) pogués deixar els àtoms, la matèria bàsica de l'univers, sense moviment ni figura. En canvi Aristòtil, per garantir el dinamisme universal, va haver de recórrer a la Forma Pura (del tot neta de matèria): una divina *entelequia* que ho movia tot des d'una posició insoluble per les criatures finites. D'aquí ve la reiterada menció que fa Charbonnat de la «immanència», en contra de qualsevol principi exterior a aquest món, per tal d'identificar els materialismes *comme il faut*.

Això no obstant, Aristòtil reconcilià la forma amb la matèria després que Plató hagués emancipat les Idees-Formes de la presó que era —segons ell— el món sensible, com el cos per a l'ànima. I doncs, Plató negava a la natura la capacitat de desenvolupar formes sofisticades a partir d'un borrall? No exactament. Però el concepte de forma

que prengué com a model no venia de la *phýsis*, sinó de la *téchne* (art o tècnica); és a dir, no de les potències còsmiques o de la saba orgànica, sinó de la destresa humana per fer obra. Hi para esment Hannah Arendt: «Plató extreia els seus exemples de l'àmbit de la producció [*making*] perquè eren més pròxims a una experiència humana més general.»⁶ L'artesà afaiçonava la seva obra a partir de la contemplació de la Idea, que procurava plasmar a la matèria; lògicament, no ho aconseguia mai del tot. Així com, abans de començar, s'inspirava en la forma-model, hi tornava un cop l'obra realitzada, tot comprovant la seva segura imperfecció. Segons Arendt, aquest «fracàs» de la *téchne* revelà al mateix Plató la superioritat de la contemplació al marge de objectius pràctics, és a dir, la noblesa de la vida contemplativa, que era la científica o filosòfica. Dissortadament, la modernitat va introduir l'experimentació —fins a la manipulació invasiva— en la mateixa ciència. Ben aviat, la matèria ja no aparegué sinó com a assortiment de «materials» en tots els àmbits. El més considerat amb ella, des de temps immemorials: la creació artística. El més desconsiderat, en renovació contínua: la tecnologia.

Vet aquí, en suma, la raó per la qual no s'entén, en general, que les formes brollin de la matèria: és l'home qui les hi imposa. Cal tenir-ho en compte pel que fa als «materialismes» contemporanis i llur escàs respecte vers la materialitat, a què he al·ludit més amunt. En qualsevol cas, no tinc intenció d'endegar un discurs moralitzant. Em limitaré a analitzar breument les incongruències teòriques de les principals propostes. Abans de res, però, crido l'atenció sobre el fet que, si l'actual positivisme tecnocientífic és qualificat normalment de materialista, això

no obeeix a una decisió dels mateixos investigadors, o almenys no quan exerceixen com a tals. Altrament dit, tant si es tracta d'un «materialisme ontològic» (basat en la creença que l'ésser de les coses és material),⁷ com d'un «materialisme metodològic» (que investiga els seus objectes com si fossin materials, sense prejudicar res del seu, diguem-ne, ésser autèntic), aquesta mena de classificacions pertanyen a la filosofia, i més en concret a la filosofia de la ciència, però no a la mateixa activitat científica. Així doncs, tot el que en comentaré d'ara endavant s'inscriu en el discurs filosòfic. No interfereix en el llenguatge científic. De fet, com que no hi interfereix gens, en el context d'aquest últim estaria mancat de sentit. Afortunadament, la ciència no té l'última paraula sobre el sentit o el sense-sentit del món, ni tan sols de la majoria de coses que s'hi escauen o existeixen.

Ja fa més d'un segle que les ciències físiques estudien la matèria com a energia calculable. Mentrestant han descobert l'«antimatèria», nom que no significa «no matèria», però indica una oposició, talment que (d'acord amb la lògica de la filosofia tradicional) l'encontre d'una partícula de matèria i una d'antimatèria, essent contràries o oposades, es tradueix en la destrucció de les dues. Ara, però, amb el consegüent alliberament d'energia (absent del tractats de lògica).⁸ Òbviament, aquesta manera d'exposar-ho és molt defectuosa –massa intuïtiva– ja que la susdita partícula de matèria té unes dimensions subatòmiques i està composta, al seu torn, d'energia elèctrica. En fi, només m'agradaria remarcar que, a la física actual, atès el paper decisiu que hi aconsegueix la formalització matemàtica, li escau més aviat el títol de formalista que no pas el de materialista. I per això

mateix trobo absurd que alguns filòsofs s'autoanomenin materialistes quan volen dir *fisicalistes*.

Un altre error en el mateix sentit el cometen els filòsofs que, abonats a les neurociències, es feliciten d'haver superat l'empedreït dualisme cartesà i, de passada, el mentalisme o recurs a la introspecció com a fonament últim de l'activitat de pensar. Descartes separà la *res cogitans* o «cosa pensant» de la *res extensa* o «cosa extensa»: la ment, del cos. Però les neurociències desenvolupen la recerca amb el supòsit inqüestionable que el qui pensa és el cervell, o sia, un òrgan corporal. Se les considera, doncs, un altre baluard del materialisme. Ara, d'aquest centre pilot de la *res extensa* que és el cervell se n'estudien les funcions. La qual cosa vol dir que no es tracta de materialisme, sinó d'un *funcionalisme*; en dues accepcions del terme: la biològica i la matemàtica (aquesta, per analogia). Cap de les dues no ha afavorit mai l'atenció cap a la materialitat com a tal, ans al contrari.

D'una banda, el pensament seria producte del funcionament cerebral, igual que altres òrgans del cos efectuen la seva tasca pròpia, amb resultats d'índole diversa. D'una altra, per analogia amb les matemàtiques, el pensament seria una funció en tant que les connexions neuronals estarien relacionades amb les operacions intel·lectuals; evidentment, en la fase no gaire avançada en què es troba la recerca, imagino que n'hi hauria molt a dir de la inconsistència de les relacions. Tanmateix, en qualsevol circumstància, la funció és una relació que no depèn de la substantivitat de les parts implicades. I en aquesta abstracció resideix el seu avantatge, la nitidesa epistemològica (sense compromisos ontològics) que se li ha atribuït històricament.

Durant els dos últims segles, el materialisme filosòfic per excel·lència ha estat el materialisme històric. Tot i que no ve al cas de repartir credencials, potser aniria bé de repensar fins a quin punt escau a Marx el nom de materialista. Ben segur que la voluntat del mateix autor mereix respecte; però no n'hi ha prou que ell s'hi consideri, i encara menys si les raons que en dóna s'exhaureixen en el fet de combatre l'idealisme o l'espiritualisme (el hegel·lià, concretament). De l'aversion cap a la sobrehumana espiritualitat no se'n deriva per força l'estimació cap a la materialitat de les coses. Opino, a més a més, que caldria distingir el materialisme propi de la teoria marxiana sobre l'acció dels homes, abocats a satisfer les *necessitats bàsiques* –més «funcionals» que no «materials»–, de la possible elevació de la matèria a principi (enllà o ençà de la política), en la línia d'Epicur, a qui Marx va fer objecte, junt amb Demòcrit, de la seva tesi doctoral.⁹ Ara bé, fossin quines fossin les conclusions extremes d'una tal reflexió, el concepte de «força de treball» no resultaria menys il·lustratiu del que miro d'explicar, o sia, de la meua temptejant comprensió del materialisme. Aquell concepte indica, efectivament, que allò que del treballador interessa el capitalista són les funcions que el seu cos pot dur a terme; així doncs, només les qualitats corporals –de fet, habilitats– del «productor», no de l'individu. En fi, s'espren el cos per extreure'n força de treball. I la prova decisiva ve de la substitució de l'home per la màquina. Si un robot pot fer la mateixa feina que l'operari, això és, accomplir la mateixa funció, ja no hi ha ni explotadors ni explotats: cap més cos «cremat» per «alliberar-ne» l'energia.

Un tipus de relació en què esdevé encara més palesa la no-equivalència entre funció i

materialitat, ja que es defineix precisament per l'afecció envers el cos d'altri, és la que uneix els dos sexes. M'estic d'anomenar-la sexual o eròtica pensant en els antics; se sap que els homes grecs prenien muller amb vista a la reproducció de l'espècie, o més ben dit, a la perpetuació del llinatge. No quedava exclòs per principi, naturalment, el gaudi del cos de la dona pròpia. Sembla, però, que, en general, el plaer masculí habitava fora de casa, i no sempre amb l'altre sexe. Clar i net, de les dones interessava la seva funció fisiològica com a gestants. Tampoc no era –ni és– gaire més apreciat el cos (el cos en si) de les prostitutes: se'n valora la funció de satisfer les urgències funcionals del client. Això vol dir que la relació s'estableix sota el principi d'*intercanviabilitat*. Només el desig del cos de l'altre en la seva *singularitat* porta cap a l'experiència de la materialitat.

La demanda de plaer corporal s'entén per tradició com a símptoma de materialisme. Epicur, un dels primers materialistes –no «ingenu», com ho podien ser els presocràtics, sinó ja coneixedor de l'idealisme platònic–, defensava el plaer dels sentits. Encara avui hi ha algun autor que, aparentment de tant divulgar els clàssics, no s'ha mogut gens de la vella equació; per exemple, Onfray en el pròleg del llibre de Lange abans citat. *L'enfant terrible* sol donar per bons els tòpics i es limita a canviar-ne el signe. No posa en qüestionament el lligam d'hedonisme i materialisme; al contrari, l'escenifica en la mesura que resulta perillós. ¡Guaita el marquès de Sade, prou més recent que Epicur! En realitat, la moderació del gaudi que aquest aconsellava difícilment rebria el nom d'hedonisme en una societat com l'actual, que s'ha guanyat la fama de materialista perquè busca el plaer

a qualsevol preu i mira d'evitar el dolor de la mateixa manera. Ara, sovint la fama és immerescuda. Es pot qualificar d'experiència de les coses en la seva materialitat la compulsió a consumir-les? Els objectes es consumeixen igual que es consumeixen els cossos d'anorèctics i bulímics. No es tracta, doncs, més aviat de destruir per consumir encara-més-tant-hi-fa-què? Al capdavall, potser només es tracta d'aconseguir que tot *funcioni* –sense aturador.

Al llarg de la història, el materialisme s'ha dit de moltes maneres. Adorno explica la disparitat filosòfica pel la senzilla raó que la matèria, no essent esperit, no deixa que l'esperit la copsi.¹⁰ En altres termes, la matèria seria la realitat extralingüística que el llenguatge vol dir. Sens dubte, el mateix llenguatge ha encunyat el nom i/o concepte de «matèria»; i, per aquest cantó, la matèria posseeix un ésser lingüístic. Ara, ni tan sols l'ésser lingüístic no es pot reduir a funció. Els mots no neixen del cervell com nasqué del cap de Zeus, ja ben armada, Atena. S'han de trobar, sobre el paper, els uns amb els altres –i així germinen (Ors). Aleshores, si a l'espai de l'escriptura hi *passen* coses, fins i tot el llenguatge posseeix una materialitat. *Res extensa.* □

1. F. Nietzsche, *La filosofia en la època tràgica de los griegos*, Madrid, Valdemar, 2003, p. 63. Hi compara Heraclit amb Anaximandre.
2. G. Colli, *La naturaleza ama esconderse*, Madrid, Siruela, 2008. Traducció de Miguel Morey.
3. S. Weil, *Commentaires de textes pythagoriciens*, a *Oeuvres*, París, Gallimard, 1999, p. 621.
4. F. A. Lange, *Histoire du matérialisme*, París, Coda, 2004; P. Charbonnat, *Historia de las filosofías materialistas*, Barcelona, Biblioteca Buridán, 2010.
5. Th. W. Adorno, *Terminología filosófica II*, Madrid, Taurus, 1977, pp. 135 i 144.
6. H. Arendt, *La condició humana*, Barcelona, Empúries, 2009, p. 334. Traducció d'Oriol Farrés Juste.
7. D'aquesta mena era el materialisme de Josep Ferrater Mora, *De la materia a la razón*, Madrid, Alianza, 1979.
8. R. L. Forward i J. Davis, *Explorando el mundo de la antimateria*, Barcelona, Gedisa, 1999, p. 26.
9. K. Marx, *Diferencia entre la filosofía de la naturaleza de Demócrito y Epicuro*, Mèxic, Sexto Piso, 2004.
10. Th. W. Adorno, *Terminología filosófica II*, p. 141.

La vida, a les colònies

o «els llauradors del País Valencià a la fi de l'edat mitjana», segons Pau Viciano

Miquel Barceló

El títol correcte del llibre recent de l'historiador Pau Viciano és, de fet, *Els peus que calciguen la terra* (PUV, 2012), que, a la vegada, és la part final de la metàfora orgànica, tan antiga com inepta, que diverses tradicions culturals i polítiques usen per descriure, valga'm Déu, el cos social, a l'extremitat inferior del qual hi serien aquests peus, «los pagesos qui la colren e exerciten per llur ofici tot temps» segons escrigué el venerable Francesc Eiximenis (*Lo crestià*, redactat entre 1379 i 1386). Evidentment, qui pensà la metàfora orgànica es considerava part del cap d'aquell cos que tenia els peus sempre ocupats en el treball de la terra i que, en conseqüència, nodrien tot l'organisme.

Bé, vet aquí una classificació neta de les funcions o ordres socials, pensada pel

cap, atès que, com és experimentat i sabut, els peus no pensen. El cap «és aquell qui ha lo regiment o senyoria», proclama Eiximenis. I els ulls i les orelles són els jutges i oficials. De la resta, cos avall, ja s'ho poden imaginar, militars, capellans, cancellers, menestrals, etc. Però no hi ha boca, justament. És un cos, aparentment hermètic, sense circuit de nutrients. Tot està presentat així per fer creure que, tal com apareix en la freqüentació humana, el cap conté els factors principals de la persona, determinats, a la vegada, pel gran forat de la boca. El que no és evident és que això sigui equiparable al «regiment o senyoria». El cap no només parla, sent i veu sinó que també, i sobretot, menja. Per això el forat obscur de la boca és, normalment, sostret d'esment en les apol·línies descripcions de la suposada analogia de la societat com a cos. Quan, justament, tota la classificació el que pretén és atorgar una articulació al procés desigual de fer i distribuir amb perversió els nutrients d'aquell cos que, per força, passen per la boca.

I també és mentida, i molt grossa, que els peus siguin els pagesos, més enllà de la beneitura que articuladament sostenen tot el cos, o de l'obvietat que trepitgen la terra. Tot plegat, un engany, i barroer. I d'aquest engany, però, molts llibres d'història en van plens. En Pau Viciano és, crec,

Miquel Barceló Perelló (Felanitx, 1939) ha estat durant molts anys catedràtic d'Història Medieval a la Universitat Autònoma de Barcelona. A més de nombrosos articles i edicions, és autor, entre altres, d'obres com *Arqueologia medieval. En las afueras del medievalismo* (1988), *The design of hydraulic systems in al-Andalus* (1998), *Musulmans i Catalunya* (1999), *Les jardins de la vielle ville de Sanna, Yémen* (2004) i *El sol que salí por Occidente. Estudios sobre el Estado omeya en Al-Andalus* (PUV, 2010). També ha publicat textos de factura literària com *El terme de Manacor* (Ensiola, 2007) i *Trenc d'alba* (La Magrana, 2009).

ben conscient d'això i, per tant, a la plana abans de l'índex del llibre reproduïx el text de n'Eiximenis. El lector, doncs, està parcialment avisat.

Tot el llibre, en efecte, tracta de com es duen a terme les operacions necessàries, a la vegada exactes i grolleres, per fer una captura estable d'allò produït pels peus que calciguen la terra, extremitat del cos aquell que, contràriament, al dibuix clerical té una boca voraç.

L'autor examina, des de les perspectives més rellevants, tot el procés complicat d'aquesta captura finalment institucionalitzada. Tot plegat un problema historiogràfic convencional discutit centenars de vegades en forma, adesiara, de recull de contribucions. Sobre la qüestió de la transició del feudalisme al capitalisme. Justament, els historiadors solen tenir com a objectiu explicar aquest tipus de coses dotades de la qualitat persidiosa de ser, a la vegada senzilles i complexes. I sovint la mateixa complexitat, tant del procediment analític com de la cosa mateixa, fa perdre de vista la seva també genuïna senzillesa. I així com el clergue ha dibuixat el cos social, acabat en els peus, tothora actius conreant la terra, i ometent però de situar en el cap el nas i el traç profund de la boca —els sentits del menjar— pel qual entra el nodriment, hi ha un exercici historiogràfic consistent també a fer veure que l'acte substancial primigeni del nodriment i qui el fa possible, és un supòsit perenne, un principi ineludible, però no necessitat, tan substantiu com és, d'explicació concreta en cada cas, com si fos, de fet, quelcom, un succés que paradoxalment sustenta tots els altres que ocorren en les societats humanes però que, en canvi, pot ser percebut com aliè o, millor dit, previ, i doncs fora del

gruix dels esdeveniments i la morfologia socials. I a més, en conseqüència, esborrat en l'al·legoria del cos orgànic de les societats. Aquestes perspectives creen la il·lusió d'haver pogut sortir del camp gravitatori generat contínuament pel pes enorme que té el nodriment de les societats humanes i així, alliberats, certs historiadors cerquen, tanmateix, alternatives a la ingravidesa atès que el canvi social només pot ser concebut dins sistemes on no hi ha éssers solitaris errant, i en dejú. I davant el fet de la certesa inequívoca del canvi social i de la desigualtat innegable que el produeix, la historiografia, sortida d'aquell camp gravitatori primigeni, en cerca d'alternatius i així proposa que els factors de canvi puguin provenir de les idees, de les religions, dels mercats, de les ciutats alternativament, en successió, o tots junts a la vegada, un poc de tot, si es vol, i no hi ha verificacions possibles, perquè de fet no hi ha matèria. Perquè, per exemple, com es distingeix un que diu que creu en Déus i un que ho simula, sobretot si són tots dos morts? O com se sap que un pagès obeeix de grat els senyors malgrat notaris o clergues que ho diguin? Tots, en canvi, estaríem d'acord que sense factors coercitius els ordres socials més antics no haurien estat com els coneixem ara. Tanmateix, no sabríem explicar aquests factors de coerció altrament que íntimament associats al fet d'assegurar el que, no sense condescendència, i molta inexactitud, els historiadors anomenen «accés als recursos», és a dir, el nodriment. Ja hi som, i de ple, als peus que calciguen la terra.

D'acord, deixeu-me dir, simplificadament, això: en el Paradís no hi havia ni pagesos ni ciutats, ni mercats, sinó dos recol·lectors inicials. Però eren dos que

menjaven, tant com, després, ho feien a l'exterior. Regia, doncs, el mateix principi. La diferència principal era el treball que hi haurien de posar, per reproduir els nutrients. I aquesta ha estat la memòria de l'espècie humana, o de gran part d'ella.

Per molt prolixos que puguin arribar a ser els procediments d'anàlisi sobre aspectes principals de com es controla i s'extreu aquest treball humà, hauran d'acabar fent referència al fet senzill i primordial d'aquesta captura estable.

Sense aquest referent final l'examen racional de les societats passades i presents és, senzillament, impossible. I per això les dues perspectives historiogràfiques –les velles denominacions d'escola que parlen de «nominalistes» i «realistes» em semblen prou escaients per classificar-les, a grans trets– són de fet irreconciliables perquè sorgeixen de percepcions diferents sobre com confeccionar la memòria de l'espècie i el sentit que pot tenir l'ofici de fer aquest registre. Per això, la desavinença és inevitablement, també o sobretot, política.

En general, pel llenguatge els reconeixereu, i no només per la selecció de temes que, per exemple, fins a mitjan segle passat constituïen un registre limitat a l'anomenada «història política», sinó justament a partir dels processos de descolonització universal, per l'aparició descontrolada de nocions que implicaven argots d'especialista, procedents de les noves «ciències socials», com la sociologia, l'antropologia o la mescla d'ambdues, i finalment de l'economia a través de la història econòmica.

És clar, ara, que aquest idioma és el predominant per descriure la realitat social o tot just la realitat. Creixement, mercat, intercanvi, i una causalitat gairebé automàtica entre altres coses, que sembla ser com-

preensible per a tothom, o si no ho és, el responsable de no entendre-ho és la persona que no ho entén. Jo, per exemple.

En la meua opinió, els del sector més lúcid i rigorós dels «nominalistes» –diguem-ho així– que adopten l'argot i els seus suposats continguts tenen la creença que finalment estan tocant la matèria que és pròpia dels «realistes» –també diguem-ho així–, i que per tant, el fons de la discrepància tot sovint evident ha de raure en un altre lloc menys principal o en un desvari subjectiu.

Posaré un exemple procedent del llibre d'en Viciano. Per a veure la seva rellevància convé advertir, de primer, que el llibre és un extraordinari exercici de rigor en observar com socialment s'ordena tot a partir de la gravetat d'allò tan senzill, com a objectiu, d'apropiar-se establement de la feina d'altri. No fa tant de temps d'això, del capturat se'n deia excedent, un terme erroni perquè deixava creure que els detractors actuaven només sobre un producte, o una feina, això no estava mai clar, que sobrava. Quan, de fet, la renda, això sostret, es fa constantment usant tota mena de procediments i en un conflicte permanent entre els qui la volen fer i obtenir i qui fuig d'entregar-la, o, fins i tot, s'enginya per no produir-la.

En Viciano és molt conscient de tot això i, per tant, és extremadament acurat amb el llenguatge, sabent que aquest reflecteix la netedat conceptual pròpia del coneixement. Tanmateix, en Viciano es deixa emportar qualche vegada, per aquest idioma il·lusori que obscureix els significats. En, almenys, cinc vegades l'autor parla del que seria estrictament un fet extraordinari: la «circulació de terra» o «circulació de parcel·les de terra» (pp. 79, 185, 18). Es

tracta d'una figura retòrica que en grec es deia *adénaton*, *impossibile* en llatí, obstaculació, impossible: allò que va contra les lleis de la natura.

El lector, certament, endevina el que vol dir allò tan enrevessat: la successió de drets legals sobre trossos de terra específics, la qual cosa tothom sap que s'inscriu dins un entramat institucional regulat en darrer terme per consensos i una qualsevulla força organitzada. En canvi l'*adénaton* permet crear la ficció, tot i que momentània, que es tracta d'un fenomen natural, intrínsec, lluny de les severitats notariales. En sortir dels usuaris de l'argot, l'expressió no té sentit i el lector ja detecta aviat el que allí s'amaga. Perquè es tracta d'això en el fons, de la creació fins on sigui possible d'idiomes paral·lels que permetin fer narracions històriques descomptant-hi sempre el fet inaugural, el bessó de l'expropiació de treball, de la dominació humana.

I aquesta expropiació i tots els mecanismes socials per assegurar-la és l'objectiu, justament d'en Viciano. El cas de la infiltració en la seva exposició, rigorosa i sense contemplacions, del lèxic insignificant ve a ser excepcional i sens dubte arrossegat de l'argot d'especialistes, sobretot francesos, crec.

En altres ocasions, però, com veurem més endavant, sembla com si a Viciano li tremolés la mà justament quan ha de descriure els aspectes que poden resultar més inquietants d'aquella fabricació de la renda a la societat colonial valenciana, erigida entorn dels llauradors. Perquè el llibre tracta d'això, de la fabricació desigual de la renda entre colonitzadors i colonitzats després de la gran conquesta començada el 1238.

Llegit el títol de la portada, que es fa comprensible en la llarga citació de Fran-

cisc Eiximenis, tot just abans de l'índex i el subtítol, on es concreta –al País Valencià i a la fi de l'edat mitjana– l'enunciat general dels suposats components del cos social, el lector, tanmateix, va enganyat. Perquè resulta que a la introducció, a la pàgina 16, en Viciano, sense previ avís, comunica al lector que el seu objecte d'estudi, *els peus que calciguen la terra*, era de fet, una pagesia dividida, escindida entre uns camperols d'origen andalusí i els descendents dels colons catalans i aragonesos. Compte, doncs. Si no vaig errat, aquest probablement és el primer llibre sobre el funcionament integral d'una societat colonial una vegada ja constituïda, setanta anys després del seguit d'accions armades necessàries, de guerra, per fer possible l'establiment de pagesos i gent forana. Aquest primer acte està contat de manera formidable i escrupolosa per Josep Torró en el seu llibre *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)* (PUV, 1999).

L'estudi de Viciano és, així, una continuació aparent del de Torró. És tal vegada, però, només successiu, perquè el subjecte de recerca ha canviat notablement. Els indígenes «musulmans», en paraules de Viciano, haurien estat minoritzats i arraconats pels colonitzadors cristians; tanmateix, continuarien constituint una àmplia minoria fins a temps moderns, quasi la meitat dels pagesos, i donarien així una configuració molt particular a la societat rural valenciana (pp. 16-17).

De sobte, doncs, el lector, comptant que no tengui idees prèvies sobre el particular –que ja és molt comptar– es troba amb un text de comprensió difícil però perceptiblement central en el futur del llibre. Sobretot perquè fa afirmacions sobre

una cosa tan principal com augments, o disminucions, massius de poblacions que tothom, en especial els lectors diguem-ne de mena «realista», consideren que requereixen explicació.

Però, justament aquí, en aquesta referència concisa i anticipatòria del problema gran de tot l'estudi, a l'autor, crec que li tremola la mà. Com a la major part, jo inclòs, dels qui ens hem dedicat a aquestes qüestions ens ha tremolat també, just aquí. Miraré d'explicar-ho.

Per començar, el lector, segurament no té dubtes en la identificació de qui eren els «colonitzadors cristians», també més endavant revelats, sobretot catalans i aragonesos. «Cristians» sembla atorgar a «colonitzador» un propòsit civilitzador i congruent que, de per si, «colonitzar» no té necessàriament.

Més endavant, a les pàgines 181 i 210, en Viciano, de manera sorprenent i magnífica, crea la figura lèxica de «llaurador cristià mitjà» per fer referència a aquest colon. Per a un lector com jo resulta bo d'entendre i la figura és prou precisa. Jo som, per les dues branques familiars, un descendent clar d'aquest «llaurador cristià mitjà», però a Mallorca. Fins aquí bé, la qüestió és que un nombre considerable de lectors poden tenir dubtes, i molt raonables, sobre qui eren aquests «indígenes musulmans» que una ratlla més amunt eren al·ludits com «camperols d'origen andalusí».

Aquesta indecisió lèxica pot ser percebuda pel lector com confusió conceptual i de fet, ho és. No per falta d'intel·ligència o rigor de mètode sinó perquè són denominacions obtuses, resultat de compromisos historiogràfics de sentits divergents. ¿Com pot ser, per exemple, indígena un musulmà que és estrictament aliè o forà a

la història d'Espanya i a la de Catalunya? O, què és, en rigor, un origen andalusí? Sense explicacions prèvies un lector qualsevol pot perfectament no entendre-ho o, el que és pitjor, atribuir l'embolic lèxic a querelles innecessàries d'escola o caprici d'acadèmics.

La cosa es complica amb l'afirmació que aquells improbables «indígenes musulmans» eren sotmesos a una progressiva «minorització», tot i que imperfecta, al capdavant, és a dir no exterminats. Que sí que finalment ho foren però més tard, fora del llibre, com si diguéssim.

Perquè, què vol dir «minoritzar»? És un terme relativament nou que —que jo sàpiga— el ram de sociolingüistes fa servir per a designar la disminució d'una llengua deguda a la pressió d'una altra. Aquesta formulació metafòrica, perquè omet els parlants i atorga a les llengües una entitat protagonista que en realitat no tenen, ja s'entén prou dins els marges difusos de no dir del tot el que es vol dir.

En canvi, si el que es «minoritza» són directament persones el verb és, en la meua opinió, del tot inconvenient atès que la disminució, a partir d'un tot originari, implica la destrucció de llinatge, alteracions irreversibles dels sistemes de reproducció social d'un grup humà. Minoritzar, dit així, refusa de donar les explicacions exactes i crues dels procediments necessaris per a dur a terme aquesta acció de disminució, per progressiva que fos, d'un fragment de l'espècie que d'aquesta manera, sense ningú que se'n faci el càrrec, sense descendents, esdevé immemorable.

I, com he assenyalat abans, és aquí on li tremola la mà a en Viciano i és també un lloc comú, on a tots, en especial els del costat dels realistes, ens hi ha tremolat tam-

bé. Perquè a veure, ¿com s'ha de dir això que ocorre sistemàticament a partir de les primeres dècades del segle XII i que consisteix, justament, en el desplaçament forçós i mort, si s'escau, de poblacions organitzades políticament i amb vida social pròpia?

L'absència d'un lèxic apropiat, analíticament contrastat, és clamorosa i una font perpètua d'obscuriment del subjecte i de malentesos irracionals. En Josep Torró ha anat fent l'esforç, agudíssim, d'elaborar una narració de la conquesta de València en els seus termes més estrictes no descuidant, d'altra banda, de qüestionar, per impugnar-lo, el terme central mateix –la reconquesta– entorn del qual es basteixen els relats falsos de les conquestes d'al-Andalus i les seves conseqüències.

No puc avaluar el ressò que pot haver tingut l'esforç. El propòsit d'en Torró era ben clar: «Pour en finir avec la Reconquête?». Entre els hispanistes segur que n'ha tingut ben poc. Ells, en especial els francesos, però també els saxons, saben íntimament que, justament això, la «Reconquista», és el passat d'Espanya, i un tipus de passat, que no s'ha de tocar, que no admet finalment escrutinis, i no ho fan. No fer-ho resulta encara menys extravagant que les represàlies –o la manca de favors i d'acollides– que contra ells s'exercirien.

Dir minoritzar, l'ús que se'n fa, és un compromís, un pacte acadèmic just tolerat pel que té precisament de subjecte eludit, d'impersonal, diguem-ho així, d'història natural de la destrucció. Perquè aquest és el mot convenient i adequat: al-Andalus fou destruït peça per peça, a partir de les primeres dècades del segle XII, les parts aragoneses, i amb administratiu fervor i aplicada logística des del 1148, les preses de Tortosa i Lleida i cap a l'Oest de l'Ex-

tremadura lleonesa. Amb moltes diferències, però, que no han estat pròpiament advertides i divulgades, tot i que historiogràficament són ben notòries.

Per entendre com es va minoritzar la població indígena, a menys de la meitat del seu tot original, enfront d'uns colons catalans i aragonesos cada cop més profusos i actius, que en Viciano, a la pàgina 55 ja ho dona com a fet irreversible durant el XIV i el XV, el lector haurà d'acudir al llibre de Josep Torró abans esmentat, que ve a ser un primer volum d'aquesta nova narració crítica de la conquesta –nom problemàtic també– i colonització del que serà el País Valencià i, molt principalment, d'un procés de colonització medieval europeu, el millor conegut i descrit fins ara.

Tot i que el segon capítol tracta explícitament d'un món camperol complex i desigual, dels orígens «d'una fractura decisiva entre indígenes musulmans i colons cristians», a partir justament de l'acte inicial de la conquesta, desallotjaments, segregacions i mort, en Viciano defuig una consideració particular i separada d'aquest món camperol. I el lector no és informat de l'abast i sentit d'aquesta desigualtat, sinó que s'ho va trobant al llarg de tota l'anàlisi dels «peus que calciguen la terra», dels llauradors que construïren la colònia. I així s'ha d'esperar fins a la pàgina 213 per a veure un dibuix ben perfilat de com finalment i provisionalment havia quedat tot, a les darreries del segle XV, tot just quan Colón arribava al que seria Amèrica. Més del 42% dels camperols del regne de València eren musulmans. Els llauradors cristians eren majoritaris «però no de manera aclaparadora». Dins de cada estrat hi havia complicacions socials que feien difusos els traços del dibuix. Però en tot cas «es

tractava... d'una realitat social segmentada, travessada sobretot per una frontera ètnica que no només era religiosa o cultural, sinó que separava dos mons que es perpetuaven des del segle XIII, el dels indígenes andalusins i el dels colons catalans i aragonesos. Era la presència d'una pagesia musulmana sotmesa a condicions més dures que els llauradors cristians, pel volum de les extraccions i per les connotacions servils de les obligacions específiques que havien de suportar, el fet que, per ell mateix, ja permet afirmar el pes determinant que tenia la senyoria en la reproducció de les explotacions agràries camperoles». I segueix: «...per a la noblesa el domini sobre els vassalls musulmans tenia una importància fonamental: pot estimar-se que més del 60% dels camperols de senyoria eren musulmans i, si es té en compte que, a grans trets, produïen el doble de renda que els cristians, això significava que aportaven el 75% dels ingressos que la classe aristocràtica, presa en conjunt, obtenia dels seus dominis». I finalment: «La «llibertat» o la «franquesa» dels llauradors cristians recolzava, doncs, sobre la «servitud col·lectiva» dels camperols musulmans. Més encara: es pot estimar que la majoria de la renda feudal produïda en tot el regne, incloent-hi les senyories particulars i les batllies del domini reial, provenia dels vassalls musulmans, ja que representaven un 40% del total de camperols, però les càrregues a què estaven subjectes duplicaven les dels llauradors cristians. En aquest sentit es pot afirmar que, no sols l'aristocràcia laica, sinó el conjunt de la classe feudal valenciana es nodria, sobretot, de la renda satisfeta per la població rural d'origen andalusí. I això significava també que les estructures senyoriales, a través d'aquesta sostracció,

determinaven la viabilitat econòmica d'un ampli segment de les explotacions camperoles» (p. 219).

Després d'haver-ho mirat per davant i per darrera, per tots els costats, l'autor, en Viciano, conclou això. Finalment, tot dit. I jo aprofitaré aquesta rotunda conclusió, aquest coneixement, per fer notar un parell d'aspectes, presents en la prosa rigorosa d'aquesta conclusió, que, tanmateix, denoten una feblesa i indecisió historiogràfica que, atès que és de caràcter general, en Viciano no pot evitar. Per començar jo no crec que les xifres sobre les quals se sosté la desigualtat colonial siguin gaire discutibles. Segurament poden ser refinades però les magnituds de les distintes gravetats de la renda girant en torn de la colonització són de difícil rebuig.

Tot plegat, des del naixement de la colònia fins a les darreries del segle XV, minorització feta amb resistències, és veritat, però amb implacable final, un horror, la fantasia de la dominació duta escrupolosament a terme. No gens casual. Amb precedents a Lleida i Tortosa, i més recents a Mallorca. Un horror perfectament fet, però no contat, almenys del costat dels conquerits. No hi ha relat, tant hi és, però. La velocitat de la minorització resulta ser caribenya. Des del 1493 al 1520 els indígenes de La Española –actuals Santo Domingo i Haití– foren reduïts quasi del tot. Un quasi sobri, segons els comptes fets per frares dominicans. Així que no cal, en rigor, que hi hagi un relat des de l'altra banda per advertir-ne l'horror. S'hi pot accedir per la raó, pel seu exercici, sempre que es tenguí present que l'historiador tracta de restituir la memòria de l'espècie humana i fer-se'n el guardià o, almenys, va anotador pacient si es vol evitar el dramatisme.

Marlowe, l'impecable narrador, creat per Joseph Conrad, per explicar el viatge al cor de la foscor (*Heart of Darkness*, Oxford University Press, 1980, pp. 140-141), ja adverteix que «la conquesta del món, que, en general, vol dir prendre'l als qui tenen una complexió diferent o nassos lleugerament més plans que nosaltres, no és, si es mira una bona estona, una cosa bonica» (traducció meua, MB).

Surt, doncs, sempre el mateix, però no és exactament igual cada vegada. Per això els esforços analítics, com el de Viciano, valen tant la pena. No perquè descriguin variants d'un universal irremeiablement complert i, doncs, rutinari sinó perquè aquesta destrucció de llinatge —expressió de Bartolomé de Las Casas— només ocorre com a resultat deliberat, intel·lectualment concebut i amb voluntat d'amagar-ho, i per això, ha de ser descrit i explicat sempre de bell nou, tanta és la variabilitat dels factors que hi intervenen. No són cadascun còpia d'un original humà primigeni, inscrit en la constitució de l'espècie. Ja he esmentat abans que aquestes conclusions d'en Viciano, tot i ser exposades amb precisió i solvència, poques vegades abans aconseguida, tenien esquerdes expressives que eren, però, ja ho he fet notar, historiogràficament comunes. Ni l'autor, al final, ni els lectors, també al final, no sabem amb certesa qui eren els minoritzats, tan fortament destruïts.

A les planes esmentades, com igualment al llarg del llibre, hi figura tot el repertori de noms que s'adjudica als, diguem-ne, dominats, a aquells que sent allà són, de cop, sotmesos per catalans i aragonesos, cristians, a alteracions, per mor de guerra, en la seva composició social. Si es vol ressaltar la seva dimensió religiosa

se'ls diu musulmans, però també indígenes, colonitzats si es prefereix insistir en el fet de la seva anterioritat local, o en el resultat submissiu de les accions de guerra introduïdes per altri, o andalusins, el nom àrab de resident a al-Andalus, mot d'origen incert aparegut en una moneda el 717. Aquesta apel·lació és historiogràficament recent i es pretén que sigui un nom col·lectiu i plausible que defugí els termes estrictes de la dimensió religiosa en què habitualment se cerca restringir aquesta història de destrucció.

Hi ha, a més, els termes populars de moro i sarraí, aquest darrer essent la forma coetània en què apareix en els textos notariais, opuscles religiosos i en el mateix *Llibre dels Fets* del rei En Jaume.

En rigor, doncs, no tenen nom pròpiament. Com tampoc, de fet, ni les seves semblances i trets físics són considerats ressenyables, amb qualque molt escadussera excepció. Els paisatges ocupats tampoc són dignes d'esment especial. Tot el contrari del que fa Colón en el seu diari el 1492 i en els seus primers informes el 1493 i posteriorment. L'apropiació d'Amèrica generà, entre altres coses, una prodigiosa literatura d'esverament i de fascinació descriptiva que permeten una lectura antropològica i etnogràfica, dels espanyols mateixos també, inacabable.

Res d'això succeeix en la destrucció d'al-Andalus, fora del text excepcional, admirable, del *Llibre dels Fets* del rei En Jaume, molt mediocrement estudiat, per altra banda.

Es pot dir que mai, que jo sàpiga, un procés de destrucció tan persistent i ben fet i que ha generat tant de paperam administratiu respecte als colonitzadors s'ha mostrat tan indiferent respecte al grup

destruït. No és fàcil interpretar aquesta desídia. En qualsevol cas, aquí tenim una qüestió de noms ben fusteriana. En Viciano, és clar, no l'ha resolta i, com tots els qui ens hem dedicat, d'una manera o altra, a estudiar aquest procés de destrucció, ha fet un ús no gens sistemàtic de tots els noms disponibles per a designar el subjecte sense fesomia.

Naturalment, el fet està connectat amb l'ambigüitat profunda, historiogràficament construïda de si tot allò era «una reconquesta» o «una conquesta», que ja he esmentat abans. Però també és degut, i això és de menor percepció, a la circumstància que no hi ha supervivents. Així de clar. No queda ningú, fa molta estona, per reclamar ni noms ni llocs. La historiografia ho ha usurpat tot, dóna i lleva noms. El desenvolupament recent d'una arqueologia d'al-Andalus, és, per això mateix, un esdeveniment excepcional, però no podrà mai substituir supervivents, per residuals que haguessin sigut.

És a dir, quan a Viciano li tremola la mà és, de fet, una tremolor col·lectiva de l'ofici d'historiador, de tots nosaltres, incapaçs fins ara de fer servir un lèxic adequat per transmetre al fet de les conquestes i creació colonial.

Fent, però, l'estudi integrat de la pagesia colonial desigual ha mostrat dues coses que mai no s'havien vist adequadament bé. Una, que el factor religiós de suposada confrontació no és imprescindible en la narració de l'organització de la colònia i dels procediments per dur-la a terme. Es pot fer una explicació coherent i sòlida sense tenir-lo present. No és determinant. Si que té un paper, en canvi, decisiu en la creació de «l'antagonista» desproveït de capacitat d'ordre polític legítim –*dominium*

és el terme tècnic– i, per tant, susceptible de ser manejat i destruït, minoritzat en suma. En això sí que l'Església va fer-hi una contribució decisiva però no és la causa de les expedicions catalanes contra Mallorca i València. Aquestes expedicions són, almenys, trenta anys anteriors a la formulació de sant Tomàs d'Aquino de qui eren els infidels, el grau d'infidelitat i les formes corresponents de força aplicable a cada estrat de barbarisme. Els fets d'En Jaume resolen pràcticament les qüestions exposades a la *secunda secundae* (1265-1274). És clar que la qüestió ja estava discutida i quasi resolta eclesiàsticament des de la Segona Croada, a mitjan segle XII, però la seva formulació no era contundent fins a la *secunda secundae*. Era prou coneguda i estesa, però, per a formar part del regiment de la guerra practicada contra Tortosa, Lleida i Lisboa.

Tota la mecànica de la desposseïció ja estava, en els seus trets generals, assajada, inclosa la negació del principi de legitimitat d'ordre polític que convertia els possibles subjectes –els sarrains– en objectes de susceptibilitat venatòria. La qüestió d'aquesta subversió, i les conseqüències que tenia sobre la guerra van ser discutides molt més tard per Bartolomé de Las Casas, respecte als indis americans, en refutació de les tesis de Juan Ginés de Sepúlveda i debatudes a Valladolid el 1550. Per això mateix en Viciano pot descriure la minorització i el nou ordre colonial sense fer més que una referència vaga al factor eclesiàstic en la creació intel·lectual de la desigualtat dels bàrbars.

I la segona cosa és que l'estudi d'en Viciano mostra clarament que la colonització, lluny de ser un afer de guerrers i minories, era una pràctica que implicava de

forma diligent i exhaustiva una altra pagesia dominant. Era un negoci de tots i ningú no en podia fugir d'aquell domini extrem sobre altres.

Aquesta constatació només es podia fer adequadament a partir d'un estudi integrat de com les dues pagesies desigualmente girant entorn de la renda senyorial nodrien aquell estrany monstre sense boca, descrit per Eiximenis. Els estudis separats i parcials sobre moros, musulmans o mudèjars mai no haguessin permès veure com funcionava realment la cosa i quin paper hi tenien els nous pagesos catalans i aragonesos, i què hi guanyaven aquests vivint a colònies.

Al meu parer, Josep Torró (*El naixement d'una colònia*, p. 17) al·ludia, justament, a això, en afirmar que la història de «la conquesta i les seves conseqüències» del País Valencià, tot i haver-se tornat complexa i refinada tècnicament, es feia sempre «sobre un fons d'estranya 'normalitat'». Encara que s'escrigués separatament la nova vida colonial catalana i aragonesa transcorria, tanmateix, per damunt de la dominació d'indígenes, moros o mudèjars, tractats historiogràficament a part. Tothom ho sabia, però, que hi havia connexions íntimes i complexes entre els dos estrats. L'estudi d'en Viciano, ja ho he dit, ha acabat amb la compartimentació deixant al descobert l'anormalitat, sense coartada, de viure a les colònies, l'estranya anormalitat.

Aquella observació d'en Torró, que no era –crec– de passada, encara que fos breu, conté tota l'experiència i sensibilitat que posa en alerta els qui, d'una manera o altra, han topat amb narracions que proven de dur a terme aquest ocultament colonial amb prou èxit a vegades. Com en el cas

d'un conte que ara resumiré d'Albert Camus, ell mateix francès colonial d'Algèria, un *pied-noir*. El conte es diu «Les muets» i forma part dels sis que componen *L'exile et le royaume*, publicat el 1957.

És la història petita d'una vaga petita en un taller o fàbrica de botes no gaire gran. Uns obrers, Ivars, Esposito, Ballester, i d'altres, entre ells un tal Saïd, les seves famílies i un patró, l'amo del taller. Una vaga. La tibantor. La raó del propòsit, la justícia de l'afer. La solidaritat. El sindicat. Els desacords. Hi és tot, contat perfectament. La figura del patró, un tal Lassalle. I el cop de teatre final: la filleta del patró sobtadament malalta i l'ambulància que ve. El patró resulta que era un home i pare amant de la filleta, tot s'acaba disgregat amb un dels obrers, ja a casa seva, amb la dona desitjant que si fossin més joves se n'anirien a «l'altra banda de la mar», és a dir, França. En Camus s'ha oblidat de dir que tot allò tan intens, que aquell exemple, de l'any 1957, de la confrontació per la raó i la justícia i una nena sobtadament malalta amb l'ambulància que ve omplint de dubtes morals els obrers participants en l'acte succeeix a l'Algèria ocupada, la francesa, probablement a Orà. Quin joc! Repulsiu he pensat sempre.

L'estudi d'en Viciano fa difícil seguir amb la narració sobre el fons «estranyament anormal» detectat per en Torró. Aquest primer assaig d'en Viciano d'escriure una història integral de la colonització és tan gran que afecta la seva prosa habitualment fluïda. Ara és sovint cante lluda, amatent l'autor a seguir un ordre rigorós i evitar les imprecisions, i fonamentar tot el que diu. Tanmateix, com ho he assenyalat abans, l'absència d'un lèxic estricta i depurat, apte per a la descripció

de la societat que fa la colonització, sovint obliga l'autor a admetre les imprecisions contaminants de les perspectives tradicionals, i la minorització n'és l'exemple més memorable. Però ja està fet, magníficament començat. És, sens dubte, la colonització medieval, pre-moderna, millor descrita. I la que prova com fou de complexa, d'exigent per als colons, per a tots els participants en el negoci.

Per qualque estranya raó, que no és ara el moment d'examinar, la historiografia catalana refusa de reclamar aquest mèrit indubtable, aquest aconseguiment únic i que prefigura amb claredat el que serà la capacitat nova europea de domini del món, o de gran part del món, per ser més exacte. Va generar, a més, un paperam administratiu com cap altra coneguda en aquell temps a la vegada que ho féu amb la més escarida indiferència personal vers els destruïts.

Al llarg de tot el llibre el lector, o jo sí que ho he fet, es demana com és sostenible una segregació d'aquell tipus, tan severa. En Viciano, ocupadíssim en construir la seva narració, fa referències de passada a «coerció latent» (pp. 207, 218, 317) o a un «horitzó d'extinció» (p. 61).

Seria convenient, ara, desenvolupar aquests aspectes, tant a Mallorca, Eivissa o Menorca on aquest horitzó va resultar ser molt proper. No tant a València, però hi era. Tota segregació col·lectiva es fonamenta en l'eventual extermini dels segregats. I un anglès, a Irlanda, que n'entenia tant com Jonathan Swift, cap al final dels *Gulliver's Travels* planteja de forma precisa i enginyosa la qüestió tan complexa com és la dels exterminis. És pertinent el seu testimoni satíric, perquè tothom sap com

va acabar l'ordre colonial al País Valencià, amb l'expulsió dels moriscos decretada el 1609. I fou també una expulsió realitzada de forma efectiva, ràpida, perfectament administrada. Final, ben net. Inesperada? No ben bé. S'hauria de discutir. Almenys des del 1585 en els cercles funcionaris i eclesiàstics més alts es discutia, també, amb el secret convenient, que aquest tipus d'accions requereixen, com solucionar per sempre més el problema dels «moriscos». Tota una generació, almenys, va estar implicada en pensar com fer-ho (M. Barceló, 2007).

Recordem-ho breument: en aquell país els Houyhnhnm, que tenen forma de cavall, són la població dominant i els Yahoo, de forma humana, els subordinats, dedicats, sobretot, a feines que aquells els manessin. Cada quatre anys els Houyhnhnm fan una gran assemblea (IV, 9) amb un sol punt de discussió: «si els Yahoo haurien de ser exterminats de la faç de la terra». Compte, això és Gènesi 2:7, paraules grosses. Swift mai no acaba de contar, millor dit en Gulliver, per què aquesta gran assemblea no decideix mai dur a terme l'extermini dels Yahoo que, segons es diu, mereixen amb escreix ser exterminats. En quatre anys més, tot i els arguments exposats sobre la inutilitat i perillositat dels Yahoo, els sobirans Houyhnhnm tornaran a ajornar, com han fet ancestralment, la decisió terrible. Però aquest era el principi dominant, el que regia tot l'ordre social, l'amenaça permanent de fer efectiva l'extinció.

Claude Rawson (2011, pp. 256-266) fa una anàlisi finíssima dels significats de la «recurrent inacció» de la gran assemblea, que permet els Yahoo de sobreviure any rere any malgrat no merèixer-ho.

El que vull destacar és, justament, que la qüestió dels exterminis massius, planificats, és una fantasia que, una vegada plantejada amb arguments que tendeixen a crear dubtes sobre la humanitat completa dels subordinats, pot, de fet, ser realitzada. La història colonial valenciana, començada amb la conquesta acaba així. Tan abruptament com comença. El llibre d'en Viciano ha de permetre un nou enfocament de com tractar aquesta fantasia d'extermini.

És, per descomptat, un llibre seu, l'audàcia intel·lectual és tota seva, i l'esfera de narració integrada també ho és. Però, com ell a la Introducció fa notar tot d'una (pp. 15-16), sense «el que s'ha anomenat 'escola valenciana' de medievalistes» el seu llibre no s'hauria pogut escriure.

La ruptura amb el medievalisme tradicional espanyol inicialment pot situar-se el 1977 amb la impugnació pública, en un diari, del llibre *Los orígenes del Reino de Valencia* del llavors catedràtic Antonio Ubieto. Aquesta ruptura té una gran continuïtat amb l'obra d'Antoni Furió, Enric Guinot i Ferran Garcia-Oliver. De fet, la trama bibliogràfica principal del llibre d'en Viciano se sustenta, principalment, en la diversitat de l'obra d'aquests tres historiadors i en les recerques que han promogut.

En el fons, crec que el plantejament d'en Viciano és també un resultat inequívocament fusterià, cinquanta anys després. M'han dit que a aquesta escola valenciana, l'anomenen per Espanya «sedición levantina». Gent, doncs, sediciosa. Com m'agradaria, tot i no ser valencià, formar part d'aquesta banda de fusterians obstinats, decidits sempre a passar comptes. □

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ, M., «Bartolomé de las Casas, moriscos i catalans. Dues notes bibliogràfiques», *Afers*, 156 (2007), pp. 113-130.
- RAWSON, Cl., *God, Gulliver, and Genocide. Barbarism and the European Imagination, 1492-1945*, Oxford University Press, 2001.
- SWIFT, J., *The Writings of Jonathan Swift*, A Norton Critical Edition, 1973.

CRISI I FUTUR DE LA TELEVISIÓ

PRESENTACIÓ

La televisió ha estat el gran mitjà de comunicació durant la segona meitat del segle XX. El mitjà que més influència ha tingut sobre les masses, és a dir, sobre tothom, perquè masses—com va dir Raymond Williams— som tots i totes, encara que de vegades hom no s'hi reconegui com a tal. Tal vegada per això, ha estat el mitjà més criticat, mes envejat i més desitjat, especialment pel poder, perquè com va sentenciar Nietzsche és qui veritablement té voluntat. I aquesta voluntat de domini mitjançant la televisió ha estat i hi és present no només entre els dictadors sinó també entre la majoria dels polítics de societats democràtiques, fins al punt que tot parodiant Eco—que titulava un text irònicament «Il pubblico fa male a la televisione?» (1974)— hauríem de dir que no és la TV la que ha fet mal a la política, sinó molt probablement al contrari. I tant o més a les televisions públiques, amb notables i destacades excepcions (a tall d'exemple, la BBC o TV3), que són les que des de fa uns anys estan sent assetjades pels lobbies de les telecomunicacions i la publicitat a través de molts public servants al servei de les élits privades. La crisi del servei públic audiovisual no és, sobretot, ni una crisi tecnològica ni econòmica, sinó particularment de gestió política, clarament induïda amb la finalitat d'ensorrar el gran mitjà comunicativament democratitzador abans d'Internet en benefici econòmic i polític de l'entramat neocon. Tot i que en graus diferents i amb processos específics, així ho expliquen tres investigadors experts i especialistes, respectivament, per als casos de la Ràdio Televisió Valenciana (RTVV), la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA) i la Radio Televisión Española (RTVE). Tres articles ben documents i aclaridors que alhora apunten no només què s'està fent molt malament, sinó què caldria fer a mitjà termini si no volem perdre una eina molt valuosa per a la democràcia i la identitat cultural-lingüística. Aquest panorama dels tres ens audiovisuals més emblemàtics de l'Estat espanyol es complementa, per una banda, amb una sincera i alhora lúcida reflexió d'una periodista de qualitat amb un quart de segle d'experiència, on a més d'explicar com ha anat modificant-se la tasca dels professionals de TV assenyala les principals característiques del nou reporter televisiu. I, per una altra banda, dos articles més, a tall d'alfa i d'omega del tema, els quals aborden, respectivament, el significat i la funció que ha tingut mundialment la televisió, i que en aspectes importants encara manté, escrit pel coordinador d'aquest dossier; i, finalment, la qüestió de cap on transita aquest mitjà dins del nou ecosistema de la comunicació que, amb col·laboració d'Internet, ja està mutant en múltiples direccions: producció, distribució i consum. Però en contra d'algunes veus apocalíptiques i sovint pocs coneixedores, com bé explica un dels nostres investigadors internacionals que més anys porta treballant en el camp, tenim i tindrem més televisió que mai, tot i que de formes i maneres diferents.

Fatiga i fortalesa del mitjà rei de la comunicació

Josep-Lluís Gómez Mompart

La televisió ja no és el que era, però amb tot continua sent en molts aspectes el mitjà cobejat pels grups de poder. Tal vegada no tant pel protagonisme que ara pot tenir dins del nou ecosistema de comunicació, un cop Internet ha esdevingut omnipresent, sinó perquè els especuladors *glocals* mantenen amb la TV el sentiment de ser els amos del *cortijo mediàtic* que és com han entès sempre la lluita per l'hegemonia dins del que Pierre Bourdieu anomena el «camp periodístic» o el «camp mediàtic». Amb la intuïció que sempre han demostrat els potentats i gestors neoliberals, sense haver llegit Gramsci tenen al seu ADN el gen egoïsta que els permet estar sempre a l'aguait per no cedir cap espai de poder simbòlic, coneixedors com bons antropòlegs autodidactes que aquest és el fonament previ del poder social.

Tot i que cada vegada és més evident que les noves generacions ja no són drogo-dependents de la televisió com la des seus

pares i avis –si més no de la mateixa manera de mirar-la, atesa la pluri-promiscuïtat mediàtica dels joves– o que la influència electoral de la TV va minvant a favor de les xarxes socials digitals, partits de quasi tota ideologia no poden o no saben alliberar-se de l'obsessió per dominar-la. Malgrat la demostrada teoria dels efectes limitats dels missatges difosos pels mitjans de comunicació, la partitocràcia viu ofuscada pel mitjà rei i probablement per això nega a bona part dels electors la seva condició de subjecte social amb capacitat d'elaborar consciència pròpia. Molts polítics són creients fidels de la teoria hipodèrmica, segons la qual els bons eslògans reiterats –independentment de si són veritat– ens acaben afectant com si ens els injectessin directament a la vena. Amb això no es tracta de negar, d'altra banda, que certa influència televisiva existeix i que aquesta sovint pot incidir més en les persones indecises o dubtoses en temes de debat públic.

Josep-Lluís Gómez Mompart és catedràtic de Periodisme a la Universitat de València i investigador en temes d'història i societat contemporànies des del camp de la Comunicació. La seua última publicació, com a coeditor amb Juan Francisco Gutiérrez (UMA) i Dolors Palau (UV), és *La calidad periodística. Teorías, investigaciones y sugerencias profesionales* (UAB, UJI, UPF i UV, 2013).

LA TNT IDEOLÒGICA DE CERTES TDT

L'obstinació política (electoral) i econòmica (comercial) de la dreta a països amb democràcies dèbils –com és el cas d'Espanya– per ocupar els espais mediàtics arriba

fins a l'extrem d'impedir que alguns mitjans, fins i tot de poc abast (algunes cadenes de TDT tenen *shares* inferiors al 2%), no estiguin sota la tutela sectària dels conservadors. En definitiva, es tracta de controlar tots els canals d'informació i d'opinió per assegurar-se sobretot, primer, que el seu discurs tancat, unidireccional i ranci sigui àmpliament majoritari i, segon, encara més important, que no circuli cap altre discurs diferent, o en tot cas els menys possibles, de caràcter obert o crític –d'aquells que fan pensar. A hores d'ara a l'Estat espanyol la forquilla dels canals de TV aniria del centre (pocs) a l'extrema dreta (molts de la TDT) passant per la dreta (la majoria) pel que fa a la seva orientació ideologicopolítica. Només alguns programes excepcionals de caire satíric, com «Polònia» de TV3 o «El Intermedio» de La Sexta, respiren un alt grau de llibertat de democràcies madures. Altres programes d'altres gèneres i certs informatius, dels esmentats canals i no tan freqüentment d'ETB, La 2 i Canal Sur, també podrien ser avaluats com a relativament plurals pel seu tarannà.

En l'època del desplaçament de la cultura i comunicació de masses, particularment durant la segona meitat del segle XX, el domini de la TV assegurava als interessos del sistema capitalista la informació que els hi convenia, mentre que el cinema dominant i la publicitat ratificaven els valors i la moral que la televisió subministrava gota a gota. En les primeres dècades de la guerra freda, als països desenvolupats del nord geoestratègic calia molta informació i opinió que contrarestarà qualsevol desviació cap a l'altre sistema. La lluita simbòlica i material era doncs un combat ferotge d'informacions i d'idees enfront de qualsevol crítica o qüestionament, que de seguida era

titllat de «comunista» i, consegüentment, d'enemic. Justament per això les indústries de la informació i de l'entreteniment van ser fonamentals per a l'hegemonia cultural en el sentit més profund de la paraula.

El filòsof Javier Echevarría, en el seu assaig *Telépolis* (1994) –tot entenent per aquest espai virtual no l'aldea global de McLuhan, sinó una forma nova d'organització social, com si fos una mena de ciutat a distància que s'anava estenen per tot el planeta gràcies a la televisió– considerava que «Telépolis possibilita una intervenció contínua dels poderosos sobre els seus súbdits, i en particular dels governants sobre els seus ciutadans» (p. 172). «A aquesta forma d'exercici del poder –afegia–, quotidiana i a distància, l'anomenem *telecràcia*». Tot just en ple enlairament d'Internet aquesta expressió podria tenir ressonàncies que Umberto Eco ja molts anys abans havia considerat «apocalíptiques» davant de la cultura de masses. Tot amb tot, el plantejament d'Echevarría no anava en aquesta línia, a diferència de la que desenvoluparia dos anys després, a *Sur la télévision*, Pierre Bourdieu –un sociòleg brillant que en aquest cas no va estar gens fi– o la que cinc anys més tard, un altre pensador, Giovanni Sartori, va exposar quan acabà de sentenciar negativament el tema de la supremacia audiovisual a *Homo videns: Televisione e post-pensiero*.

Amb el temps, no obstant, es va anar descobrint que en plena sobreabundància d'informació o «d'èxtasi de la comunicació», en paraules de Jean Baudrillard, tant o més important que informar des d'una òptica determinada era *desinformar*. S'entenia per desinformar, no només l'ocultació de certes informacions, sinó el simulacre d'una realitat televisiva fabricada mitjançant la tergiversació, la manipulació,

la falsificació o la mentida. Mètodes aquests que eren impropis de societats democràtiques, però que des de sempre s'han practicat i es fan servir en els règims dictatorials de qualsevol signe polític. El sentit de la desinformació moderna o postmoderna, atès que a partir dels anys vuitanta va esdevenir més sibil·lina, l'havia explicat prou bé el sociòleg valencià més internacional. José Vidal-Beneyto –en diferents escrits– deia que «desinformar (...) és imposar una determinada informació, tot fent impossible que pugui existir qualsevol altra que ofereixi continguts diferents als seus». Els directors de RTVV, nomenats a dit per Zaplana i Camps, sense haver llegit tampoc a *Pepín Vidal Beneyto*, l'han practicat millor que ningú a la Unió Europea. La tesi doctoral de Yolanda Verdú (2008) i la tesi de màster de Pilar Lluch (2012) –totes dues dirigides per mi– ho han demostrat de manera rigorosa a propòsit dels temes de l'aigua i la rajola, i el cas Gürtel, respectivament.

Tot plegat permet entendre per què la dreta economicopolítica no només no ha perdut interès per estar al capdavant dels canals de televisió públics i privats, sinó que ha maldat per quedar-se amb la gran majoria, gairebé totes, les llicències de televisió digital terrestre (TDT), tot pressionant els governs central i autonòmics perquè el repartiment fos sempre al seu favor. De vegades fent trampes o il·legalitats, com va passar –per exemple– al País Valencià, amb la Generalitat presidida per Francisco Camps i amb Esteban González Pons com a conseller responsable del tema, en el procés d'adjudicació –a tall de canongies– culminat el 2006. Arran de les protestes i demandes de perjudicats per aquella prevaricació (entre d'altres, Tele Elx, Tele Safor o Info TV), el juliol de 2012 el Tribunal Suprem va

instar el govern valencià a anul·lar totes les adjudicacions i retornar a l'obertura de les pliques en haver-se demostrat la il·legalitat a causa d'haver vulnerat el principi de pluralitat i haver imperat el tracte de favor a una sèrie d'empreses estretament afins al Partit Popular.

Un recorregut pels canals de TDT espanyols palesa que la majoria d'aquests mitjans estan en mans d'empreses –de vegades fins i tot alienes al sector de la comunicació, com ara immobiliàries– de dretes o d'extrema dreta. Els dos canals més emblemàtics son Intereconomía i 13TV. La programació de tots dos i de molts altres canals de TDT espanyols és prou similar: molt plató, poc enregistrament fora d'estudi, entreteniment de varietats bastant tronat, alguna pel·liculeta, tarot... i sobretot molta xerrameca nacionalcatòlica –en el cas de les dues esmentades– en forma d'aparent tertúlia (política o futbolera) amb falques d'informacions esbiaixades i prèdiques quasi de trona, plenes d'improperis, injúries i moxes contra els nacionalistes democràtics perifèrics, les esquerres, els moviments socials o les persones progressistes. Mirat fredament, recorden alguns deplorables canals de països bananers: mediocritat estètica i misèria ètica. ¿I qui es mira aquests productes audiovisuals grollers i de periodisme groc? Preferentment són persones majors de classe mitjana (alta i mitjana baixa), nostàlgics o els seus servidors del franquisme, antics lectors de diaris com *El Alcázar*, *Arriba* o *El Imparcial* durant la Transició, que sovint ara també són oients de les corresponents emissores de ràdio (la Cope, ABC Punto Ràdio, Onda Cero...) conduïdes pels que José María Izquierdo ha anomenat «els cornetes de l'apocalipsi». Entre els radiooïdors i els televidents d'aquesta comunicació tòxica

també s'hi troben persones més joves que simpatitzen amb l'androcentrisme postfalangista –i «español hasta las cachas», que afirmaria José Bono– de Rosa Díez i Toni Cantó (UPyD) o Albert Rivera (C's).

MALGRAT TOT, TÉ PROU CORDA

Certament la televisió, que ha estat el mitjà rei durant mig segle, ja no és l'únic instrument de la comunicació per influir inequívocament en les campanyes electorals, però encara és central en les estratègies per persuadir milions de votants a favor d'un determinat projecte, com ara el del Tea Party, i també per perjudicar un altre projecte com el de la reforma de la Sanitat d'Obama. I això que, en els països benestants, la TV ja es veu molt poc en família i els debats electorals televisats ja no acaparen tanta atenció, ni són tan decisius com va ser en 1960 el de Nixon vs Kennedy, que li va donar la victòria al segon. Però els espots propagandístics, construïts en la lògica dramàtica de Hollywood encara fan prou forat entre les persones seduïdes per la cultura audiovisual de masses, perquè la retòrica d'aquestes curtes narracions són tan efectistes com els millors telefilms o serials de la pantalla domèstica. Diverses investigacions han palesat que aquelles persones que porten molts anys gaudint de l'entreteniment televisiu acostumen a interpretar els bons espots ideològics en les mateixes claus que la sintaxi de la videografia publicitària o de ficció.

La televisió ja no es el que ha estat durant moltes dècades, mitjà hegemònic per conèixer algunes coses que passaven fora de les nostres cases i les més sorprenents

d'altres països veïns o llunyans, abans que s'imposés Internet i de l'existència dels *smartphones*. Però encara és l'hipermitjà dels grans esdeveniments populars i en directe com són els Jocs Olímpics de l'era moderna. Aquests esdeveniments esportius no tindrien ni la repercussió mundial ni haguessin configurat un univers de litúrgia internacional específica, tant en algunes proves d'atletisme com particularment en les cerimònies d'obertura i de cloenda, sense la televisió. I així ho han palesat diferents investigacions transnacionals impulsades pel Centre d'Estudis Olímpics de la Universitat Autònoma de Barcelona, creat i dirigit durant molt anys pel catedràtic de Comunicació Miquel de Moragas. Per la seva banda, l'enginyer espanyol de telecomunicacions Manuel Romero, que ha guanyat nou premis Emmys, i que ha estat el responsable de la retransmissió televisiva de dotze Jocs Olímpics, assegurava en rebre enguany el premi de l'Academia de Televisión a la tecnologia que «els Jocs no serien allò que són, el gran espectacle mundial, sense la televisió, no només per la repercussió que els hi donen, sinó també econòmicament, per allò que generen els drets esportius.» Paraules semblants es podrien dir de l'esport rei, com la final del Mundial de Futbol Espanya-Holanda (800 milions de televidents) en 2010; de catàstrofes, com el rescat el mateix any dels 33 miners «sepultats» a la mina San José de Xile (1.000 milions de televidents); o de successos luctuosos, com l'enterrament de la princesa Diana (1997) o del papa Joan Pau II (2005). És televisió pura, encara que en aquest segle vista ja a través de múltiples pantalles o dispositius.

Per descomptat, a aquest procés de televisió globalitzada hi ha contribuït la proliferació de les cadenes de TV de 24 hores de

notícies en la majoria de les llengües més parlades, des que començarà la primera, la CNN, en 1980. Encara que als primers anys d'aquest mitjà de Ted Turner se'l titllava en el sector irònicament com «Chicken Noodle Network», el seu primer èxit internacional no el va assolir fins 1989, quan la revolta dels estudiants xinesos a la plaça de Tiananmen, a Beijing. Tot amb tot, el triomf en exclusiva mundial el va aconseguir, en 1991, amb la retransmissió de la primera Guerra del Golf, fins al punt que el president Bush pare, en referir-se a l'impacte mediàtic d'aquella cadena tot notícies, feia broma tot dient: «M'assabento de més coses a través de la CNN que amb la CIA».

A partir de mitjan segle XIX van començar a aparèixer les grans agències de premsa i, posteriorment al segle passat, es van multiplicar (Reuter, AP, Havas / AFP, Wolff / DPA, UPI, Tass, Fabra / Efe, Ansa, Xinhua, Kyodo, Pana...). Des d'aleshores cadascuna en la seva llengua ha explicat al món allò que considerava rellevant des d'una òptica i uns interessos determinats. De manera similar, en les últimes dues dècades també les cadenes de notícies 24 hores, en els llengües hegemòniques i amb perspectives i interessos diferents (des dels econòmics als geoestratègics o fins i tot religiosos: cristià, catòlic, jueu, islàmic), estan fent –gràcies als satèl·lits de comunicació– versions globals i esbiaixades alhora, en paral·lel a les agències informatives que amb els anys han esdevingut més neutrals. Un cop més, la televisió esdevé l'eina mediàtica indiscutible, i aquestes cadenes juguen en alguns afers mundials un rol diplomàtic pacífic o de major conflictivitat, atès que des de l'aparició dels grans diaris de referència internacional, moltes discrepàncies o conflictes no només es dirimeixen en les cance-

lleries o als organismes internacionals sinó mitjançant el combat construït i representat per la televisió.

Tot i que des del desplegament d'Internet, la televisió ha perdut la seva hegemonia general, en algunes qüestions –a més de les esmentades– continua sent un mitjà innegable pel que fa a l'espai públic interclassista dels grans temes de l'agenda social. De manera similar a com fa unes dècades la premsa de referència marcava l'agenda política, malgrat que la televisió s'imposava en les macrodeliberacions a través de debats televisats, en aquesta segona dècada del segle XXI la televisió encara no ha quedat relegada per les xarxes socials digitals. Perquè malgrat el dinamisme i la interactivitat, com per exemple de Twitter, aquest *microblogging* –en ser més icònic– no aconseguix de moment els mateixos efectes gregaris de la TV –que és més simbòlica–, i això que aquesta no permet la horitzontalitat comunicativa del primer. Una de les raons principals n'és la màgia de la imatge electrònica que malgrat ser la TV un mitjà fred (a diferència de la ràdio, calent, segons McLuhan) produeix altres sensacions, sense defugir que l'esmentada xarxa digital és *de facto* una hiper xerrera ininterrompuda gairebé instantània. L'agilitat de Twitter, gràcies als 140 caràcters, implica alhora una conversa massa escarida o fragmentada en comparació amb la que es pot donar en un debat d'una o dues hores de televisió si els qui hi intervenen són dialècticament competents i el moderador un bon professional.

Així doncs, podem convenir que Internet té uns atributs, pel que fa a l'accessibilitat i la velocitat, més alts que els de la televisió, però les xarxes tenen uns atributs de privacitat més baixos. D'altra banda, la TV té més voluntat de poder i de diver-

sió diacrònica mentre que Internet està més necessitada de plaer i de curiositat per un present sincrònic. Internet és més dialògica, additiva i horitzontal i la TV és més monològica, substitutiva i vertical. Quant a pràctiques socials, Internet és més igualitària, oberta, sensualista i amateur en comparació amb la TV, que és més jerarquizada, tancada, hedonista i professional. En conjunt, Internet representa uns valors culturals més igualitaris tot i que individualitzats, alhora que deliberatius, plurals i temporals, enfront dels de la televisió que són d'alguna manera més elitistes però al mateix temps parcialment col·lectivistes, i també autoritaris, monistes i permanents. Totes aquestes qüestions se'n deriven de la teoria dels efectes dels mitjans proposada per Marshall T. Poe (2011).

En funció de la majoria dels esmentats efectes i de les seves característiques, la informació, la música o el cinema tenen una difusió i consum diferents a la televisió respecte a d'altres mitjans. Per això la TV és d'alguna manera més comunitària i justament per aquesta singularitat l'afermament de la identitat d'allò que hom ha pensat que és la seva esfera nacional-cultural roman i resisteix millor en el mitjà audiovisual. Així, per exemple, també la TV pot encara crear un *star system* nacional i alhora gràcies a ella persisteix gairebé a tots els països mínimament desenvolupats. Paral·lelament, Internet tampoc ha pogut arrabassar-li a la televisió la representació simbòlica de les institucions socials, amb la contrapartida que també és en la pantalla audiovisual on millor emergeixen les seves contradiccions i fal·làcies per la litúrgia anquilosada del poder. I, finalment, la televisió també resulta inapel·lable com a creadora, aglutinadora i en bona mesura mantenidora del consens

social. L'extraordinària fragmentació dels públics i de les audiències que estan comportant les xarxes socials digitals i les noves formes de consum, també de la televisió, en passar de la comunicació de masses a l'era de l'autocomunicació de masses (Manuel Castells), han començat a generar problemes seriosos en la cohesió de les societats molt tecnològitzades. Probablement no es trobaran solucions si no anem més enllà del sistema de representació parlamentària tradicional, és a dir, si no el complementem amb unes formes de democràcia deliberativa quasi directa, en sintonia amb les possibilitats de la interacció relativament permanent dels nous modes i mitjans d'informació i comunicació.

SENSE BONA TV PÚBLICA, RES DE BENESTAR COMUNICATIU

Als països més veterans i democràtics de la Unió Europea, el servei públic de ràdio i televisió ha garantit durant bona part del segle XX una qualitat de continguts notable. Perquè aquests mitjans han estat —llevat d'excepcions, com ara algunes RTV sobretot del sud d'Europa o d'alguns períodes democràticament regressius i, per descomptat, dels règims dictatorials— uns excel·lents mitjans de comunicació de masses democratitzadors. Recordem que la mitjana de consum televisiu ha estat i està al voltant de les quatre hores diàries per habitant. Mitjans de comunicació social que, més enllà d'oferir una informació bastant rellevant nacional i internacional, tot i que una mica massa institucional, han entretingut i educat especialment les classes populars amb unes programacions sovint dignes i prou creatives, si més no fins

la dècada dels anys vuitanta. D'aleshores ençà, l'anomenada neotelevisió (o «televisió-espill» segons Eco) també s'ha estès malauradament per les cadenes públiques, com una mena de flux continu (on tot es barreja i tot s'hi val), com ja ho va advertir Raymond Williams (1979).

La ràdio particularment quasi sempre i la televisió menys, per la seva naturalesa tendent progressivament cap a l'espectacularització, han estat els grans mitjans educadors del gust per les arts de major consum, tot apropant milions i milions de ciutadans a una música, teatre, dansa i cinema que, fins el desplegament social d'aquests mitjans els hi havien estat pràcticament vetades i a les quals només havien pogut accedir-hi les burgesies benestants. La col·laboració en aquestes RTV de molts i bons creadors de les esmentades arts escèniques, conscients que aquells mitjans públics podien fer arribar les seves destacades produccions audiovisuals (en directe o a través de retransmissions) a un públic molt ampli fins aleshores impensable, va contribuir a aixecar el nivell cultural de bona part de les masses alhora que els hi van millorar la sensibilitat artística. I així ho raonat, entre d'altres, un expert com Jesús Martín Barbero. Aquestes produccions, en general i durant varies dècades, van comptar amb uns bons pressupostos, probablement les millors inversions de diner públic pel que fa a polítiques culturals.

D'altra banda, els mitjans públics a Europa han estat el principal motor de la indústria audiovisual, contribuint a una constant renovació tecnològica i a una potenciació de les empreses i companyies privades del cinema. Aquesta política de suport o de coproducció per part de les televisions públiques ha permès, especialment al cinema europeu, mantenir no només una relativa

competitivitat amb el de les *majors* de Hollywood, sinó allò que encara és més important: realitzar algunes pel·lícules no preocupades exclusivament per la comercialitat sinó interessades per guions i muntatges més originals i arriscats. Sense aquest paper incentivador de les televisions públiques potser diverses tradicions del cinema europeu, que han acabat marcant una empremta d'origen i de qualitat, no haurien estat possibles. Perquè el mercat hauria bandejat de les sales de cinema, dels teatres subvencionats i de les pantalles públiques de TV iniciatives que mai haguessin vist el producte ben acabat i exhibit.

La TV doncs, almenys en l'Europa desenvolupada i durant principalment les dècades dels anys cinquanta als anys vuitanta del segle XX, ha estat el mitjà rei de la cultura democràtica. El seu estatus hegemònic, però, molt abans de l'aparició d'Internet, va començar a ser sacsejat pels interessos particulars, primer, forçant els lobbies dels grans negocis de les telecomunicacions i de les corporacions transnacionals del *show business* la desregulació de les freqüències radiotelevisives i ones hertzianes, amb el pretext dels tractats de lliure comerç i de lliure circulació dels fluxos informatius. I, després, amb l'estratègia d'intentar arraconar les TV públiques a una programació institucional, educativa i recreativa, quasi antropològica, i paral·lelament intentant també de desposseir-les de la publicitat, sota l'excusa de la competència deslleial.

Les polítiques econòmiques, inspirades en el neoliberalisme ultrancer de Milton Friedman, a banda i banda de l'Atlàntic de les mans aliades de la primera ministra del Regne Unit i del president dels EUA, Margaret Thatcher i Ronald Reagan, no només van anar contra, entre molts d'altres sectors

productius, els serveis públics de Sanitat i Educació, sinó contra els transports i les comunicacions, tot entenent aquests dues esferes últimes en un sentit més modern i global que el binomi tradicional; per tant, també contra la comunicació de masses, o sigui, la telefonia, la informàtica, la ràdio i la televisió públiques, i tots els productes distribuïts per aquests mitjans. Al cap i a la fi, les noves TIC dels anys vuitanta del segle passat ja albiraven les autopistes de la informació i l'emergent hipermercat audiovisual digital amb multiplataformes de pagament o no.

El manteniment del servei públic de televisió està amenaçat a tot Europa. El continent en el qual la majoria dels països l'han mantingut gairebé com una raó d'estat, amb més encerts que errades (llevat de casos escandalosos com RTVV i TeleMadrid sota el domini del PP), i amb dificultats i pressions de tota mena. A Europa, la bona TV pública s'ha caracteritzat –i per això cal defensar-la– per set raons que Toni Mollà ha explicat molt bé a *Quina televisió pública. Amenaces i oportunitats a l'era digital* (Bromera, 2009: 5-6):

1. Perquè assegura la possibilitat d'accés universal a determinats fluxos informatius i ofereix una igualtat d'oportunitats distinta de l'oferta comercial.

2. Perquè es constitueix en baluard de defensa enfront dels grans oligopolis de la informació i les desigualtats informatives que se'n deriven.

3. Perquè atorga a la informació un valor sociocultural més enllà de les concepcions estrictament mercantils i de negoci.

4. Perquè assegura la cohesió social i territorial per damunt de les ofertes temàtiques i segmentals.

5. Perquè és un instrument de formació permanent, ara més important que mai, davant del «desconcert de l'educació» [en paraules de Salvador Cardús], formal enmig de la societat informacional.

6. Perquè és un pol de referència dels sectors audiovisual, educatiu i cultural el denominador comú dels quals radica en la construcció multifactorial de la cultura i de la vida en societat.

7. Perquè, en definitiva, la creació de l'espai públic de comunicació i la democratització social formen part del mateix procés de modernització.

Així doncs, permetre que una societat europea com la nostra es quedi sense el servei públic de radiotelevisió, sempre per descomptat que funcioni amb rigor i pluralitat informatives, amb qualitat professional i dels continguts i amb un ús no partidari ni governamental, sinó al servei honest i progressista de la ciutadania, és perdre moltes coses importants de cop. I a hores d'ara, a l'Estat espanyol, les TV públiques estan amb greus crisis, algunes induïdes des de dins pels prevaricadors i mercenaris al servei de partits neoconservadors de dreta i neopopulistes de centre, i d'altres derivades de males o pèssimes gestions, sense obviar la forta baixada de la publicitat o el sobrecost de l'adaptació digital. Tant és així que diferents perspectives, en alguns casos pagades pels grups i organitzacions que volen acabar o privatitzar la TV pública, indiquen que a curt termini (de tres a cinc anys) algun dels canals de TVE podrien privatitzar-se i que de les TV autonòmiques que encara queden podrien desaparèixer la gran majoria i, com a molt, romandre la catalana (TV3), la basca (ETB), l'andalusa (Canal Sur) i a tot estirar la gallega (TVG).

Ateses les difícils circumstàncies esmentades i la mutació universal que està experimentant el mitjà de televisió, cal prendre decisions aviat, tot i que la TV continua i continuarà sent un mitjà prou important, encara que produït, distribuït i consumit de moltes maneres diferents a les tradicionals i amb tota mena de pantalles i dispositius. En definitiva, com diu Toni Mollà (2009: 19), «s'impesa, per tant, una reflexió profunda –política, però també cívica i professional– sobre la (nova) televisió i, especialment, sobre la (nova) televisió pública.» Per moltes de les raons exposades, però també perquè en la societat de la informació el benestar informativocomunicatiu és un dret públic de primera necessitat per a la salut democràtica i la llibertat dels ciutadans. Després de la sanitat pública i de l'educació pública, el tercer dret a reivindicar i exigir col·lectivament és, precisament, el del benestar informativocomunicatiu –després d'assegurar, és clar, el dret a un treball digne i ben retribuït i a una vivenda també digna i a preu assequible. Perquè sense uns serveis públics de RTV, entesos i gestionats com hem assenyalat, no hi haurà ni benestar informativocomunicatiu ni qualitat democràtica. □

REFERÈNCIES

- BOURDIEU, P., *Sur la Télévision*, París, Raison d'agir, 1996.
- ECHEVARRÍA, J., *Telópolis*, Barcelona, Destino, 1994.
- LLUCH VILLAR, P., *Aproximación al estudio de estrategias y contradicciones de los discursos parlamentarios y periodísticos: la trama Gürtel*, Tesi de Fi de Màster inèdita, Universitat de València, 2012.
- MOLLÀ, T., *Quina televisió pública. Amenaces i oportunitats a l'era digital*, Alzira, Bromera, 2009.
- POE, M. T., *A History of Communications. Media and Society from the Evolution of Speech to the Internet*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- SARTORI, G., *Homo videns: Televisione e post-pensiero*, Roma, Laterza, 1997.
- VERDÚ, Y., *Sesgo y enfoque en las noticias de televisión. Mecanismos de manipulación periodística a propósito del urbanismo y del agua en los informativos de Canal 9 (RTVV)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 2008.
- VIDAL-BENEYTO, J., «Las armas de la falsedad masiva (I)», *El País*, 03/04/2004.
- WILLIAMS, R., *Television. Technology and Cultural Form*, Nova York, Schocken Books, 1979.

RTVV: de l'esperança a la manipulació i el saqueig

Rafael Xambó

COMENÇANT PER L'INICI DEL FINAL

Dimecres, 18 de juliol de 2012, vés a saber si com una nota de mal gust rememorant gestes passades, a les 17,30 hores, fou el dia i l'hora que va triar el PP per convocar el Consell d'Administració (CA) de Ràdio Televisió Valenciana (RTVV) en què pretenien aprovar l'inici de l'ERO que deixava en el carrer 1.295 treballadors i treballadores. Amb 48 hores d'antelació, ni una més, em van facilitar la documentació en què es fonamentava la seua proposta. Per primera vegada, em facilitaven els documents en un CD de 102 MB que, si fos imprès, ocuparia més d'un miler de pàgines. Per primera volta, em lliuraven l'informe Price Waterhouse Coopers (PwC) que tantes vegades havia reclamat i que m'havien negat.

La primera reacció fou tractar de retardar la reunió del Consell d'Administració. Vaig enviar un escrit demanant-ho tal com

feren altres consellers de l'oposició. El president, Miquel Domínguez, qui també és el cap de seguretat de l'Ajuntament de València i responsable de la policia municipal, no es va destorbar ni un segon i no va contestar la petició.

El mateix 18 de juliol, a les 12 del migdia, ens vam trobar tres consellers amb nou representants del comitè d'empresa de RTVV en una cafeteria prop de la seu del CA a la Gran Via Marquès del Túria de València. Els treballadors, amb tot el dret del món, reclamaven ser escoltats per tots els consellers abans de la reunió en què es consumaria l'ERO. Ens demanaven que els ajudàrem a accedir a les instal·lacions, atès que els dies de reunió posen seguretat i impedeixen l'entrada a tothom que no siga conseller. Una prohibició inventada per Miquel Domínguez per tal d'evitar les protestes dels treballadors. És una autèntica vergonya contra els drets laborals que els legítims representants del personal de l'empresa no puguen accedir a espais de la mateixa empresa.

Els voltants de la seu del Consell d'Administració ja estaven presos per una discreta vigilància policial. Els tres consellers ens adreçàrem directament cap a la porta, mentre els nou sindicalistes, repartits en tres grups, s'acostaven per diferents cantons a l'edifici. Així ho havíem acordat per no anar

Rafael Xambó es professor titular de Sociologia a la Universitat de València i membre del Consell d'Administració de RTVV per la coalició Compromís. Com a especialista en comunicació valenciana va ser coordinador del número 26 de la revista *Arxius de Ciències Socials* (desembre de 2010) dedicat a «Sociologia dels media al País Valencià».

tots en grup i no cridar l'atenció de la policia. Ens reunírem dins l'edifici i pujàrem al primer pis. Els tres consellers trucàrem a la porta i ens posàrem davant l'espiera, mentre els sindicalistes romanien fora del camp de visió de l'agent de seguretat que comprovava qui volia entrar. Quan va obrir, vaig ocupar el llindar de la porta perquè no pogués tancar-la i, llavors, els companys del comitè d'empresa es van fer visibles. El vaig saludar amb cordialitat –només compleix ordres– i li vaig explicar que els representants dels treballadors tenen dret a accedir a totes les instal·lacions de l'empresa i que venien a reunir-se amb nosaltres i a informar els companys que treballen allà. L'home estava angoixat i reiterava les ordres rebudes perquè no passés ningú que no fos conseller. Com que l'home no cedia, vaig fer un pas endavant posant-me a un pam d'ell i deixant pas per darrere perquè passaren els companys. Tots dins ja, tranquil·litzàrem l'home i directament ens instal·làrem a la sala de plens.

La reclamació dels membres del comitè d'empresa de RTVV era ben clara i senzilla: poder explicar a tots els consellers la seua posició abans de la reunió plenària del CA en què es pretenia aprovar l'inici de l'ERO. Una persona amb un tarannà democràtic ho hauria resolt fàcilment: hauria cridat la resta de consellers per a reunir-se amb una representació dels treballadors abans de les 17,30 hores. Però, no és aquest l'estil de Miquel Domínguez, destacat personatge de l'òrbita de Rita Barberà i Juan Cotino, el sector més reaccionari del Partit Popular. Immediatament, ens trobàrem assetjats per la policia. Ja no van permetre que pogueren accedir els treballadors de màrqueting que són al segon pis per a una reunió informativa amb el comitè d'empresa. Per sort

d'aquest temps, les TIC fan la seua feina i tothom a fora ja sabia el que estava passant. Vicent Mifsud, excel·lent periodista de Ràdio 9 que ja va patir l'ERO de Ràdio 4 de RNE, president del comitè d'empresa de RTVV, atenia per telèfon els mitjans amb la contundència dels arguments contra els directius culpables que han destrossat RTVV, i això malgrat el cansament d'una lluita llarga des que es va començar a parlar de l'ERO ja fa quasi dos anys.

Llavors fou el torn de l'estira i arrossa amb el representant de la policia. Ell insistia que havien de desallotjar la sala, ells insistien que no marxarien sense explicar a tots els consellers el que significava l'ERO i per què n'estaven en contra. I aleshores va arribar Miquel Domínguez com el bou que surt a la plaça. I tornava la policia a dir que si no desallotjaven la sala de plens els haurien de detenir. I ells tornaven a explicar la demanda tan senzilla que reclamaven. I els policies amunt i avall, del despatx de Miquel Domínguez a la sala de plens, vés i torna, i el president que no cedia i insistia als policies que s'emportaren presos els representants dels treballadors. Dues hores anant i tornant en les quals la policia va demostrar molt més trellat que el president del CA que volia sang. Recorde que només reclamaven poder adreçar-se a tots els consellers i explicar-los la seua opinió sobre l'ERO que pretenia deixar al carrer 1.295 persones.

Al remat, Miquel Domínguez, gràcies a l'habilitat negociadora que va demostrar el comissari, va cedir a canvi que només serien dos els representants dels treballadors que parlarien amb els consellers, que abandonarien d'immediat la sala de plens, que els altres set se n'anirien al carrer i que la reunió seria a les 16 hores.

Quan va arribar el moment de la reunió, es van retardar més de mitja hora amb l'excusa que no havien arribat tots els consellers i conselleres del PP. Ens reunírem atapeïts en un despatx on no hi cabíem tots asseguts. Tot per evitar la sala de plens. Mancaven dues conselleres del PP i el director general. Vicent Mifsud insistia que eixe no havia sigut l'acord. Miquel Domínguez argumentava que, si no volien venir, ell no podia obligar-les. Finalment, s'incorporaren a la reunió. El director general no va assistir-hi. El director general, José López Jaraba, és un madrileny que va aterrar a València com a delegat del diari ABC. Després, de la mà de Camps va entrar a RTVV i fou nomenat director general quan l'anterior, Pedro García, va dimitir per l'escàndol del cas Gürtel en la visita del papa. Aquest home no entén el valencià i defuig les reunions com ànima en pena.

Els consellers del PP es van limitar a «suportar» el discurs dels dos sindicalistes, dos parlaments ben argumentats. Llàstima que aquell auditori ja tenia la decisió presa i no pensava canviar-la. El silenci d'aquells corders era patètic i repugnant. Acabades les intervencions, Miquel Domínguez va dir que ja havien complit i que no hi havia res més a parlar, que la resta es tractaria en la reunió del Consell. Del carrer ja arribaven els crits i xiulets dels centenars de treballadors, concentrats a les portes, que havien tallat la Gran Via.

La reunió em va omplir de vergonya. Primer escoltàrem durant més d'una hora dos representants del despatx d'advocats Garrigues, encarregats de preparar legalment l'ERO. Els consellers del PP feien preguntes de l'estil «No és veritat que...?» i els de Garrigues assentien. Va quedar clar que s'havien limitat a ajustar legalment el

que deia l'informe PwC. Quan va arribar el punt de l'ERO, el president va intentar que fos jo el primer que parlés amb l'argument que parle molt i que volien acabar prompte, sobre les 20,30 hores. Vergonya infinita davant una colla de gent que només es preocupava de resoldre ràpid el tema i anar-se'n a casa. Com si 1.295 persones que s'anaven a quedar sense feina no foren mereixedores de la seua preocupació i atenció. Em vaig negar a parlar el primer. La seua mecànica sempre és la mateixa. Ens escolten i després ens contesten sobre el que hem dit. No es molesten a tenir arguments propis, només es limiten a dir que no tinc raó, que no són formes, que no insulte al director general –li dic mentider sempre, i amb raó– i després voten el que els han manat. De fet, ja estava tot decidit i havien donat per fet que els consellers del PP seguirien el guió, perquè l'empresa ja havia convocat la primera reunió de la ronda de converses sobre l'ERO per a l'endemà a les 11 hores. I això, hores abans del CA. Tanmateix, la reunió es va allargar fins les 10 de la nit i s'hagueren d'escoltar novament allò que tant els desagradava: que són uns irresponsables, que poden incórrer en delictes, que no s'han molestat ni en llegir la documentació, que la documentació és una estafa que ens ha costat prop de 400.000 euros, etcètera, etcètera. Finalment, bovinament, votaren a favor de l'ERO.

Al carrer, seguien cridant els treballadors/es que ja portaven més de cinc hores de protesta en uns dels dies més bascosos de l'estiu a València. Els consellers del PP i el director general abandonaven l'edifici creuant pel baix d'un restaurant annex i sortint per la porta de la cuina que usen per traure el fem. La imatge és ben aclaridora de la porqueria que havien perpetrat.

23 ANYS DE RTVV

El dia del 23 aniversari de RTVV, 9 d'octubre de 2012, no hi hagué cap celebració, cap programa especial, cap recordatori de l'efemèride. Els directius de la televisió pública dels valencians estaven massa ocupats en destruir el principal instrument que ens havíem donat els valencians per a construir un espai de conversa pública i democràtica, en llençar al carrer més d'un miler de treballadors i treballadores a qui feien responsables de la destrossa que ells havien perpetrat. Eixe mateix 9 d'octubre, Diada Nacional del País Valencià, els treballadors feien vaga contra uns directius corruptes. Eixa és la imatge de la vergonya infinita de tots els valencians.

COM HAVÍEM ARRIBAT
FINS ACÍ?

El Nou d'octubre de 1989, Xelo Miralles apareixia en la pantalla i començaven les emissions de Canal 9. Una esperança per a molts que per fi seria possible reconciliar els valencians amb la pròpia llengua i cultura, recuperar l'autoestima, mostrar una imatge moderna i digna del País Valencià, sense les interferències contínues de la mirada centralista i castellanista que ens volia «Levante feliz», contar-nos la nostra realitat i el món sencer des d'una òptica valenciana, fer créixer l'incipient sector industrial audiovisual i produir totes les històries que ens devíem perquè el franquisme ens havia robat la pròpia història.

Aquelles eren les expectatives, les esperances socials, culturals, polítiques, industrials, comunicatives, que s'estavellaren contra la miopia i el dirigisme dels socialistes,

els quals copiaren tot el pitjor de RTVE i posaren RTVV al servei dels seus interessos partidistes. Començaren per ocupar el senyal amb què es rebia TV3 al País Valencià. Tot i que al seu moment s'adduïren raons de caràcter tècnic, per part de la Direcció General de Telecomunicacions del Govern central, per a assignar a Canal 9 la freqüència d'emissió que s'estava usant per a difondre el senyal de TV3, ningú no va dubtar que es tractava d'una operació de caràcter polític per tal d'impedir-ne la recepció. Les declaracions de l'aleshores ministre del ram, José Barrionuevo, quedaren en entredit quan Acció Cultural del País Valencià, fent algunes modificacions tècniques als repetidors, va reiniciar les emissions de TV3 per al País Valencià sense tapar el senyal de Canal 9. Certament, la Llei de Tercers Canals autoritzava les televisions autonòmiques només per als territoris respectius, però en el context europeu de la televisió sense fronteres resultava difícilment justificable aquest argument de caire legal.

Així, doncs, l'esperit jacobí del partit del Govern central i autonòmic –PSOE– continuava la línia secular d'aïllar el País Valencià de la resta del domini lingüístic català, i aprofitava, una vegada més, per a enfrontar els suposats interessos dels valencians al fantasmagòric imperialisme català, alhora que la renovació i adequació del parc d'antenes domèstiques que s'havia fet per a rebre la televisió catalana posava Canal 9 en una posició òptima per a iniciar les emissions ocupant, *amb totes les de la llei*, la freqüència amb què es difonia TV3.

Durant els anys que Amadeu Fabregat va dirigir RTVV i el PSOE va governar el País Valencià, fins el 1995, qualsevol tararot del famoseig madrileny tenia més possibilitats d'aparèixer a Canal 9 que els artistes i intel·

lectuals valencians. Un sol exemple: RTVV no té ni una sola entrevista de producció pròpia a Joan Fuster. La que té al seu arxiu la va comprar a TV3. La nòmina dels exclosos és molt extensa. La programació de Canal 9 en l'època socialista –convé no oblidar-ho– s'assemblava molt al model comercial-publicitari de Tele 5, no doblava pel·lícules al valencià, no va voler mai col·laborar amb TV3 en un model comú i cooperatiu de doblatge, emetia pornografia tova els divendres a la nit, i va ser alguns anys la televisió que més corregudes de bous emetia, més que Canal Sur o TVE. Les queixes per l'incompliment de la llei de creació, l'ús majoritari del castellà, els conflictes amb els actors de doblatge i les empreses valencianes d'audiovisuals constituïen, ja en aquells anys, els principals elements de crítica al model de televisió implantat.

El mes d'agost de 1990, quan encara no feia un any del començament de les emissions, i al meu parer a tall de cortina de fum per a dissoldre o enterbolir les crítiques al model de televisió, la direcció general de RTVV va fer públic un llistat de 593 paraules que no havien de ser usades a *Canal 9* perquè es consideraven *massa catalanes* i es proposaven paraules alternatives que en molt casos són incorrectes o simples sinònims. La polèmica era servida i, mentre tothom s'ençegava amb la ja vella disputa lingüística entre valencians, la contestació al model de programació i continguts passava a un segon pla. Els informatius, tot i que amb una orientació institucional i oficialista, juntament amb la programació infantil, mantenien els estàndards del model de televisió pública.

Amb aquesta línia de programació agressivament comercial, ultrapassant fins i tot de vegades les televisions privades, cons-

truïda sobre la ficció (cinema de masses i de sèrie B, telesèries alienes i telenovel·les) i altres formes d'entreteniment (concursos i xerrameca de sofà), a més de les retransmissions de la Lliga de Futbol, Canal 9 assolí quotes significatives d'audiència. Els anys 1992 i 1993, malgrat la forta competència de les privades que ja tenien una cobertura completa sobre el territori valencià, va aconseguir situar-se per davant d'aquestes, només precedida per TVE1, i comparativament era la televisió autonòmica amb més quota d'audiència al seu territori. L'any 1994, tanmateix, la manca de renovació de continguts i la consolidació de la nova programació de les privades –amb el creixement destacat d'Antena 3– situa Canal 9 en el quart lloc del rànquing de televisions per audiència. Mai no tornarà a recuperar una millor posició quant a audiència. Pel que fa a Ràdio 9, des del primer moment es va veure que no hi havia cap interès en aconseguir un bon posicionament en l'espai radiofònic. La primera directora, Rosa Solbes, confessava que la ràdio es va fer perquè obligava la Llei de creació, però que mai no s'havien proposat fer una ràdio potent. De fet, no la promocionaven des de la televisió i no atenien les demandes de millores i personal que es reclamaven.

D'altra banda, l'audiència atrau publicitat i porta ingressos. Quan els socialistes van perdre les eleccions autonòmiques, el deute bancari de Canal 9 era de 78.000 euros. Cinc anys després de l'arribada d'Eduardo Zaplana a la Generalitat, el deute ja era de 85 milions. Entre el 2000 i el 2012 s'ha arribat a un deute bancari de més de 1.500 milions d'euros.

I VA ARRIBAR EL PARTIT POPULAR

Amb el PP al govern de la Generalitat, comença la cacera de bruixes i les depuracions. A Ràdio 9, el director de l'emissora confirma les pressions que ha rebut el cap de programes perquè elaborés la llista negra de periodistes desafectes al PP. El responsable directe de la llista és cessat del seu càrrec a Ràdio 9, però se l'ascendeix a delegat de Canal 9 a Alacant. A Canal 9, el nou director Jesús Sánchez Carrascosa suprimeix de la programació l'informatiu del matí i el segon de la nit. Josep López, que presentava l'informatiu nocturn «A mitja nit», és destituït després d'una campanya denigradora en la secció «El cabinista» del diari *Las Provincias*. Es produeix un degoteig de depuracions entre el personal de redacció dels informatius. A partir del dia 25 de gener de 1997, s'interfereix el senyal de TV3 a l'hora del futbol. Les interferències duraran fins a setembre del mateix any. Acció Cultural del País Valencià identifica els autors –contractistes vinculats a Canal 9– i el lloc des del qual es produeixen les interferències –magatzem i plató de l'empresa on s'han produït programes per a Canal 9. Acció Cultural presenta denuncia al jutjat. Comencen els trasllats de secció en la plantilla de periodistes. Dos dies abans que la reforma laboral suprimís els contractes de llançament de nova activitat, TVV firma 54 contractes que no passen per bossa de treball ni oposicions. 24 redactors amb plaça fixa i anys d'experiència són desplaçats a esports o al nou segon canal Notícies 9 –els no fixos, simplement despatxats–, i substituïts pels nous contractats, la majoria acabats de llicenciar sense cap experiència, els quals es fan càrrec dels in-

formatius. A l'octubre es fa públic l'informe dels periodistes de Canal 9. Denuncien els casos de manipulació informativa i censura des d'octubre del 96 a juny del 97. Hi destaquen 18 casos. En la primavera del 97, per exemple, alguns dies, les vuit primeres notícies de l'informatiu eren de successos. En cinquanta-dues edicions de l'informatiu, les cinc primeres notícies foren dedicades a successos. També a l'octubre, comencen les emissions del segon canal de TVV, Notícies 9, després Punt 2, i darrerament Nou 2, amb una cobertura ínfima. En aquest mes, la premsa informa que les productores d'Angel Moreno, marit de Nieves Herrero, facturen a Canal 9 1.695 milions de pessetes. Produeixen els programes *Tómbola* (model de la teleporqueria), *En exclusiva, Parle vosté, calle vosté* i *En Primera Persona*. El novembre de 1997, es destitueix Sánchez Carrascosa i es nomena el tercer director de la televisió autonòmica, José Forner. El primer, Vicent Tamarit, només havia durat un any. La premsa informa que Sánchez Carrascosa va acumular un dèficit de més de 3.000 milions de pessetes entre gener i setembre del 1997. Van apareixent escàndols sobre els contractes de TVV amb les productores amigues, sobre la xarxa que ha teixit Sánchez Carrascosa per a afavorir la televisió local del diari *Las Provincias*, *Valencia Té Ve*, sobre les empreses constituïdes després de la seua arribada a Canal 9 i els socis que les componen, alguns exdirectius de la televisió pública. La partida de producció de programes ha experimentat una desviació pressupostària de més de 2.000 milions. El setembre de 1998, Zaplana nomena el quart director de Canal 9, Geneveva Reig. No té cap experiència en el sector. Acompanya Zaplana des que fou la cap de premsa a l'ajuntament de Benidorm.

En aquell moment era directora general d'agenda i protocol a Presidència. El comitè de redacció de Canal 9 fa públic el segon informe sobre els informatius de la casa. Al dossier, entre octubre del 1997 i març del 1998, es fa referència a 19 casos greus de manipulació informativa i 53 notícies rellevants, divulgades per la resta de mitjans, que Canal 9 va ometre.

En poc més de tres anys, Canal 9 havia tingut quatre directors, la seua gestió econòmica era plena d'ombres i havia facilitat l'ordit d'interessos que generaven beneficis importants a les empreses amigues, havia esdevingut agència de col·locació de periodistes i col·laboradors de l'entorn de *Las Provincias*, havia incrementat la manipulació informativa i la censura fins a límits goebbelsians i, malgrat el seu model comercial i barroer, Canal 9 continuava sent la quarta televisió en audiència.

Durant els anys del PP, gairebé s'ha triplicat la plantilla de treballadors —l'any 1995 la plantilla era de 650 treballadors, el 2012 n'eren prop de 1.800—, alhora que s'excloïa els qui consideraven desafectes perquè havien entrat a l'època socialista. És així com una bona part de la plantilla més qualificada que havia accedit per mitjà d'oposicions va quedar desplaçada per una nova fornada de jovencells i senyorettes provinents del CEU San Pablo —universitat dels propagandistes de l'acció catòlica (ACNP)— i addictes al nou règim. El valencià dels periodistes que apareixien en pantalla va arribar a uns nivells ínfims de qualitat. De fet, es tractava de castellanoparlants perpetrant un valencià de falla. L'adhesió als principis del nou règim era l'element clau de la promoció interna. Quant a la producció, la pràctica habitual durant anys ha sigut contractar productores de Madrid que subcontracten

amb productores valencianes per la meitat del preu. No fan res, o ben poc, i s'emporten la meitat dels diners.

El grup RTVV ha incorregut durant tots aquesta anys en una greu vulneració dels principis fonamentals de la Llei de creació 7/1984 de 4 de juliol tant pel que fa a la promoció i protecció de la llengua pròpia (art. 2n. *a*), a la veracitat, imparcialitat i objectivitat en les informacions (art. 2n. *b*), a la separació entre informació i opinió (art. 2n. *c*), com pel que fa al respecte al pluralisme polític, cultural i lingüístic, religions i social (art. 2n. *e*).

En aquest sentit, la presència del valencià en el conjunt de la programació es troba molt per davall del que és exigible per al compliment del mandat legal i arriba a desaparèixer sovint en l'horari de màxima audiència. Tots els estudis indiquen una presència de la llengua pròpia per davall del 50%. El pressupost per a doblatge al valencià s'havia reduït els darrers anys en un 70% i ha portat a la fallida del sector. L'any 2012 no s'ha fet cap doblatge. D'altra banda, en el conjunt de la programació s'ignoren sistemàticament les obres del sector cultural —literatura, teatre i música— que s'expressen en valencià. De la mateixa manera, no es dona informació de les Trobades d'Escola Valenciana que reuneixen milers i milers de persones per tota la geografia valenciana. Els fets en relació a la cobertura informativa del cas judicial en què es troba imputat l'expressident Camps, així com la informació sobre la seua dimissió i l'allau de lloances, a mena de publireportatge, a la seua presidència, foren una mostra més d'una greu manipulació informativa de l'audiència amb una clara intenció d'ocultar i enganyar. Es va arribar a atribuir a Camps l'arribada de l'AVE o la consecució del corredor mediterrani.

Convé no oblidar el paper actiu que RTVV va jugar en el cas Gürtel per mitjà dels contractes milionaris per a la visita del Papa l'any 2006, i que van suposar el desviament de sis milions d'euros cap a la trama corrupta i la dimissió de l'anterior director general, Pedro García, implicat també en el cas i a qui s'acusa d'haver-se embutxacat directament mig milió d'euros. Diversos directius de Canal 9 han estat imputats també.

Igualment, convé assenyalar la manca de diligència i potser l'encobriment del director general, José López Jaraba, en el cas d'abusos sexuals de l'exdirector de Recursos Humans Vicente Sanz (destacat membre del PP), un cas en què RTVV ha hagut de pagar-li indemnització per no haver-li obert un expedient al seu moment, haver-lo mantingut més d'una setmana en el seu lloc, després de denunciats els fets greus, i haver mentit als representants sindicals assegurant que li havien obert expedient. El director general i la directora de TVV, Lola Johnson, no van dir res fins que les periodistes assetjades no van presentar denúncia al jutjat i van informar els mitjans, tot i que havien visionat un vídeo amb escenes de l'assetjament deu dies abans.

Quant a la situació econòmica de RTVV, és conegut que ha arribat a un deute de més de 1.500 milions d'euros. Una sagnia que es va iniciar l'any 2000 quan la Generalitat va decidir que les ampliacions de capital de RTVV es feren a partir d'aquell any mitjançant endeutament bancari en comptes d'incrementar les aportacions de la Generalitat. Una decisió que ajornava els problemes i que ens ha dut a la situació actual en la qual, segons l'informe del Síndic de Comptes de 2009, Canal 9 i Ràdio 9 es trobaven en un dels supòsits de dissolu-

ció previstos en l'article 260 de la Llei de Societats Anònimes. Això, emperò, no ha sigut obstacle per a continuar contractant, els darrers anys, producció externa que es podria fer amb recursos propis, i mantenint els contractes d'alta direcció d'un grapat de càrrecs sense cap control, amb condicions opaques i amb indemnitzacions ben sucoses. Cal destacar, a més, que a RTVV no hi ha bossa de treball i les contractacions s'efectuen amb tota l'arbitrarietat que el CA de RTVV ha permès, tot transgredint els principis de competència i qualificació per al lloc i de transparència que és exigible als organismes públics. Una política de contractació orientada a tenir personal fidel i submís bé per afinitat ideològica, bé per temor a ser despatxat, mentre la majoria del personal de plantilla, els treballadors més qualificats i que accediren al lloc per mitjà de proves selectives, han estat arraconats a treballs menors.

Crida poderosament l'atenció la ruïnosa gestió en la compra de drets esportius. L'any 2009, any en què disposem de dades fiables per mitjà de la Sindicatura de Comptes, TVV va invertir 33 milions d'euros en la compra de drets esportius, principalment del València C.F. (17 milions) i del Vila-real C.F. (13,7 milions). Els va vendre a tercers per 22,2 milions d'euros. El resultat fou que es van perdre 11 milions d'euros en una operació encoberta de subvencionar els dos principals equips de futbol valencià sense haver-ne de donar comptes i augmentant les pèrdues del Grup RTVV. No consta que el CA de RTVV cridés l'atenció dels responsables de TVV, exigís explicacions i prengué les mesures adients davant un cas tan greu de mala gestió.

Quant a audiència, TVV ha anat perdent l'interès del públic valencià que s'ha reduït

progressivament. Si l'audiència mitjana del 2009 fou de l'11,8 per cent, l'any 2010 era del 5,9 per cent, i el 2012 va continuar baixant fins al 4 per cent, tot sent encara menys els darrers mesos.

En suma, el Grup RTVV es troba en una situació gravíssima d'incompliment de la Llei de creació, amb una gestió econòmica i de personal totalment ineficient i amb un perfil de continguts de programació mediocre i allunyat del que ha de ser una televisió pública al servei de la ciutadania. Hi ha més d'un centenar de directius, de caps, absolutament mediocres, que mai no passarien una entrevista de treball en una empresa competitiva. La seua comesa principal és vigilar els altres i aconseguir el màxim nivell de vulgaritat en les produccions pròpies. Això sí, tot amb molts diners de tots els valencians i amb bones comissions per als amics. L'ERO és la gran mentida d'aquesta colla de lladres. S'han ventilat més de 1.500 milions i ara romancegen impúdicament amb arguments econòmics, que si la crisi, que si la davallada de la publicitat, que si les dificultats del mercat audiovisual.

L'estiu passat i mentre es produïen les converses sobre l'ERO amb el comitè d'empresa de RTVV, el PP va portar a les Corts la nova llei de Radiotelevisió valenciana – Llei 3/2012 de 20 de juliol, de la Generalitat, d'Estatut de Radiotelevisió Valenciana (DOCV, 23/07/2012). Alguns dels elements claus del canvi legislatiu són el fet que es diferencia entre les activitats audiovisuals de servei públic i les que no ho són, tot obrint la porta a la privatització de segments de la programació de la manera que es dictaminarà en el contracte programa; s'hi estableix, doncs, un sistema de finançament mixt amb comptes separats per a les acti-

vitats de servei públic i les que no ho són. Amb tot, per a les activitats considerades de servei públic, la llei permet l'externalització de la producció i edició de continguts així com de la provisió de mitjans materials, tècnics i humans. El valencià, article 5, es considera llengua preferent en la prestació del servei, la qual cosa deixa la porta totalment oberta a la producció directament en castellà. S'hi autoritza cedir a tercers la producció i edició dels programes informatius (art. 24, 3). Hi reserva només el 20 per cent del temps d'emissió a la difusió d'obres audiovisuals i cinematogràfiques valencianes –no necessàriament en valencià– a fi de promoure la difusió d'obres valencianes i de productors independents. Amb aquesta llei, es liquida l'anterior RTVV a la qual queden adscrits tots els deutes i es crea la nova RTVV S.A. lliure de deutes, lleugera de plantilla i ben preparada per a facilitar el negoci a l'entramat d'empreses afins al PP. A la tramitació parlamentària, no es va acceptar cap esmena de l'oposició i es va resoldre per via urgent en un sol dia.

D'altra banda, després d'un mes de no diàleg amb el comitè d'empresa, el 22 d'agost de 2012, de matinada, van consumir l'ERO que deixava en el carrer 1.198 treballadors i treballadores. Potser ho perdran als tribunals perquè el procés està ple d'errades, ocultacions i trampes que els jutges podrien no acceptar. Els hi dona igual, el mal ja esta fet, RTVV liquidada, tot blanquejat... I si toca pagar indemnitzacions més altes, readmetre centenars de treballadors o desfer l'ERO, fa igual. Com sempre, les destrosses del PP al País Valencià les paguem entre tots. Sis consellers del PP tornaren a dir que no hi havia més remei que fer l'ERO per causa de la greu crisi econòmica, que

no hi havia una altra alternativa, ignoraren les propostes sindicals, les denúncies sobre la responsabilitat del deute de RTVV, com si el PP no l'haguera governat des del 1995, ignoraren que l'informe PwC és d'una mediocritat gravíssima, tot i que ens ha costat prop de dos-cents mil euros, tal com avala el contrainforme de la Universitat de València, ignoraren que la producció pròpia ha quedat demostrat que és més barata que l'externalització, fins i tot, alguns d'ells es permeteren retraure'm la manera de parlar, es queixaren que els acusava d'irresponsables, immorals i presumptes delinqüents per votar sense atendre la totalitat de la informació, potser sense llegir-la, per donar per liquidat el principal instrument de comunicació que ens havíem atorgat els valencians. I votaren a favor de l'ERO. Algú fins i tot féu una defensa del gran treball del director general i es queixà novament dels meus insults. Un director general, José López Jaraba, que ha dictat les regles del que volia que digués PwC per a l'informe que justifica l'ERO –així va quedar demostrar a les actes de les converses amb els sindicats on els representats de PwC reconeixien haver parlat exclusivament amb la direcció.

Arribat al final, sóc ben conscient que no he fet una anàlisi de polítiques comunicatives –més enllà de denunciar la toxicitat de les polítiques del PP–, dels grans canvis de l'entorn audiovisual amb la irrupció del digital, de la gran transformació que suposa Internet, els protocols de les xarxes IP i els dispositius de mobilitat. En les greus circumstàncies que travessa la comunicació pública al País Valencià, les agressives polítiques intervencionistes en l'econòmic i de manipulació i censura en la informació que practica el partit del govern, potser fóra un exercici elegant i ben buit ocupar-se'n d'aquells grans canvis mentre al nostre voltant l'accés a la informació pública i els mínims de gestió democràtica són segrestats per un poder reaccionari que se'n fot dels discursos intel·lectuals o, més encara, dit planerament, de la música i dels tocadors.

El poder polític sempre ha sigut excessivament voraç respecte als mitjans de comunicació públics. És la història de la comunicació al nostre país. Només un canvi polític substancial amb una decidida voluntat d'autonomia dels mitjans públics podria alterar aquest estat de coses. De moment, caldrà esperar i continuar treballant pel canvi. □

Les incògnites de la televisió catalana

CCMA: entre les amenaces del present i els escenaris de sobirania

Enric Marín i Otto

QUIN SERVEI PÚBLIC AUDIOVISUAL PER AL PROCÉS SOBIRANISTA?

Després de la sentència del Tribunal Constitucional sobre l'Estatut d'Autonomia, la societat catalana va entrar en un nou escenari polític que ha acabat posant en qüestió de forma radical el model de relacions entre Catalunya i Espanya configurat en els anys de la Transició. Amb la força d'un moviment tectònic, la centralitat política s'ha desplaçat cap el sobiranisme econòmic, polític i cultural. Un sector majoritari del catalanisme polític ja identifica la continuïtat de la identitat nacional amb l'estat propi. És la resposta a dues constatacions complementàries. En primer lloc que, en el nou context de mundialització de l'economia i de la cultura, cap comunitat nacional té garantida la seva continuïtat recreada sense el grau d'autogovern propi d'un estat. I, en segon lloc, que l'estat espanyol ha demostrat de forma inequívoca la seva incapacitat per assumir la singularitat

nacional catalana. Ni vol, ni pot cobrir les funcions d'estatalitat que la societat catalana requereix amb urgència. En conseqüència, la política catalana ha trencat amb l'imaginari de l'autonomisme i, per primera vegada des dels anys trenta del segle passat, el mateix president de la Generalitat ha plantejat obertament un horitzó polític col·lectiu basat en el dret a decidir dels ciutadans de Catalunya. Procés, eines i mètode: transició nacional, estructures d'estat i dret a decidir són els tres conceptes sobre els quals s'articula el cicle polític obert amb la manifestació massiva de l'Onze de setembre del 2012.

Ara bé, tal i com era previsible, el procés està empedrat d'incerteses i contradiccions. En part, per l'esperada actitud tancada i bel·ligerant del govern de l'estat i de les forces centrals de la política i l'economia espanyoles. I, en part, també per l'acceleració del procés, la crisi econòmica, la crisi del sistema institucional i de partits i el col·lapse europeu. I encara podem afegir tres factors que incideixen de manera directa en les dificultats de lideratge del govern català: la situació de fallida econòmica de la Generalitat, les contradiccions internes de CiU i la indefinició del full de ruta, així com la manca de projecte social més enllà d'intentar no desballestar les estructures bàsiques de l'estat del benestar.

Enric Marín i Otto és professor titular d'Història de la Comunicació i de Teories de la Comunicació a la Universitat Autònoma de Barcelona, i ha estat president de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals.

En menys dos anys, el govern presidit per Artur Mas han passat d'acordar amb el Partit Popular la reforma del paquet legislatiu referit a l'audiovisual (Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals, Consell de l'Audiovisual de Catalunya), a un pacte de legislatura amb Esquerra Republicana de Catalunya que incorpora la celebració d'una consulta, fixada per al 2014, sobre la definició de Catalunya com a subjecte polític estatal. Un cop de volant considerable. En aquest context de singulars reptes econòmics i democràtics, la relació entre la política i la CCMA és molt il·lustrativa. Llums i ombres apareixen de forma nítida. Veiem-ho amb una mica de deteniment.

Quins són els aspectes que haurien d'informar les polítiques referides al servei públic audiovisual en les actuals circumstàncies? En podem destacar quatre:

- Reconeixement de la centralitat econòmica, política i cultural de la CCMA.
- Actualització del pla d'empresa un el context de mutació tecnològica i crisi econòmica.
- Paper vertebrador de la CCMA en la configuració d'un clúster audiovisual a Catalunya.
- Definició estratègica de la CCMA com a estructura d'estat bàsica en el procés de transició a l'estat català.

Es tracta, en essència, de respondre a la qüestió de quin model de servei públic audiovisual es requereix en un procés de transició a la sobirania cultural plena. I, complementàriament, quin paper hauria de jugar la CCMA en l'articulació d'un sistema cultural i audiovisual propi. També en relació al conjunt de l'àrea lingüística catalana.

LA CCMA, ESTRUCTURA D'ESTAT «AVANT LA LETTRE»

Enguany es compleixen 30 anys de la creació de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió¹ (CCRTV). Amb la perspectiva del temps, i veient les dificultats presents de la CCMA, és més fàcil valorar la significació històrica de la iniciativa política que va permetre donar forma a un projecte d'una ambició nacional i cultural com la que en els primers passos del pujolisme va representar la CCMA. El model escolar basat en el principi d'immersió lingüística i la corporació pública de ràdio i televisió donaven satisfacció a dues de les fites més ambiciosos que el Congrés de Cultura Catalana havia formulat tot imaginant l'autogovern català en democràcia. El nacionalisme espanyol més intransigent encara viu avui l'escola catalana i el servei públic audiovisual català com dues anomalies; dues tumoracions que cal extirpar amb determinació. Per contra, pel gruix de l'opinió pública, el model escolar no discriminatori i la marca TV3 han adquirit valor d'identificació simbòlica col·lectiva i són viscuts com a garantia de cohesió social.

El context en el qual es va impulsar la creació de la CCMA va ser singularment difícil i complex. Per una banda, encara es vivia de l'impuls de les il·lusions generades per la voluntat popular de recuperació de la democràcia i l'autogovern expressades en la formidable manifestació de l'Onze de Setembre del 1977; però, per altra banda, la primera legislatura del president Pujol va estar marcada per la crisi econòmica, el soroll de sabres del 23-F del 81, l'inici de l'ofensiva recentralitzadora amb la «LOAPA», l'arribada al poder del grup que la premsa

nord-americana va saludar com els «joves nacionalistes espanyols del PSOE» i, també, pel cas «Banca Catalana». Tot i que han canviat els actors i el context, no cal fer un gran esforç d'imaginació per a identificar alguns paral·lelismes amb la situació actual.

Així, no és sorprenent que, en aquelles circumstàncies, la iniciativa política simultània de bascos i catalans de bastir el que ara en diríem una estructura d'estat com una corporació pública nacional audiovisual fos rebuda amb evident i oberta hostilitat des de l'estat. El trencament del monopoli estatal de *Radio Televisión Española* (RTVE) fou vist com una amenaça molt real. Primer es van fer mans i mànigues per a impedir que el projecte pogués prendre forma i, quan la voluntat política del govern català va fer irreversible la creació «al·legal» de la CCMA, Calviño, director general de RTVE, va suggerir i teoritzar que les noves corporacions públiques audiovisuals catalana i basca havien d'ajustar-se a una concepció cultural «antropològica». Literalment.

La CCMA va definir un model propi, lingüísticament diferenciat del de la nova corporació pública audiovisual basca. Contra algunes veus que de forma insistent advocaven per una oferta bilingüe, es va optar per un esquema monolingüe, tot intentant emular les corporacions públiques audiovisuals europees de referència. De forma deliberada, es va buscar la discontinuïtat respecte del model RTVE. Tecnològicament i conceptualment. Tecnològicament, TV3 partia amb l'avantatge de néixer en l'època del vídeo. Les televisions públiques creades en els anys 50 s'havien concebut amb la tecnologia molt més pesant, pròpia de l'era del cinema. Això va permetre a TV3 i a Catalunya Ràdio treballar amb unes plantilles més curtes, amb perfils professionals

més polivalents i unes rutines productives més àgils i eficients. Conceptualment, els models de referència foren les televisions nord-americanes i les televisions públiques europees de tradició democràtica. Aquesta fórmula –reforçada per l'aposta per uns informatius potents, algun cop d'audàcia com la programació de «Dallas» o els drets esportius amb el Barça com a buc insígnia– va garantir un èxit d'audiència pràcticament immediat. En molt poc temps Catalunya Ràdio esdevenia l'emissora de referència i TV3 copava entre el 40% el 50% de les audiències, amb puntes del 90%. És a dir, deu o quinze anys abans de la irrupció d'Internet, la cultura de masses en català pujava a l'últim tren. L'acció combinada d'un model escolar propi i la radiotelevisió pública en català ha tingut un efecte normalitzador sobre la llengua catalana formidable en un context de manca ostensible de complicitats –quan no d'hostilitat oberta– des de l'estat. Per tal de valorar-ho adequadament, n'hi ha prou amb comparar l'evolució dispar de l'ús públic i institucional de la llengua a Catalunya i al País Valencià. També en aquest camp les polítiques públiques tenen conseqüències que permeten identificar responsabilitats. I sense marge d'error.

LA REACCIÓ DE L'ESTAT
(1984-2010)
VERS UNA TELEVISIÓ
«NACIONAL»

Els mitjans de la CCMA mai s'han concebut com a locals o regionals. De bon començament ja es van definir com a nacionals. Es pot discutir si la seva visió de la realitat nacional ha estat prou conseqüent pel que fa al reconeixement de la totalitat de l'àmbit

lingüístic català, però aquest tema donaria per a un altre article de molta densitat conceptual. El cert és que, com ja he apuntat, el disseny inicial s'inspirava d'una manera inequívoca en els models de servei públic audiovisual nacional de referència a l'Europa democràtica de la segona meitat del segle passat. Tant pel que a la informació com a l'entreteniment, Això significà, en primer terme, evitar qualsevol temptació de complementarietat. En efecte, es va evitar de fer una ràdio o una televisió complementàries de l'oferta d'àmbit estatal. Malgrat les precarietats inicials, es va voler garantir una oferta alternativa i completa en llengua catalana. Per a entendre l'èxit immediat de la proposta cal posar en relació cinc factors concurrents: demanda social, ambició nacional, modernitat estètica i conceptual, proximitat i coherència del model lingüístic. És a dir, tant Catalunya Ràdio com TV3 donaven resposta a una demanda social de normalització de la cultura i la llengua catalanes. I ho feien amb una proposta moderna i renovadora formulada amb una visió nacional i cosmopolita des de la proximitat. I tot això amb un plantejament lingüístic coherent. Més enllà dels debats polítics de curta volada, la societat catalana va entendre que no tenia cap sentit plantejar una oferta bilingüe. Al cap i a la fi, RTVE mai no havia assumit de forma conseqüent la realitat plurilingüística de l'Estat. En conseqüència, un esquema bilingüe a la CCMA no hauria permès compensar la situació marginal o subalterna del català en l'oferta de l'operador públic estatal, que acabava de perdre el monopoli televisiu.

La perspectiva del temps permet valorar adequadament el fet que l'efecte normalitzador de la CCMA no es va limitar a la incidència sobre l'ús social de la llengua. Va

tenir, com a mínim, d'altres tres efectes de comparable transcendència estratègica:

1. Va fer bona la sentència de McLuhan «el mitjà és el missatge». En efecte, la irrupció de Catalunya Ràdio i de TV3 com a ofertes informatives i culturals de referència va incidir positivament sobre l'imaginari nacional popular. Pot semblar una caricatura, però per a una part significativa de les audiències l'existència robusta i consolidada d'un servei públic audiovisual en català va reforçar la idea de comunitat nacional. «Si tenim tele pròpia, potser sí que som un país», era la frase que podia resumir un cert sentiment àmpliament compartit entre les classes populars. No només entre el públic més fidelitzat; també entre el públic que només sintonitzava TV3 per a veure el Barça o la telesèrie «Dallas». De fet, molt ràpidament, la marca TV3 es va convertir en una marca de país amb un grau de notorietat similar al de marques amb gran valor identificatiu com «La Caixa» o el «Barça», per posar dos exemples molt clars.

2. La posada en marxa de la televisió pública catalana va estimular el sector de les indústries audiovisuals i culturals de Catalunya. En cert sentit, un operador televisiu de referència públic o privat actua de forma anàloga a indústries tradicionals com la de l'automobilisme: necessita d'un entorn favorable (empreses periodístiques, estudis universitaris, productores cinematogràfiques i televisives, tradició teatral, infraestructures productives...), i acaba actuant com a *tractor* o *locomotora* de tot el sector. Els inicis de TV3 es van veure beneficiats per la tradició teatral catalana, l'existència prèvia del centre de producció de RTVE a Catalunya o per cert teixit industrial cinematogràfic. I, amb el pas dels anys, la CCMA s'ha configurat com a *pal de paller* de les

indústries culturals a Catalunya, reforçant la interacció amb la música, el teatre o el cinema i afavorint l'aparició de productores televisives amb capacitat de transcendir el mercat domèstic.

3. *Last but not least*, la consolidació del servei públic audiovisual a Catalunya va tenir un impacte positiu sobre la cultura periòdica local i el debat democràtic. Tot i que la llei per la qual es va crear la CCMA no va blindar un model d'autonomia respecte del poder polític comparable al de la BBC i d'altres models europeus, el cert és que tant Catalunya Ràdio com TV3 han sabut guanyar-se una imatge de professionalitat i credibilitat contrastada per indicadors qualitius i també quantitius. Cal tenir en compte que a final dels anys vuitanta la CCMA ja era el grup de comunicació amb més penetració i influència social a Catalunya. En conseqüència, la seva incidència sobre el sistema periòdica i polític ja era singularment notable.

Com ja he apuntat, la creació de la CCMA va significar un cert reequilibri lingüístic de l'oferta audiovisual a Catalunya, però també al País Valencià o les Illes Balears a partir d'iniciatives cíviues com les d'Acció Cultural del País Valencià o l'Obra Cultural Balear. Però aquest equilibri fou efímer. A final d'aquesta dècada, el govern socialista de Felipe González va fer el moviment que més ha contribuït a predeterminar l'estructura de la indústria comunicativa espanyola amb l'adjudicació de les concessions de freqüències per a televisions privades. De manera perfectament previsible, les clàusules amb què es van adjudicar aquestes freqüències es van fixar amb criteri estrictament centralista, i van ignorar la realitat plurinacional i plurilingüística de l'estat. Aquest fet va afavorir la consolidació d'un

potent mercat audiovisual a patir de la llengua castellana i la concentració del gruix del sector a la capital de l'estat. Fins aquest moment, les indústries de la comunicació, del cinema a la publicitat, passant per la premsa escrita i la radiotelevisió, havien funcionat amb un esquema de doble capitalitat. Madrid i Barcelona compartien un lideratge que en els anys vint i trenta del segle passat havia estat en part decantat cap a la capital catalana. Però l'adjudicació de *Telecinco*, *Antena 3* i *Canal+* reforça Madrid com a capital cultural i comunicativa que tendeix a concentrar la base empresarial i productiva d'una indústria en expansió constant. Primer a escala peninsular, més tard a escala iberoamericana.

En el darrer tram del segle passat s'inicia un procés que conduirà al punt de maduració d'unes indústries culturals i comunicatives abocades a processos d'integració, concentració i internacionalització. Procés que esclatarà coincidint amb l'arribada al poder d'un Partit Popular liderat per José María Aznar. Els vuit anys de governs d'Aznar coincideixen amb l'eclosió d'Internet i les noves tecnologies interactives de la comunicació. Aquest fet i l'estil autoritari i intervencionista de la renovada dreta espanyola van propiciar una intensa sacsejada del sistema de comunicació. És cert que la crisi econòmica de base financera i immobiliària que s'inicià el 2007 ha deconstruït una bona part del miratge del *Gran Madrid*, i que ara mateix els centres més poderosos de les indústries culturals en espanyol ja estan consolidats a l'altra banda de l'Atlàntic, però la concentració d'indústries comunicatives a Madrid en els darrers vint-i-cinc anys ha estat formidable.

La segona reordenació del sector ja es va produir amb els governs de José Luis

Rodríguez Zapatero. Del 2004 al 2011, els successius governs del PSOE van transitar des d'una inicial voluntat reformista que el pas del temps va diluir, a una trajectòria erràtica en tot allò que fa referència al sector de la cultura i la comunicació. No és el moment de fer-ne la crònica. Hi haurà prou amb recordar la dissortada trajectòria de les propostes formulades pel col·loquialment denominat *comitè de savis*.² L'únic aspecte positiu del balanç fou el moviment de desgovernamentalització de RTVE. Però no fou res més que un miratge efímer que el retorn al poder del Partit Popular ha «corregit» amb determinació per a tornar a les tradicionals pràctiques d'intervencionisme governamental. Pel camí, es va renunciar a l'autoritat audiovisual independent, es va obrir el mercat de forma desordenada a nous operadors (Cuatro i La Sexta i multitud de canals temàtics), per acabar pactant amb la UTECA³ l'aprimament del servei públic audiovisual (RTVE i corporacions autonòmiques agrupades en la FORTA⁴), creant les condicions per a la formació d'un ferri duopoli al voltant de Mediaset i Planeta.

Com és lògic, aquestes alteracions de l'oferta audiovisual van incidir directament sobre la posició de la CCMA, ja des de finals dels anys 80. Bàsicament, de tres maneres:

- Fragmentant les audiències i reduint el pes relatiu de TV3.

- Fragmentant el mercat publicitari, amb una gestió i localització empresarial cada cop més concentrada a Madrid.

- Reforçant la imatge de la CCMA com a operador local davant els operadors «nacionals».

Pel que fa les audiències, la primera obertura del sector televisiu a operadors privats ja va reduir la quota de pantalla de TV3 significativament (de més del 40% l'any

1985 al 22% de l'any 1991). Després de la implantació de la TDT, TV3 ha mantingut el lideratge d'audiència, però estabilitzada entre el 14% i el 15%. Sumant els tres canals temàtics (3-24, Esport 3 i 33/Super 3), l'audiència agregada televisiva mitjana de TV3 frega el 20%. Això significa que des de mitjan anys vuitanta al moment actual el consum de televisió en català ha patit un retrocés, malgrat el sòlid lideratge de TV3 dels darrers anys. El 75% del consum està garantit per l'abundant oferta generada o empaquetada des de Madrid i en castellà. En paral·lel s'ha produït l'insòlit i anacrònic assetjament polític i judicial a difusió normalitzada del senyal de TV3 al País Valencià. La minorització de l'oferta televisiva en català afavorida per la fragmentació d'audiències i la fragmentació territorial de l'espai lingüístic català no són dos fets connectats, però responen a la mateixa lògica de fons: manca de sensibilitat lingüística i hostilitat a la normalització de la llengua catalana.

La fragmentació del mercat publicitari ha significat un entorn empresarial progressivament endurit per a una empresa de dimensió «local» competint pel lideratge amb operadors d'àmbit estatal. Aquest és un fet que normalment no es considera o no es té prou en compte. La CCMA ha estat i és l'empresa comunicativa de referència dins del subsistema audiovisual català. Com a tal, ha estat capaç de competir amb èxit amb empreses de dimensió més gran i més musculatura financera que articulen un sistema comunicatiu espanyol mal regulat, que ha tendit a la saturació d'oferta i, paradoxalment, a la concentració empresarial.

Durant uns anys, aquesta lluita desigual es va poder fer establint una aliança amb les altres televisions autonòmiques. Tot i que la dimensió i la tipologia dels operadors

englobats amb l'equívoc denominador «autonòmic» és molt heterogènia, la FORTA ha funcionat com una cadena imperfecta però complementària de empreses audiovisuals que garantia la cobertura de bona part del territori d'àmbit estatal. Fet que permetia l'adquisició sindicada de drets de ficció o esportius, així com la gestió conjunta d'una part del negoci publicitari i, de manera més circumstancial, la realització de coproduccions. Mentre les diferents corporacions públiques autonòmiques van mantenir un to vital correcte, la FORTA va actuar, *de facto*, com un operador d'àmbit estatal amb oferta generalista competint amb TV1, Antena 3, Telecinco. Més tard, també amb Cuatro i La Sexta.

La crisi que ja sembla irreversible de RTVE, la fallida tècnica de bona part de les corporacions públiques audiovisuals autonòmiques i l'absorció de Cuatro i La Sexta per Mediaset i Planeta situa la CCMA en una posició de clar desavantatge competitiu davant d'aquests dos grans operadors privats constituïts, ja *de facto*, en duopoli.

CRISI ECONÒMICA, CANVI TECNOLÒGIC I UN MODEL D'ÈXIT AMENAÇAT

La història recent de la CCMA ha estat marcada per la coincidència de tres factors de diversa significació:

- La mutació tecnològica del sector de les indústries comunicatives i audiovisuals.
- La crisi financera i econòmica.
- Les dificultats per avançar en la definició d'un model de servei públic audiovisual independent dels poders polítics i econòmics.

Quan parlem de canvis tecnològics no ens referim només al fet obvi de l'impacte d'Internet, la lògica de les tecnologies interactives de la comunicació o la proliferació de suports i plataformes d'accés a la informació i la comunicació. També ens referim a la pròpia transformació dels dispositius productius. De fet, és tota la seqüència producció-distribució-apropiació la que ja fa anys que està experimentant una transformació constant. Molt esquemàticament, i sense voluntat d'exhaustivitat, els principis que governen aquesta transformació són els de convergència, interactivitat, hipertext, globalitat i asincronia. Convergència de plataformes de difusió i mitjans en una lògica productiva cada cop més integrada. Interactivitat entre emissor i receptor. Possibilitat de lectura personalitzada no seqüencial o multiseqüencial. Globalitat dels senyals que ja no veuen limitada la seva difusió a la lògica territorial clàssica del *broadcast* analògic. I recepció asincrònica i individualitzada davant la recepció sincrònica i massificada pròpia de la cultura de masses ja tradicional. Aquest canvi de paradigma planteja uns reptes inèdits per a tots els mitjans de comunicació, sense excepció. També per a les corporacions públiques audiovisuals. El model d'empresa ja no pot ser el d'un grup de comunicació en què funcionen en paral·lel la ràdio, la televisió i les plataformes interactives. Cal transitar cap a la definició d'un nou model d'empresa que faciliti tot tipus de sinèrgies, amb una gestió molt més integrada, flexible i adaptable. No una agregació d'empreses, sinó una sola empresa concebuda com una factoria orientada a la generació de tot tipus de continguts audiovisuals per a ser difosos per tota la varietat imaginable de dispositius, plataformes i finestres. Amb això no estic pronosticant

que el consum tradicional de ràdio i televisió estigui a punt de desaparèixer. En absolut. Però sí que cal tenir present que la relació entre qualsevol empresa de comunicació i el seu públic cada cop serà més diversa i personalitzada. El moment és molt selectiu, i les empreses que sàpiguen adaptar-se al nou entorn poden sortir reforçades, mentre que les que no assumeixen la lògica del canvi tenen poques garanties de continuïtat. Per aquesta mateixa raó, el principal repte empresarial i conceptual de la CCMA és enfocar de forma adequada la seva transformació en els pròxims quatre o sis anys.

La crisi financera i econòmica ha incidit molt negativament sobre els ingressos tot afectant les dues vies de finançament: l'aportació pública i els ingressos de publicitat. En el cas de la publicitat, la contracció del mercat en el context de crisi s'ha vist reforçada per la transformació tecnològica del sector i la pèrdua de pes dels mitjans «tradicionals». Aquest fet està afectant de manera molt severa la premsa escrita, però també la ràdio i la televisió. I, ara com ara, l'increment de facturació a Internet no compensa ni de bon tros la davallada continuada dels mercats publicitaris convencionals: l'any 2011 la facturació publicitària a Internet a Espanya suposava el 16,3% davant del 40,6% del mercat televisiu. I encara hi ha un darrer factor que està afectant negativament la capacitat de captar recursos publicitaris: la pèrdua de competitivitat de la FORTA en els darrers quatre o cinc anys. El resultat d'aquest conjunt de variables negatives és més aviat dramàtic. Així, de l'any 2010 al 2012 els ingressos publicitaris de la CCMA han baixat de 100,24 M€ a 66,74 M€. I per al 2013 encara es preveu una caiguda addicional de més de 6 milions.

A diferència del que havia passat en moments anteriors, les aportacions públiques no han compensat aquesta davallada del finançament privat. Al contrari, han caigut en una proporció similar. Així hem passat dels 334,40 M€ del 2010 als 262,52 M€ del 2012. I el pressupost d'enguany encara preveu una nova disminució de 37 M€. D'aquesta manera, el pressupost total de la CCMA haurà passat dels 457,59 M€ el 2010 als 295,86 M€ d'aquest any. I a aquesta xifra encara cal restar el dèficit de 7,52 M€ que s'arrossega del 2012. Una caiguda tan abrupta de les aportacions públiques s'explica pel context de crisi, però s'ha vist agreujada dramàticament per la situació de col·lapse financer de la Generalitat de Catalunya. També ha influït la consolidació d'una sèrie de tòpics amb trets caricaturescos que han dibuixat una imatge de la CCMA com una empresa pública absurdament sobredimensionada i ineficient a la qual cal sotmetre amb urgència a un severíssim règim d'aprimament. Tan sever que la podria condemnar a un estat d'anorèxia irreversible. Alguns dels tòpics en circulació poden tenir part de fonament, però la imatge final que s'ofereix de l'empresa està molt distorsionada. Hi ha prou amb fer la comparativa amb les corporacions públiques audiovisuals europees d'estats d'una dimensió econòmica i demogràfica similar a Catalunya. El cost relatiu per habitant de la CCMA és dels més baixos i la dimensió de la plantilla és perfectament homologable.

Molt probablement, a banda d'inevitables, les primeres fases d'austeritat podrien tenir un efecte raonablement positiu. Podrien actuar d'estímul de polítiques de racionalització. Però s'haurien d'haver emmarcat en un pla estratègic de transformació estructural de l'empresa. Aquest pla

existeix, però només s'ha aplicat de manera molt parcial i discontinua. I amb la darrera disminució programada de l'aportació pública, la manera de fer quadrar el números del pressupost del 2013 passa per un sever ajust de plantilla, demanar més contenció salarial als treballadors i reduir encara més les partides dedicades a inversions i producció. La conclusió és clara: la continuïtat de les polítiques de rigorosa austeritat econòmica ja està amenaçant molt greument el model d'uns mitjans de comunicació públics i nacionals de referència. La paradoxa és que això està passant en el moment que el país s'enfronta al repte democràtic més important de la història recent i quan més necessària és una estructura pública com la CCMA, vital per a la salut democràtica de la societat catalana.

He apuntat un tercer factor que ha condicionat i condiona la història de la CCMA: la dificultat per a blindar la seva independència respecte del poder econòmic i, particularment, del polític. En un escrit recent,⁵ feia la següent consideració:

La relació dels polítics amb la CCMA és ambivalent. És objecte de desig i focus d'incomoditats. Cap sorpresa. La relació entre els mitjans de comunicació públics i els representants polítics democràtics sempre té aspectes d'una certa conflictivitat. D'entrada, pel fet obvi que la perspectiva del polític i la del periodista mai és del tot coincident. En segon lloc, els mecanismes de control democràtic dels mitjans públics permeten un diàleg crític i públic entre el mitjà i els actors polítics parlamentaris que no té equivalent en el cas dels mitjans de titularitat privada. I, en el cas específic de TV3 o Catalunya Ràdio, per la seva poderosa capacitat d'incidència social i la seva funció

de referència en la cultura periodística catalana. Un dels indicadors més clars de la força d'una radiotelevisió pública nacional és la capacitat de connectar amb les preocupacions de la ciutadania i també de captar i fer l'eco de la marea de fons de la realitat social i nacional. Els actors polítics només tenen dues maneres d'aconseguir que el relat dels mitjans públics no sigui contraproductiu per als seus objectius polítics. Coincidir amb els mitjans amb aquesta capacitat de connectar amb la ciutadania o forçar el seu control polític.

Des de començaments d'aquest segle, a Catalunya es va obrir un procés d'institucionalització democràtica que havia d'aconseguir avançar en el camí de consolidar garanties de transparència, *desgovernamentalització* i d'independència en la gestió del sistema públic audiovisual. La creació del Consell Audiovisual de Catalunya (CAC), La Llei de l'Audiovisual de Catalunya, la reforma del 2007 de la llei de la CCMA i la reforma simultània de tot aquest paquet legislatiu del 2012 en són les fites més significatives. El balanç que avui ja en podem fer ens permet dir que no s'ha tractat d'un procés fàcil o lineal. Les dificultats laberíntiques que van marcar el pacte i l'aplicació d'allò establert per la llei de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals del 2007, així com el resultat de l'última reforma en són perfectament il·lustratives. Ens podem estalviar els detalls. El fet és que ara mateix no sembla que es tracti d'un procés tancat. Tant per les incerteses de la política catalana, com per la transformació accelerada que experimenta el món de les indústries comunicatives ja esmentades. Referint-me a aquest fet, he avançat quatre consideracions:⁶

– L'experiència dels avenços i retrocesos o rectificacions d'aquests darrers 12 o 13 anys posa en evidència que l'autonomia estricta dels mitjans públics no es garanteix només amb la desgovernamentalització més o menys efectiva de les corporacions. També cal evitar de «partidització» dels mateixos. Els dos fenòmens són prou característics de la cultura política llatina.

– Sense una transformació o actualització del sistema polític català en el seu conjunt (sistema de partits, formes de representació política, llei electoral...), les reformes democràtiques en el camp de la comunicació són inevitablement parcials. Hi ha d'haver una correspondència clara entre el model polític i el model de comunicació. Si els models xoquen, les disfuncions, grans o petites, estan garantides.

– Les lleis que regulen el funcionament dels mitjans de comunicació públics no han de garantir, només, la independència i la professionalitat. També han de tenir en compte que es tracta de corporacions de gran complexitat que actuen en un mercat molt exigent i que necessiten una cultura de govern i de gestió empresarial molt àgil i eficient.

– Finalment, el fet que no s'hagi tractat d'un procés fàcil o lineal no significa que no s'hagin consolidat avenços significatius. L'avaluació positiva d'aquests avenços ens permet pensar que a curt i a mitjà termini som davant d'un procés obert i irreversible.

LA CCMA I ELS PAÏSOS CATALANS EN LA HIPÒTESI D'ESTAT PROPI A CATALUNYA

Tant si Catalunya manté l'actual *stato quo* autonòmic, com si avança cap a la plena

estatalitat, el paper de la CCMA ha de ser central en la conformació i consolidació del clúster audiovisual català. En el cas de mantenir-se dins els esquemes de l'autonomia, l'ambició del projecte seria més modesta i l'arquitectura més previsible. En el cas de superar el marc autonòmic, seria obligat pensar en un projecte més ambiciós i dimensionat, certament inèdit. En qualsevol cas, és evident que avui ja no té sentit pensar i dibuixar el futur més immediat de la CCMA sense caracteritzar la seva funció com a *pal de paller* del sistema audiovisual català. Un sistema audiovisual que hauria de tenir com a referent tot l'espai lingüístic català. És una qüestió de sentit comú aplicat.

Atrevim-nos, doncs, a plantejar la hipòtesi de l'estat propi. Una de les prioritats en la gestió de la sobirania cultural seria la de definir un nou marc regulatori de l'espai radioelèctric. Aquesta és la premissa bàsica per a abandonar la condició de subsistema cultural i audiovisual i esdevenir sistema complet. Aquest nou marc hauria de definir un mapa que contemplés la ràdio, la televisió, Internet, la comunicació d'àmbit nacional, la comunicació de proximitat, etc. Pel que fa a l'àmbit dels operadors audiovisuals de cobertura nacional, el més raonable i econòmicament viable seria fixar un esquema articulat sobre la base de dos operadors privats i un operador públic, com passa a bona part dels països europeus. ¿Quins serien el fonaments de la viabilitat d'aquest sistema?: la disponibilitat d'un volum suficient de recursos publicitaris. L'any 2011 el mercat publicitari del conjunt dels mitjans audiovisuals a Espanya va representar un volum de 3661,3 M€ (2237,2 de les televisions, 524,9 de les ràdios i 899,2 d'Internet). D'aquest pastís,

els operadors catalans no varen captar més de 140 M€. Menys del 4%, tot i que en realitat, el mercat català representa més del 20% del mercat espanyol. Però encara que només representés un 20% i acceptant que el creixement del mercat publicitari no compensa la davallada del negoci tradicional de ràdio i televisió, el mercat publicitari audiovisual català avui no estaria en cap cas per sota dels 700 M€. Si féssim una projecció de futur molt més conservadora per als pròxims anys, podríem situar el volum total al voltant de 500 M€. En aquest nou context de sobirania ja no tindria sentit que la CCMA mantingués un sistema de finançament mixt públic/privat amb l'objectiu de competir amb els operadors d'àmbit estatal i fixar una part del mercat publicitari a Catalunya. Així doncs, aplicant un sistema de finançament estrictament públic de la CCMA, el volum del mercat publicitari català podria fer perfectament sostenibles dos operadors privats audiovisuals multiplataforma amb oferta generalista i temàtica competitiva. Els efectes directes i indirectes sobre el conjunt del sistema cultural i comunicatiu català serien netament positius. Permetrien un notable salt quantitatiu i qualitatiu. Un salt que podria fer possible consolidar sobre noves bases els fonaments del clúster audiovisual català.

Com més va més, l'eix vertebrador de les indústries culturals en un sentit ampli és el sector audiovisual. I, per altra banda, la tradició cultural i industrial catalana s'adapta perfectament als requeriments específics de la producció de continguts en l'àmbit de l'audiovisual. Per això cal aprofitar la ràpida migració a la digitalització de les indústries comunicatives. Gestionar de forma segregada el trànsit a la societat de la informació, la comunicació de masses i

les expressions culturals no industrials ja no té sentit: és debilitar el mercat cultural nacional i perdre capacitat d'adaptació als nous requeriments derivats de l'actual fase de mundialització de l'economia i de la cultura. Fins avui, el nucli central del sistema audiovisual català ha estat la CCMA. I aquest paper encara hauria de ser més determinant en el procés de desplegament de les indústries de la comunicació com a sector emergent de l'economia catalana. Per això no té cap sentit disminuir la seva massa muscular. Una política d'aquest tipus aniria, de fet, contra tot el sector.

Hi ha, finalment, un darrer aspecte a tenir en compte. La CCMA és la corporació audiovisual en millors condicions per a garantir cobertura a tot l'àmbit lingüístic. Fer-ho encara és una possibilitat i una necessitat. Resoldre políticament que aquesta possibilitat es faci efectiva serà una de les claus per a plantejar sobre noves bases la relació entre els diferents territoris de parla catalana. Podria ser que en els pròxims anys aquestes relacions experimentin canvis més intensos, ràpids i positius del que ara mateix sembla imaginable. Per tal que aquests canvis es puguin obrir camí cal abandonar la idea voluntarista d'uns Països Catalans entesos com estat-nació convencional per a pensar-los, més aviat, com una nació d'estats. Algunes de les primeres vies per assajar aquest nou tipus de relació haurien de passar per l'economia i la cultura. I aquí la CCMA pot jugar un paper articulador clau. Insubstituïble. □

1. Amb la reforma de la llei de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió del 2007 l'ens públic de mitjans va passar a denominar-se Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA). Aquest canvi de denominació es va argumentar com una actualització per a recollir l'existència de plataformes interactives i el nou pes d'Internet. Excepte quan faig referència a la seva creació l'any 1983, al llarg d'aquest article em referiré a l'ens públic amb el nom actualitzat.
2. El Comitè va ser creat l'any 2004 i estava format per Emilio Lledó, com a president, Enrique Bustamente, Victòria Camps, Fernando Savater i Fernando González Urbaneja. Després de nou mesos de treball van elaborar un document de més de 300 pàgines amb una densa i articulada bateria de propostes per a modernitzar i democratitzar l'audiovisual i, específicament, RTVE.
3. UTECA: Unión de Televisión Comerciales Asociadas.
4. FORTA: Federación de Organismos o Entidades de Radio y Televisión Autonómicas.
5. Enric Marín i Otto, «El servei públic audiovisual a Catalunya», *Comunicació. Revista de Recerca i d'anàlisi*. Societat Catalana de Comunicació, IEC, núm. 29 (2), Barcelona, novembre 2012, p. 21.
6. Enric Marín i Otto, ídem, p. 22.

Col·lecció Assaig

23. *La vida, el temps, el món: sis dies de conversa amb Joan F. Mira*
PERE ANTONI PONS
24. *Els mercats assassins. Estudis culturals, mitjans de comunicació i conformisme*
GREG PHILO I DAVID MILLER
25. *De l'èxit a la crisi. Pamflet sobre política valenciana*
MANUEL ALCARAZ
26. *Ecologia viscuda*
JAUME TERRADAS
27. *L'ofici de raonar. Societat, economia, política, valencianisme. Articles de premsa, 1997-2010*
VICENT SOLER
28. *Assumptes pendents. Set qüestions filosòfiques d'avui*
ANTONI DEFEZ
29. *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada*
ANTONI MARTÍ MONTERDE
30. *Del nord i del sud. Diari d'un professor d'economia*
JOSEP M. JORDAN
31. *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*
FRANCESC VIADEL
32. *Incitacions*
ENRIC SÒRIA
33. *A manera de tascó. Notes sobre literatura*
VICENT ALONSO
34. *La invenció de l'espai. Ciutat i viatge*
ENRIC BOU

El servei públic de RTVE sota el govern de Rajoy

Contrareforma sistemàtica i regressió democràtica

Enrique Bustamante

La base inevitable per a analitzar les decisions del Govern del Partit Popular sobre la televisió ha de ser necessàriament l'«herència rebuda» del Govern socialista anterior i la seua empremta audiovisual. En primer lloc, la reforma de la Corporació RTVE de 2006, que homologava per fi el servei públic estatal de radiotelevisió amb el model occidental europeu, tant en autonomia editorial, amb l'eliminació dels llaços de dependència governamental, com en el majoritari finançament públic i en la definició de les missions de servei públic (mandat-marc). Però també és important esmentar en aquest balanç de partida la dubtosa reforma financera de 2010 de RTVE, que eliminava la publicitat i feia el servei públic dependent de les «taxes» privades; la inestabilitat institucional generada després de la dimissió del president Alberto Oliart (juliol de 2011); i les disposicions que fomentaven la concentració privada i desregulaven la publicitat comercial fins

a límits insòlits en la regulació espanyola, confirmades en la Llei General de l'Audiovisual de 2010.¹

Sobre aquest quadre, d'avances històrics democràtics i de retrocessos rellevants, el programa del PP, sense arribar a ser molt explícit sobre les seues intencions polítiques, no enganyava ningú. En el document anomenat allò que «Espanya necessita», les referències al servei públic apareixen en l'apartat 1.9, «Noves tecnologies per a la modernització», que es limita a pronosticar que «estudiarem la viabilitat econòmica de l'actual model de televisions públiques per a redimensionar-les i adaptar-les a la conjuntura pressupostària que travessem», amb l'establiment legal de sostres de despesa i d'endeutament. A més, es promet impulsar una reforma legislativa perquè les administracions autonòmiques i locals tinguen «llibertat per poder adoptar nous models de gestió de les televisions públiques» que permeten l'entrada a la participació privada. Les decisions del Govern del PP en el seu primer any van superar de molt els temors generats per aquestes «promeses».

En el seu últim any com a oposició, el Partit Popular havia evidenciat dues obsessions sistemàtiques: la primera era retallar dràsticament els recursos materials de RTVE, i amb aquesta intenció Soraya Sáenz de Santamaría va presentar dues proposi-

Enrique Bustamante és catedràtic de Comunicació Audiovisual i Publicitat a la Universidad Complutense de Madrid. Autor, entre moltes altres obres sobre televisió, de *La Televisión Económica* (Gedisa, 1999) i *Radio y Televisión en España. Historia de una asignatura pendiente de la democracia española* (Gedisa, 2006, RAI, 2008).

ons en el Congrés dels Diputats al final de 2010: retallar el pressupost de RTVE en 200 milions d'euros i traure-li un múltiplex (quatre programes); la segona, expressada en nombrosos mítings i declaracions però mai en els espais institucionals legalment previstos, consistia en acusar els informatius del servei públic de falta de neutralitat, una campanya que va culminar en el vergonyós intent de controlar des del Consell d'Administració la confecció mateixa dels *telediarios* (sistema informàtic iNews). Però cap d'aquestes aspiracions figurava clarament en el seu programa electoral de final de 2011, en el qual prometia «una democràcia exemplar».

Una vegada arribat al poder, el Govern de Rajoy desenvoluparà una ràpida i frenètica activitat audiovisual, vehiculada generalment per decret llei, justificada sempre per la urgència, l'austeritat i l'eficiència. En el seu primer Consell de Ministres, celebrat el desembre de 2011, va anunciar una retallada per a 2012 del pressupost de despeses de RTVE en la coincident xifra de 204 milions d'euros (un 17 per cent del pressupost total, més d'un 37 per cent de la subvenció compromesa); i en els Pressupostos Generals de l'Estat per a 2013, va afegir una retallada suplementària de 50 milions d'euros. RTVE, amb pèrdues oficials de 105 milions el 2012 i reduïda a un pressupost de 941,6 milions d'euros per a 2013, entrava així en un període d'absoluta incertesa sobre la seua oferta i sobre la seua pròpia supervivència econòmica.

Com es pot comprovar en el quadre adjunt (quadre 1), fins a 2010, quasi la meitat dels ingressos procedia de la subvenció i la resta de la publicitat; entre 2010-2011, aquesta última aportació és substituïda

per les taxes de l'espai radioelèctric (al voltant de 250 milions d'euros) i el cànon sobre televisions privades i empreses de telecomunicacions (al voltant de 280 milions d'euros). Des de 2012, aquestes últimes aportacions sumen quasi un terç dels ingressos. Els dèficits des de 2010 són conseqüència de minoracions en litigi de les aportacions privades. L'engrossit dèficit de 2012 i les retallades més grans per a 2013 evidencien una crisi financera insostenible, que presagia noves retallades de personal i de programació a curt termini.

QUADRE 1

Corporació RTVE: finançament (2006-2013)

Anys	Subvenció	Despeses	Resultats
2006	0	1.536	-216,71
2007	433,6	1.182,3	+18,4
2008	501,4	1.193,3	-71,8
2009	553,3	1.145,8	+1,4
2010	579,42	1.186,28	-47,11
2011	547,59	1.200	-30
2012	342,74	996	-105
2013	292,74	941,6	-

Font: liquidacions de pressupostos fins a 2010. Pressupostos Generals de l'Estat per a 2011-2013.

La segona decisió capital es va prendre mitjançant el Reial Decret de 20 d'abril (BOE de 21-4-2012), que canviava substancialment el sistema d'elecció del president de la Corporació en exigir en segona votació una majoria simple del Congrés en lloc de la majoria reforçada de dos terços, «que ha demostrat ser ineficaç». De la mateixa forma, els membres del Consell d'Administració podien ser nomenats amb els únics vots del grup governamental, es retallava el seu

nombre per a expulsar millor els representants sindicals, i es desprofessionalitzava la seua gestió en deixar d'exigir-los dedicació exclusiva. El PSOE es va inhibir dels nomenaments i va quedar fora del Consell d'Administració, amb el rebuig frontal d'aquesta regressió democràtica que traslladava RTVE al període anterior a l'Estatut de 1980; tota una regovernamentalització que anul·lava el principal assoliment democràtic de la reforma de 2006 i que, sorprenentment, es va aprovar amb el suport de Convergència i Unió, en correspondència amb el favor del PP en el Parlament català per a una involució similar (Llei 2/2012 de 22 de febrer), no tan sols de la direcció de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió sinó també d'un Consell Audiovisual de Catalunya de ben guanyada tradició independent. Es verificava així que l'epidèmia d'autoritarisme afectava totes les dretes hispàniques, perquè si el malson del PP era Fran Llorente, el director d'informatius de TVE, i també el Consell d'Informatius en ple, el d'Artur Mas es deia Mònica Terribas, ja defenestrada de la direcció de TV3.

Alguns blocaires van captar ràpidament la contradictòria coincidència: durant els mateixos dies que la BBC publicava en el seu web la convocatòria d'un concurs públic per a elegir el seu pròxim director general, després de la dimissió anunciada de Mark Thompson, que seria triat per l'autoritat BBC Trust i confirmat per àmplia majoria del Parlament britànic, el Govern espanyol promulgava el real decret que li permetia designar a dit el president de la Corporació RTVE. No obstant això, el cridaner contrast no apel·lava a les diferències entre la BBC i RTVE sinó a la sideral distància democràtica entre la dreta britànica i l'espanyola.

En efecte, els nomenaments efectuats gràcies a aquestes reformes legals –recorregudes al Tribunal Constitucional per cinquanta diputats socialistes– van superar àmpliament els pitjors auguris. Com a president de RTVE, elegit després de quatre votacions marcades amb un segell indeleble d'ignomínia democràtica, va ser designat Leopoldo González Echenique, advocat de l'Estat, amic de la vicepresidenta i del PP, amb un currículum que tenia com a activitat més pròxima al camp audiovisual haver sigut director general de la Societat de la Informació durant sis mesos en l'era Aznar, més enllà de la seua última funció com a secretari del grup NH Hoteles. Per al Consell d'Administració, amb majoria aclaparadora del PP, van ser triades figures de tan intensa experiència audiovisual com un exdiputat del PP, assessor d'un conseller anterior, o un empresari privat de llarga trajectòria en la indústria tèxtil i informàtica (CiU); només dos candidats apareixien avalats pel seu historial professional en RTVE, però acceptaven el dubtós honor de ser nomenats sense consens en un Consell sense cap poder, que es limitaria forçosament a consagrar la destrucció democràtica i la ruïna econòmica del servei públic. Encara que sense les pretensions d'aconseguir per a RTVE els «talents renaixentistes» que en el Regne Unit s'havien considerat necessaris per al nou Director General de la BBC, les compareixences d'aquests candidats en el Congrés (veure Diari de Sessions núm. 120, sessió de l'11-6-2012) resultaven patètiques, tant en els seus desplegaments curriculars com en les seues proclames i promeses d'un servei públic fort, independent i plural.

Perquè l'autèntic nucli dur de la contra-reforma radicava justament en l'immediat nomenament del nou Director d'Informatius: Julio Somoano, expersonal de RNE sense excedència, i directiu i presentador dels informatius de TV Madrid, caracteritzats per la seua absoluta manipulació a favor de la presidenta Esperanza Aguirre. Autor d'una tesina de màster de qualitat acadèmica menyspreable sobre l'orquestració mediàtica a favor del PP, membre durant anys d'un grup clandestí de professionals i polítics autoanomenat «el lado oscuro», que conspirava per a orientar els mitjans a favor d'aquest partit, Somoano va prometre també defensar la independència de RTVE encara que el seu historial apuntava més aviat a la resurrecció dels temps d'Urdaci, quan els informatius de TVE van arribar a ser condemnats pels tribunals de justícia per manipulació ostentosa. Així ho van entendre els treballadors dels informatius de RTVE quan, en exercici del seu Estatut legal, van considerar-lo «no idoni» per al càrrec per un 70,97 per cent dels 472 vots emesos (8,05 per cent a favor), encara que malauradament aquest rebuig no era vinculant per a la direcció.

No es tractava de presumpcions arriscades. Perquè en les primeres setmanes del nou equip, començaren els cessaments fulminants de directius de prestigi dels noticiaris, inclosos presentadors de programes d'èxit incontestable en televisió i ràdio, en una autèntica «cacera de bruixes» que s'aguditzaria durant l'estiu fins a arribar a redactors de base en molts casos. En els *telediarios*, les protestes contra la política econòmica resultaven sistemàticament eliminades o situades en llocs secundaris; cada convocatòria electoral, com les de Galícia o

el País Basc, va provocar noves acusacions de manipulació; i els seus espais s'omplien de successos i notícies econòmiques «positives», provinents en la seua major part de comunicats empresarials, a més d'abundants notícies sobre la salut (enmig del profund deteriorament del sistema públic de sanitat) i sobre cultura (que ignoraven el seu enfonsament). En els programes de debat, la major part dels escassos tertulians progressistes eren substituïts per comentaristes que representaven els diaris de dreta, inclosos alguns d'extrema dreta provinents dels diaris digitals o dels canals de TDT més sectaris.

En paral·lel, les retallades pressupostàries ocasionaven una greu degradació de l'oferta de TVE: pèrdua quasi total de les últimes exclusives esportives, congelació o trasllat a les cadenes privades de programes d'èxit de producció pròpia com *Cuéntame*, *Águila Roja* o la telenovel·la *Amor en tiempos revueltos* (visió novel·lada però crítica de la postguerra franquista). Ajustos econòmics i creixent desprestigi d'imatge es conjugaven així per marginar el pes social del servei públic estatal. I no es tractava només d'una qüestió política, partidista o electoral, sinó també i sobretot de la degradació de RTVE com a plataforma de suport i de promoció de la cultura espanyola.

Per exemple, RTVE ha representat tradicionalment un paper important en el finançament del cinema i de l'audiovisual espanyol, aportació que es va incrementar fins al 6% de la seua facturació anual (enfront del 5% per a les cadenes privades) en la Llei de Reforma de la Corporació de 2006 i en la pròpia Llei General Audiovisual (LGA) de 2010. La injecció financera que aquesta obligació suposava per al cinema

espanyol era notable en els últims exercicis, més encara en contrast amb la rebaixa d'obligacions que la mateixa LGA va suposar per a les cadenes privades, en reservar per a les obres audiovisuals unitàries només el 60% del 5% (és a dir, un 3%). Però els severs «ajustos» pressupostaris patits han danyat també aquesta funció. Encara que resulta difícil quantificar el descens que la precarietat financera de RTVE (dèficit anunciat de 105 milions en 2012) ha suposat per a l'audiovisual espanyol, sembla evident que no es mantindran d'ara endavant les inversions del període 2006-2011, que ja van baixar de 72 milions d'euros (2010) a 38,5 milions (2013). Per la seua banda, les cadenes privades van reclamar reiteradament al Govern la supressió per la crisi de l'aplicació de la citada disposició de la LGA, i que l'eliminara o la postposara per a futurs exercicis.

Com a conseqüència significativa, TVE va caure en els primers sis mesos del Govern del PP del primer lloc (14,7 per cent de *share* d'audiències) al tercer darrere de Telecinco i Antena 3, amb un 11,5 per cent, mentre que els seus informatius descendien ràpidament d'audiències i molts dies cedien el lideratge a Telecinco. En RNE, al final de 2012 es constatava amb les xifres de l'EGM la pèrdua de 450.000 oients (pràcticament un de cada cinc) i el seu descens al quart lloc de les cadenes per audiència. Al març de 2013, l'audiència de La Uno havia caigut al 10,2% de *share*, el seu mínim històric, enfront de més del 13% de Telecinco i Antena 3, encara que transitòriament els informatius de TVE tornaven a ser els més vistos (13,5) seguits a molt curta distància pels de Telecinco (13,3%).

TELEVISIONS AUTONÒMIQUES: RUMB A LA PRIVATITZACIÓ

En tot cas, la hiperactivitat governamental contra el servei públic no es va quedar en RTVE. La llei 6/2012 (BOE de 2-8-2012) va tornar a modificar la Llei General Audiovisual de 2010 (article 40, apartats 2 i 3) per a permetre que els governs autonòmics pogueren «flexibilitzar els sistemes de gestió dels serveis públics de comunicació audiovisual autonòmica», és a dir, privatitzar o externalitzar a voluntat els seus canals autonòmics, inclosos els serveis informatius. El canvi legal estava fet a mesura de TV Madrid o Canal 9 de València, caracteritzades des de feia anys pel seu balafament econòmic a favor de periodistes i productores amigues i per la seua manipulació descarada de la informació, i castigades amb la caiguda lliure d'audiències (menys del 4,5 per cent), que podrien així confiar completament la seua gestió a empreses privades després d'executar ERO massius que van posar immediatament en marxa: TV Madrid, amb pèrdues de 48 milions en 2012 i un deute acumulat de 280 milions, va plantejar un pla d'eliminació (Deloitte i Cuatrecasas) de 925 llocs de treball (un 78 per cent de la seua plantilla); Ràdio Televisió Valenciana, amb un endeutament total de 1.300 milions, va planificar un ERO de 1.198 treballadors (un 76 per cent de la seua plantilla). En els plans no apareixia ni una sola crítica oficial a la seua gestió, ni tan sols a la inflació de costos produïda per les productores privades amigues del poder o per la contractació massiva de periodistes i tertulians militants de la dreta.

Ja que en època d'enfonsament publicitari per la crisi resultava inversemblant una privatització per venda de les freqüències, es donava per fet que la fórmula més probable de privatització seria la ja assajada per la TV de Múrcia: externalització a grups privats, amb sucoses subvencions públiques, d'un servei públic, amb la qual cosa la gestió i la informació quedarien fora del control parlamentari i ciutadà. En la premsa, potents grups privats mostraven ja les seues intencions de concursar, i amb aquesta intenció s'apressaven a fitxar notoris exdirigents del PP com a facilitadors de l'operació. Però si l'exemple arribava a estendre's, la radiotelevisió autonòmica, potencial factor de promoció econòmica de la cultura i de la creativitat però també plataforma transcendental de la identitat i de la diversitat, quedaria en bona part eliminada de les regions, o relegada en el millor dels casos a una estructura secundària, comercial i clientelar, sense deixar per això de resultar manipulable pel partit governamental.

A més de l'estalvi, alguns dirigents del PP s'han atrevit a al·legar la qualitat com a meta dels seus ajustos i reformes promeses. Però en les radiotelevisions regionals que controlen des de fa anys, com TV Madrid o Canal 9, han imposat gestions partidistes, corrupteles intensives, programacions banals i informatius ostentament manipulats, castigats amb el seu rebuig per la major part de la població en forma de caigudes espectaculars dels seus índexs d'audiència. I en les noves autonomies sota el seu control (Castella-la Manxa, Balears, Aragó), copien ràpidament aquest model amb nomenaments sectaris o externalitzen la gestió, fins i tot dels informatius, en mans d'empreses clientelars i opaques que corrompen fins a l'extrem tota idea de servei públic.

Més difícil encara de comptabilitzar és l'impacte que tindrà la crisi general de les televisions públiques autonòmiques sobre l'audiovisual i la cultura espanyola general, per a la qual han significat no tan sols un aparador important de promoció sinó també una font rellevant de suport financer a la producció, a l'audiovisual independent en particular però en general al conjunt de la cultura, com han demostrat estudis recents (Accenture, 2011). Però tots els tercers canals han patit així mateix retallades importants dels seus pressupostos que s'afegeixen a la seua forta caiguda d'ingressos publicitaris i, en els casos més extrems com els de València i Madrid, han vistes delmades les seues despeses i s'han abocat a un canvi dràstic de model externalitzat que difícilment podrà en el futur complir moltes funcions culturals.

TELEVISIÓ PRIVADA: CONCENTRACIÓ I DESCONTROL GENERALITZAT

Per contrast amb la situació del servei públic central i regional, el panorama de les cadenes privades en el primer any de mandat del Partit Popular està en canvi marcat per la consolidació del duopoli quasi perfecte, que permet als dos grans grups, Telecinco i Antena 3, acumular el 90 per cent del mercat publicitari, malgrat sumar una mica més del 55 per cent del *share* (inclosos tots els seus canals generalistes i temàtics). En haver absorbit bona part del mercat publicitari que abans corresponia a TVE, els dos grans grups televisius privats aconseguiran en bona mesura, malgrat la crisi creixent del mercat publicitari, mantenir uns beneficis notables (vegeu quadre 2).

QUADRE 2

Grans cadenes privades: resultats econòmics (2005-2011)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Negoci net	2.547,73	3.284,58	3.477,43	3.278,15	2.576,81	2.964,00	2.638,17
Resultats*	477,40	582,31	564,59	440,68	199,40	313,88	217,60

* Resultats després d'impostos.

Font: *Notícies de la Comunicació* (2006-2012). Acumulat dels tres grups privats, Telecinco, Antena 3 i Digital Plus.

A més, des del 2010 se succeeixen pràctiques sistemàtiques de violació dels temps comercials permesos, dels límits i exigències per a la publicitat no convencional i fins i tot de la separació entre programes i espots, substituïda quasi sempre per ràpides ràfegues imprevisibles d'autopromoció que donaven pas immediatament a la publicitat. Sense que cap autoritat responsable prenguera mesures de cap tipus.

L'operació de fusió entre Antena 3 i La Sexta havia quedat en suspens després de les condicions imposades per la Comissió Nacional de la Competència (CNC), especialment respecte a la comercialització publicitària del grup per a garantir la competència en aquest mercat, que el grup Antena 3 havia rebutjat amb l'amenaça d'avortar l'operació. Però el 24 d'agost de 2012, el Govern es reuneix per a decidir, amb l'activació per primera vegada de la clàusula de la llei que regulava la seua actuació excepcional «per raons d'interès general» (Llei 15/2007 de 3 de juliol), esmenar la CNC, al·legant «el manteniment del pluralisme informatiu, però sobretot el compliment de l'alliberament del dividend digital», i suavitza dràsticament aquestes exigències, especialment en matèria publicitària i de terminis.

Després d'aquesta absorció formal, l'1 d'octubre, Mediaset i Antena 3 van comen-

çar una estratègia de revaloració del preu dels seus espais comercials, amb la imposició de les seues condicions en el mercat, mentre la majoria dels canals comercials aliens, amb taxes menors a l'1 per cent del *share*, eren incapaços de sobreviure. Antena 3, seguida de Telecinco, aplicaven així una paradoxal política publicitària, batejada com de «pauta única», en la qual els espots seguien el ritme marcat pel canal líder que s'imposava capritxosament en la programació dels canals temàtics. A curt termini, aquest fet permetia als dos grans grups sumar l'audiència de tots els seus canals per a mantenir i elevar les tarifes publicitàries altes; a mitjà-llarg termini, es frustraven les expectatives d'una nova publicitat, més ajustada a *targets* específics i més cara, i per tant les motivacions per a invertir en continguts nous per als nous canals de TDT.

FINAL DEL NON NATO CONSELL AUDIOVISUAL

Finalment, un projecte de llei presentat al Congrés a final d'any (Diari de les Corts Generals de 19 d'octubre) assestava un colp decisiu a tota concepció equilibrada de l'espai democràtic espanyol, en consagrar la supressió definitiva del Consell Estatal

de Mitjans Audiovisuals (CEMA) previst en la Llei General Audiovisual de 2010 amb importants competències en el control del compliment del servei públic i en la regulació del conjunt de l'audiovisual. Perquè aquest Consell, reclamat unànimement pel Senat l'any 1995, exigit per l'Informe del Consell per a la Reforma de 2005, repetidament recomanat pel Parlament i pel Consell d'Europa, i única mancança entre els 27 països de la UE, no s'havia creat en l'anterior legislatura per la falta d'acord en el seu nomenament entre PP i PSOE.

No obstant això, en el citat projecte de llei, que al·legava sempre l'austeritat i l'eficiència, aquesta *non nata* autoritat independent s'inclouria en la futura «Comissió Nacional dels Mercats i la Competència», juntament amb les competències de les suprimides autoritats de regulació de les comunicacions, de l'energia i del transport, encara que aquesta supressió topava frontalment amb la doctrina europea d'autoritats independents en camps molt diferents i rebia crítiques serioses de la pròpia Comissió del Mercat de les Telecomunicacions (CMT) i d'instàncies europees.

Pel que fa al camp audiovisual, l'eliminació d'aquest Consell tant de temps demandat revelava la concepció governamental de la cultura i de la informació com a simple mercat, lluny de tota implicació per al pluralisme i la diversitat. I permetia no tan sols convertir el Govern en l'únic àrbitre del servei públic sinó també en el guardià, sempre sota sospita, de les obligacions legals del pol privat. Ja que bona part de les principals competències legals previstes per al CEMA retornarien segons el projecte de llei al Ministeri d'Indústria i a la pròpia Presidència del Govern, que s'encarregarien, per exemple, de definir i de

controlar el catàleg d'esdeveniments d'interès general (llegiu competicions esportives) i d'administrar les faltes greus i molt greus a les cadenes televisives, que podien implicar fins i tot la pèrdua de la llicència.

DETERIORAMENT PROFUND DE L'ESPAI DEMOCRÀTIC I DE LA DIVERSITAT

Les múltiples decisions, precipitades o planificades amb antelació, sobre l'audiovisual espanyol adoptades pel Govern del PP en el primer any del seu mandat no admeten moltes interpretacions possibles.

Pel que fa a RTVE, des d'un punt de vista polític, es tracta d'una regressió almenys als temps de l'Estatut de 1980, amb el seu corollari de dependència governamental i de sospita permanent de manipulació partidista. En alguns aspectes, com la designació i el funcionament del Consell d'Administració, la involució és fins i tot més llarga, abans de l'Estatut, cap als temps de la transició democràtica, més convulsos com se sap en RTVE que en el país en general. En termes econòmics, RTVE i les televisions autonòmiques entren en una fase de profunda incertesa que pot acabar en la seua marginalització o en la seua desaparició segons els casos. La conclusió no pot ser una altra que la d'un profund deteriorament de l'espai públic democràtic, amb l'allunyament palpable del model occidental europeu, i l'aproximació als lamentables vaivens de molts dels països excomunistes d'Europa en el seu procés de privatització salvatge i de democràcia de baixa qualitat.

Si observem la televisió i l'audiovisual com un sistema integrat, en el qual els seus diferents elements, públics i privats,

interactuen i competeixen inevitablement pel temps dels espectadors, marcant irremissiblement la diversitat opcional dels ciutadans, la degradació del pol públic contrasta amb l'enfortiment del pol privat i la seua conformació en un duopoli quasi perfecte i inamovible. El resultat escapa de l'esfera política per a entrar de ple en l'esfera cultural, amb una seriosa disminució creixent de l'oferta de cultura espanyola i del grau de diversitat cultural disponible per als ciutadans espanyols. També se'n deriven greus conseqüències econòmiques sobre les indústries culturals, especialment sobre les independents i sobre les descentralitzades localment o regionalment, que només es verificaran a mitjà i a llarg termini.

Tantes decisions transcendents en tan curt espai de temps evidencien la composició explosiva de la doble ànima del Partit Popular, neofranquista (recuperar tot el poder partidista sobre la radiotelevisió pública) i *neocon* radical (mentre la destruïa acceleradament en benefici dels grans grups privats). Sense necessitat de cap hipòtesi conspirativa, sinó de determinació pels models de societat alimentats pel partit governamental i per la pressió dels esdeveniments, la urgència d'aquests canvis i el seu paral·lelisme amb la política econòmica desenvolupada suggereixen una hipòtesi més amenaçadora: la presumible conclusió de la dreta espanyola (i catalana) que les seues mesures econòmiques i socials només eren compatibles amb la degradació de l'espai públic democràtic espanyol. La governamentalització dels mitjans públics i la total domesticació dels privats encaixaria així en una deriva autoritària cada vegada més visible en el terreny legislatiu, penal i policial, sobre la base –enormement perillosa– que la democràcia perjudica el mercat.

Els resultats d'aquesta política podrien arribar a ser irreversibles, ja que un servei públic deteriorat i reduït al seu mínim pes social tindria molt difícil la seua regeneració democràtica i la recuperació del seu prestigi. L'«assignatura pendent» de la democràcia espanyola es convertiria així en un fracàs escolar, definitiu i sense pal·liatius. En l'horitzó no està tant el model nord-americà (amb les seues regulacions potents, la seua autoritat audiovisual i la seua múltiple competència comercial), sinó el model mexicà de Televisa i TV Azteca. □

Traducció de Miquel Calvet

1. L'anàlisi dels esdeveniments audiovisuals de la segona legislatura del Govern de Rodríguez Zapatero i del posterior Govern de Mariano Rajoy, inevitablement relacionades, l'ha desenvolupat aquest autor en diversos textos, entre els quals el capítol d'E. Bustamante i P. Corredor (2012) «La política audiovisual de los gobiernos de Zapatero», en M. Lamuedra (coord.), *El futuro de la televisión pública* (Madrid, Edit. Popular), i l'article publicat en *Le Monde Diplomatique* «Destrucción democrática: RTVE y la nueva censura audiovisual» (LMD, edició espanyola, núm. 202, agost de 2012). Una versió més àmplia i completa es pot trobar en l'actualització del llibre *Historia de la Radio y la Televisión en España* (Barcelona, Gedisa), en premsa.

Reflexions d'una periodista de televisió en temps de turbulències

Lola Bañón

La televisió és un món polític i emocional, un mitjà travessat ara per una confusió i un desassossec que conviu en paral·lel a un procés de transformacions i potser oportunitats que encara estan en la invisibilitat. L'intent d'entendre què està passant en l'univers de la informació televisiva en els últims temps està condicionat emocionalment pel desastre laboral i humà dels acomiadaments massius de milers de treballadors. Es parla reiteradament de la mort de la televisió enmig d'una crisi que ha fet que entri en fallida el sistema econòmic que durant anys ha sustentat la viabilitat de la majoria dels canals. El mitjà no ha mort, almenys encara, però ja no és ni serà el que coneixíem. Ha canviat sobretot l'audiència, molt renitent ara a sotmetre's a la disciplina horària i temàtica que fins fa molt poc la televisió imposava amb les graelles fixes. Per què hauria de fer-ho si amb una tauleta o un mòbil a la butxaca pot trobar allò que busca i sense dictadures de rellotge? Aquesta fidelitat que ja ha passat a la història era la

base del poder del mitjà. Ara, amb aquest buit i sense diners, la televisió ha de buscar com relacionar-se de manera rendible amb les noves tecnologies. Està trobant el camí de fer-ho a nivell tècnic, però encara queda pendent l'establiment d'un nou llenguatge que expressi les noves maneres de circular de la informació, que aconseguixi que arribi a l'audiència el més important entre les muntanyes de dades que travessen les xarxes. El periodisme televisiu encara té un treball de construcció política i social molt important, que hauria de ser organitzar la transcendència, esclarir què és imprescindible i què no ho és. Això no ho fa ara la televisió. La pantalla s'ha convertit en una hipèrbole on estan sobrerrepresentats els elements estrambòtics de la societat com si fossin majoritaris. Una mirada a les programacions de la majoria de les emissores ens demostra que bona part dels ciutadans no hi són representants. El trellat no hi té cabuda en l'escaleta.

Encara davant de la cartografia del desastre i malgrat la desorientació en què ens té sumits aquesta crisi, cal reconèixer que la televisió continua sent un mitjà poderós. No obstant, ara s'enfronta a un procés de calat històric en què algunes cadenes podrien desaparèixer i altres, quedar enllaçades a immensos grups mediàtics que, darrere de l'aparença de diversitat, se sostenen per un

Lola Bañón Castellón es periodista de la secció d'internacional de Canal Nou i professora de Periodisme a la Universitat de València. Entre d'altres qüestions, s'ha especialitzat en temes sobre el Orient Mitjà. És autora del llibre *Palestinos* (2009).

rígid control dels discursos i dels capitals. El problema és que en aquesta mare de totes les batalles els professionals estem en una de les pitjors posicions en què es pot estar en una guerra, que és la de no assabentar-se de què és el que està passant de manera clara en l'epicentre del comandament de decisió.

La qüestió no és estrictament el periodisme, ni els periodistes, els tècnics o els programadors. Malgrat la impregnació de negativitat que comporta sistemàticament tota referència al mitjà televisiu, s'ha de reconèixer que, junt amb l'allau de productes *tv-burguer*, barats i de baixa qualitat, es produeixen treballs de gran creativitat i compromís. Fins i tot molts companys desenvolupen iniciatives més enllà de la seva televisió, avui possibles gràcies a la portabilitat dels equips i les connexions a Internet. Jo he conegut un especialista en *streaming* a València, que no ha d'envejar gens en preparació ni en enginy els qui m'he trobat en empreses com Al-Jazira o la CNN.

Així doncs la qüestió no és el talent ni les capacitats. L'embolic perillós és que el model econòmic que ens ha permès fins fa molt poc guanyar-nos la vida està fent aigua. I això sí que és una amenaça no sols per als treballadors de la televisió, sinó també per a tot el periodisme. És ben clar que cada dia augmenten els recursos per a contar més coses i de manera més ràpida. Però s'ha convertit en una incògnita saber si podrem continuar fent-ho professionalment cobrant un sou. Si no aconseguim guanyar-nos la vida amb aquest ofici, serà impossible fer bons productes. Malgrat l'amor i la voluntat, el repte existencial ens durà a posar l'energia en altres camps.

LA INFIDELITAT A L'INFORMATIU TELEVISIU CLÀSSIC

Els comptes en les televisions van molt malament. La pèrdua d'audiència no sols és una realitat per a la majoria de televisions autonòmiques i algunes estatals, tant públiques com privades. Les grans corporacions internacionals i empreses audiovisuals estan en tendència de pèrdua en l'índex de captació de noves audiències. La televisió feta a l'estil tradicional amb una graella rígida i repetitiva ja no funciona i això no sols és una realitat del nostre territori cultural o social.

Les programacions són molt millorables, però moltes vegades l'anàlisi del que ha de ser una televisió es converteix en una càustica expressió emocional ignorant que la qualitat s'ha d'abordar també amb criteri científic i contemplant uns paràmetres que estan ben definits en la investigació comunicativa. També s'ha de parlar clar del tema clau de les televisions del nostre país i és que no tenim sistemes de control polític ni ciutadà efectius per a denunciar el trencament de les línies editorials en benefici dels interessos particulars dels partits en el poder.

Tenint de fons aquesta falta de poder efectiu dels professionals, el que està passant és que el futur s'ha presentat abans d'hora i hem descobert que a les audiències a qui parlem no els reconeixem la cara, ja no tenen el mateix aspecte. Els telespectadors, els receptors dels missatges informatius televisius, són els mateixos, però ja no actuen de la mateixa manera. El nostre entorn ja és totalment infidel a la cita amb la pantalla a l'hora de les notícies, que abans era el moment de tot un ritual social. Pregunto als meus alumnes, que no són un col·lectiu qualsevol: són estudiants de periodisme

de qui es podria esperar que acudissin als senyals horaris amb esperit entregat. Però pràcticament cap d'ells consumeix de manera constant els informatius perquè s'escapa cap a altres opcions.

Les famílies ja no seuen al voltant de la taula al migdia o a la nit a les hores de dinar o sopar per veure els informatius entre les cullerades. I nosaltres mateixos, informadors i professors, no podem sostenir l'hàbit d'aguantar impassibles els informatius televisius d'una tirada. Senzillament, la gent ha deixat de veure la televisió com a actitud única en la seva vida. Per tant, la supervivència del periodisme televisiu no passa per alçar una espècie de moralitat inculpatòria als professionals, ni per atribuir tot el caos al fet que vivim en una societat de l'espectacle. Ara estem en un procés cultural, social i fins i tot polític en què les persones evolucionen cap a una selecció no sols de les seves fonts d'informació, sinó específicament també del que volen de cada una. I això es així, entre altres coses, perquè ho permet el món digital.

D'altra banda, entre alguns dels alts executius espanyols hi ha una desconexió evident d'importants segments de la població. Molts no tenen contacte directe amb la gent del carrer perquè viuen en un altre món i alguns, cosa que és pitjor, es creuen que en tenen sols perquè s'imaginin que aquesta gent del carrer és col·lectivament com el grup estereotipat de gran presència mediàtica en què caben tot tipus de personatges mancats de trellat.

És cert que els periodistes creiem sovint que la nostra percepció és la general, que el món és el nostre món i que les nostres opinions són les opinions. Part de la conducta periodística es produeix per aconseguir

l'aprovació o l'aplaudiment de la resta de la professió. D'alguna manera, com tants altres oficis, som tribals i sortir del clan sempre és difícil i té un preu. Però nosaltres, per la naturalesa del nostre treball, també estem obligats a la mirada exterior, no sols per ètica i costum del nostre codi de conducta, sinó també perquè la gent ara afectivament no està ni amb els professionals de la televisió ni amb el mitjà. És clar que s'han deixat anar cables de la connexió que ens vinculava i la professió ha de fer un diagnòstic més científic i amb l'emoció més escorada.

LA COL·LABORACIÓ ENTRE PERIODISTES I CIUTADANS A LA GUERRA A SÍRIA

A les audiències ja no se les pot sotmetre a disciplines i ja no podem esperar que acudescen religiosament a l'horari marcat per un informatiu generalista. L'expansió tecnològica ha canviat els termes de la relació i ara és la televisió la que ha de moure's per recuperar les seues audiències en les plataformes ja creades al voltant de les xarxes com Twitter i YouTube, àrees amb enormes quantitats de seguidors des d'on els interessats es poden redirigir cap a la pantalla, si és que senten interès o estímul.

Procedesc d'una televisió pública i local, Canal 9, però el meu treball es desenvolupa molt en contacte amb l'exterior i en concret amb les realitats dels països orientals. L'experiència de les revolucions àrabs ha sigut una oportunitat per a adonar-nos que la televisió encara és el gran mitjà generalista i potent a on acudir en les grans cites

informatives, però també ens ha ensenyat que la televisió tal com l'hem coneguda fins ara no pot ni remuntar si no aconsegueix generar una *distributed distribution*, unes xarxes de distribució de la informació que connecten amb les possibilitats tecnològiques d'Internet.

Aquesta ha sigut d'alguna manera l'estratègia de la cadena Al-Jazira al compàs dels últims canvis polítics en la zona. La seva redefinició de servei l'ha portada de ser una televisió amb web a una autèntica estructura experimental de notícies en línia. Els seus programadors han innovat fent proves on, segons que diuen, no sempre tenen les expectatives calculades de quin podria ser-ne el resultat.

La transformació de la perspectiva que afronta el periodisme televisiu està basada en el canvi de context on estan movent-se les informacions en el mitjà. Fins fa molt poc les dades s'organitzaven en notícies compactades en una espècie de paquet o unitat editada i ara viatgen i es localitzen en un flux d'imatges i apunts que circulen en les xarxes, un torrent on el periodista ha d'intervenir per a seleccionar, adoptar, verificar i descartar, si fa al cas. Però aquesta congestió de trànsit informatiu sense jerarquies aparents no ens pot fer oblidar que les petites unitats d'informació que Facebook o Twitter ens fan arribar proporcionen dades, però no context. La visió de les autopistes d'informació que configuren, per exemple, els *liveblogging* sí que ofereix una panoràmica més general de l'estat de la situació, poden «embastar» dades que configuren una narració amb sentit.

En l'experiència d'Al-Jazira, per exemple, fou molt important el *liveblogging on Aljazeera.com*. Aquest format va permetre a l'audiència participar de manera activa

fent arribar dades en forma del que ells en la redacció anomenaven «*infijarat saghira*» o «petites explosions», dades interessants, aportadores, però no prou consistents com per elaborar una història en bona part dels casos. El resultat per a la cadena qatariana és que en molt pocs dies i en determinats moments de la jornada el nombre de persones pendents del blog es multiplicava per cinc respecte a les que seguien per la pantalla la notícia que havia originat el moviment d'intervencions. Aquests *liveblogging* continuen actius, ara especialment els referits a Síria i Egipte.

Els telèfons mòbils i les tauletes fan possible consumir informació en el moment i en el lloc on estigui el receptor. Les possibilitats tecnològiques són, a més, les que dissenyen un altre tipus de relació, el que vincula els periodistes televisius i els ciutadans. Ho hem experimentat en el cas de la guerra a Síria, país on ara mateix als periodistes occidentals els és súmmament complicat de poder entrar-hi.

Als nostres ordinadors han arribat les imatges clau del conflicte gravades amb mòbils pels joves sirians, que ens les han enviades a través de les xarxes, superant de bon tros les que habitualment ens subministren les tradicionals empreses de notícies com Reuters o APTN. En alguns casos, de fet, aquestes agències les han distribuïdes amb posterioritat a l'emissió que hem efectuat nosaltres malgrat ser una televisió petita i en crisi. Però també cal dir que el tractament adient de la notícia ha sigut possible perquè prèviament hi havia una agenda de contactes en el país, un coneixement físic de Síria i, en definitiva, un ventall de recursos humans, de possibilitats de verificació de les informacions gestat a través de les pràctiques tradicionals del

periodisme, de les persones que hem pogut conèixer amb el contacte directe i no el virtual, gent que calibra l'ús que puc fer del material que ens faciliten i a qui jo puc creure amb una dosi suficient de confiança perquè els he conegut anteriorment i sobre el terreny.

És una evidència que la praxi professional, especialment en seccions com la d'internacional, viu cada vegada més en una situació on el que està assegut és cada vegada més el mateix professional. Mobilitzar equips per a efectuar cobertures sempre ha sigut molt car i les retallades han empobrit les possibilitats de presència directa dels periodistes en els grans esdeveniments que impliquen un gran cost de desplaçaments. Però el periodisme, si sempre és estrictament sedentari, compromet la qüestió de l'autoritat i la confiança. Les noves realitats tecnològiques ens acosten temes i materials abans inaccessibles, però des de la virtualitat. Així és que es fa molt complex confiar en les noves fonts si és que abans no les hem conegudes personalment. Per tant, les xarxes ens porten molts beneficis als periodistes, però també cal estar alerta i adonar-se que en la maleta també vénen molts problemes i ben grossos. La verificació de dades quan provenen de fonts desconegudes és difícil, cara i lenta: un perfil de situació complicat d'assumir per a un periodista televisiu que treballa sempre amb el pols de la immediatesa.

Per raons econòmiques i de disponibilitat cada vegada és més nombrós el material que s'emet en televisió provinent dels *social media* i aquest és un dels viratges que els professionals hem d'assimilar amb atenció. Fins ara, produïem o bé reelaboràvem els materials provinents de corresponsals o agències, és a dir que tenien com a origen

persones o empreses que eren una garantia. Ara el periodista televisiu no pot ser aliè al flux de dades i imatges *on line*. D'alguna manera, el redisseny de la seva funció està en el fet de situar-se com a intermediari en aquest entramat de redistribució, de tal manera que cal saber com accedir als nous nusos de generació múltiple de dades, per una banda, i cal saber també seleccionar-les i tractar-les perquè puguin ser emeses amb solvència i credibilitat, per una altra. Una dinàmica que abans no era totalment aliena al periodista televisiu, però que ara, com que es nodreix de fonts molt diferents, que són desconegudes, obliga a augmentar la precaució.

LA DISTRACCIÓ DEL PERIODISTA 'MULTITASCA'

No es pot dubtar que la revolució digital ens ofereix grans reptes als professionals de la comunicació i que ens obre espais de coneixement i de contactes amb altres persones. Però també és cert que està dissenyant noves situacions vitals on els periodistes ens hem de situar. Les facilitats tecnològiques, en el nostre cas, determinen que hem d'assumir altres tasques que fins fa molt poc estaven compartides amb altres companys. La *multitasca* ens sotmet a una distracció constant respecte als continguts: ara hem d'estar pendents de detalls tècnics dels quals abans no érem responsables. D'altra banda, participem de les mateixes dinàmiques que impacten en la nostra audiència, ja que nosaltres també som consumidors d'informació i les noves tecnologies ens estan sotmetent a una distracció i a un esgotament mental constant. La nostra capacitat de focalitzar s'està diluint.

Alguns analistes de la revolució digital com Nicholas Carr ens recorden que la plasticitat del nostre cervell no és aliena a aquesta nova situació i que està en perill el pensament linial, aquell que ens condueix a la reflexió. Internet ens ajuda a moltes coses, però no a concentrar-nos, i a les redaccions ara vivim pendents de les actualitzacions dels periòdics digitals, que obsessionen molts editors, que, en comptes de posar el punt d'atenció en la qualitat de l'informatiu que estan dirigint, es passen les hores d'unes publicacions a altres detectant els canvis en les actualitzacions i interrompent la feina dels redactors, moltes vegades cridant des del seu seient, per a anunciar les últimes modificacions, que de vegades són nímies.

La tecnologia no és neutral, canvia els nostres hàbits. És cert que ha multiplicat la nostra capacitat de compartir i expressar-nos, però les xarxes també ens tornen al pensament clànic, a la generació de l'esperit de tribu, genera grups d'afinitat, ens encapsula en cercles d'interessos i ideologies afins generant circuits interiors de circulació de la informació. Llibertat és poder triar, però hi ha línies de reflexió que ja apunten que, sota aquesta presumpta possibilitat de triar pluralment, la tecnologia determina les nostres opcions. Cada petita iniciativa *on line* es converteix en un banc de dades gratuïtes per a empreses i governs i per això rebem directament o indirectament informació cada vegada més personalitzada, dirigida cap als nostres gustos, que valora el nostre vessant de consumidor i no el de ciutadà. Una dinàmica de clan que ens aïlla dels altres i de l'empatia que suposa imaginar què i per què pensen així la resta de persones que no són estrictament dels nostre cercle.

ELS INCONVENIENTS DE LA CULTURA DE LA GRATUÏTAT

Davant d'aquestes noves condicions ambientals que s'estan creant entorn del món de la televisió, el gran problema que ens afecta a tots els treballadors del mitjà en aquest moment és el de la supervivència econòmica. L'atur i la precarietat ens han desfet i s'estan dissenyant en el si dels mitjans dinàmiques de treball marcades per l'explotació que permet tenir personal en precari o amb risc de perdre l'ocupació. Cal trobar diners en un moment en què l'economia està enfonsada, el mercat publicitari –per tant– arruïnat i les subvencions públiques, en una retallada descendent.

Estem davant d'una gran transformació que arrossega el món de la comunicació però de la qual encara no s'ha aconseguit encaixar un model econòmic. Internet està canviant el món de les finances i les relacions entre les persones, i el periodisme està en aquesta barca de la metamorfosi tecnològica, sacsejat per les galdades d'unes fortes ones que amenacen de fer-lo fora de la viabilitat. La televisió ha de generar una forma d'obtenir diners en un moment en què la cultura de la gratuïtat s'ha instal·lat de manera molt consistent en la ment dels consumidors. L'única via possible, ara com ara, és caminar cap a un pagament directe a càrrec dels consumidors.

La gent ara pot accedir sense cost aparent a informació que abans adquiria pagant i alguns mitjans, especialment els periòdics digitals, disposen de molts periodistes, que no reben un sou pel seu treball. Internet és un ventall de possibilitats meravellós, però la realitat és que, ara per ara, els periodistes

que encara tenen un sou és perquè treballen en els mitjans tradicionals i, de fet, les noves iniciatives periodístiques en la xarxa tenen dificultats per a sobreviure si no estan vinculades de la manera que sigui a aquestes empreses que estan molts anys en el negoci de la comunicació. Molts estudiosos dels models de negoci del món de la informació, que bàsicament són anglosaxons, apunten que els executius de les empreses periodístiques es van equivocar en els primers anys de la carrera d'Internet. Tement la pèrdua de l'audiència i l'afegit del seu mercat publicitari, van decidir obrir les seves edicions *on line*, estimant que preservarien el seu poder i públic, sense pensar que els anunciants no són fidels i que també anaven a córrer de manera inevitable cap a altres escenaris d'inversió que oferia la xarxa. Aquella obertura total de continguts a la gratuïtat ha ajudat a crear la cultura que la informació no té preu, de la mateixa manera que el fet que les televisions públiques no comporten un pagament directe ha allunyat tradicionalment el ciutadà de la visibilització del seu dret a protestar per la qualitat de continguts. Una anul·lació cívica que ha sigut en bona part possible per aquesta gratuïtat que és realment una fantasia, ja que tot surt dels nostres impostos i de la publicitat a la qual contribuïm amb regalies en la nostra condició de consumidors.

Ningú no qüestiona que s'ha de pagar per un pa o perquè ens arreglin l'aixeta, però existeix una mentalitat consolidada que la informació és de franc i que, per poc que un tingui temps i una connexió a Internet, aquesta connexió ha d'estar totalment a l'abast i sense contrapartides. No és un cas banal ni estrictament periodístic: és un repte per a la democràcia trobar una alternativa

a aquesta gratuïtat que, disfressada de regal, realment es converteix en una situació que ens allunya de les posicions crítiques que donen vigilància i vigor a la democràcia. No és possible la queixa davant d'allò que ens pensem que és regalat. Per això, el repte de trobar ingressos fins i tot en aquests temps de carestia, també és una qüestió d'implícacions ideològiques i polítiques, ja que en una societat de llibertats no s'ha d'arribar a la situació en què les classes desfavorides tinguin vetat l'accés a la informació. El pagament no ha de ser mai abusiu. Cal trobar una via que permeti, per exemple, l'abonament de petites i sempre accessibles quantitats econòmiques sense haver de passar per la incòmoda identificació i els formularis que plantegen els pagaments en Internet i que sempre deixen traces d'identificació bancària, cosa que tampoc ens agrada als consumidors/ciutadans.

D'altra banda, en el debat econòmic de la televisió, hi ha un aspecte que caldria no deixar de costat i és el de la viabilitat futura de les emissores públiques. L'experiència recent dels ERO massius en Canal Nou i Telemadrid no hauria de quedar senzillament com un capítol arxivat i inevitable de la història. L'espòli econòmic efectuat per tants dirigents mediàtics és inacceptable i ha de ser castigat pels tribunals. Però aquests exemples descoratjadors de nefasta gestió no han de ser la justificació per tal d'arribar a la conclusió fàcil que els canals públics han de generar beneficis forçosament. La televisió no és una empresa normal i corrent, és una construcció que té una dinàmica pròpia. El mitjà és un lloc on no únicament se subministren notícies. Encara és un mitjà tan potent en les seves possibilitats, tan suggeridor per a la nostra

conducta, tan clarament confortable que genera ideologia ràpidament, maneres d'entendre la vida, i eleva conductes a patrons desitjables o rebutjables.

El benefici d'unes televisions públiques és el d'harmonitzar i contribuir a construir una argamassa social, un sistema de valors que ens ajudi al projecte conjunt. La política no és estrictament l'opció entre un partit i un altre, entre el binomi dreta-esquerra, sinó un model de vida col·lectiva, un reflex del que ha de ser ideal, un conjunt de pautes que jerarquitzin valors i comportaments. El periodisme està en l'epicentre d'aquesta ordenació i, per tant, és justament en aquest moment extremament difícil per a totes les societats que una televisió pública és més necessària que mai. Els interessos privats no defensaran valors que no tenen una rendibilitat econòmica immediata. Però la televisió, com l'escola o com la universitat, és una eina ideològica de primera línia en la conformació d'un grup humà com a conjunt d'éssers amb drets i obligacions.

EL DESAPROFITAMENT DEL CAPITAL HUMÀ

És cert que la televisió també té una capacitat destructora de mentalitats socials. I que és un mitjà paralitzador que ja fa anys que ha entrat en la dinàmica de visibilitzar els personatges exagerats i patètics que fan riure i oblida sistemàticament milers de persones interessants que són les que estan sostenint l'alè constructor en les seves societats. Així és que tampoc és estranya la mala fama que s'ha creat. El menyspreu col·lectiu que està rebent el mitjà per part de la societat corre paral·lel al que fa la mateixa televisió

amb el seu capital humà. Les decapitacions professionals injustes no sols són un drama personal. Fins i tot des d'una perspectiva gelada d'eficiència professional és un colp per al futur del mitjà.

Dins d'aquest territori sempre delicat de les relacions humanes –inevitables justament en un mitjà que necessita molta gent per a funcionar– cal referir-se a un problema de què no es parla sovint i és el problema que, en els mitjans de comunicació, en les mateixes empreses on estan els professionals de la transmissió, paradoxalment no es parla en vertical. Llevant algunes excepcions, a penes hi ha converses de decisió compartida entre caps i subordinats. Els companys conviuen, però l'espina dorsal de contacte entre directius i treballadors està trencada des de fa molt de temps. Les reunions on es debaten continguts són simbòliques i, fins i tot en alguns casos, inexistents. S'han anat evaporant els espais on els professionals televisius podien aportar suggerències i idees per a enriquir l'escaleta de continguts. Queda lluny el temps en què era mal vist un periodista que no acudia a la cita diària de la reunió d'informatius sense una suggerència pròpia. Ha quedat anul·lat l'individu professional i això té molt a veure amb les polítiques de distribució de poder a l'interior de les empreses periodístiques, en especial les públiques. Els nomenaments de càrrecs estrictament polítics han col·locat en la gestió econòmica i informativa moltes persones que no se sentien vinculades emocionalment amb el projecte informatiu ni amb el social i cultural. Per tant, les desafeccions no han començat per les audiències, sinó que tenen l'inici en les cúpules de l'estructura.

Llevat d'algunes excepcions, en els càrrecs de responsabilitat no sempre han situat

la gent de més talent ni la més raonablement hàbil en la gestió de la convivència emocional en les redaccions. I això sí que ha sigut definitivament desastrós perquè, en una professió com la periodística, el reconeixement de l'autoritat és una part molt important del joc del respecte cap a l'altre. El periodista televisiu treballa sempre en relació, mai tot sol, i aquesta organització del poder en el si del treball ha torrefactat el factor humà del col·lectiu, cremant la possibilitat de coordinar un treball fructífer traient a les persones el partit professional adient. I no vull pas dir amb això que el periodisme hagi de ser un escenari d'harmonia ambiental sistemàtica. Tot el contrari, aquest és un món dinamitzat pel conflicte i impensable sense la fricció. Però tota aquesta dinàmica, per a ser creativa i fructífera, necessita gestió i persones capaces d'establir dinàmiques de justícia i respecte entre els grups que trauen endavant productes com els informatius o els programes.

La digitalització està aguditzant aquestes tensions i generant noves frustracions. Perquè, davant de l'esforç d'adaptació a aquest nou món de les xarxes que molts periodistes van començar ja fa temps, la majoria de directius tenen en general una preparació escassa en el multimèdia i, per tant, no entenen ara la mecànica de circulació de la informació en les noves plataformes i donen ordres basades en les antigues rutines. És a dir, en lloc de planificar els continguts, traient profit de les dades que arriben per les xarxes, el que molts solen fer és seguir obsessivament les actualitzacions de les edicions digitals dels diaris ordenant, d'acord amb aquests continguts, una versió audiovisual precipitada d'aquestes notícies. Els nous executius digitals han de tenir alguna cosa

més que un blog o un compte de Facebook. Més enllà d'una certa experiència en com es mou la informació per les xarxes, cal un coneixement sòlid de com funciona la producció periodística en el món de la televisió, la ràdio i els diaris, els mitjans tradicionals d'on emana el bagatge de criteris de la professió. I també cal obrir el catàleg d'oportunitats de participació als periodistes perquè siguin alguna cosa més que simples receptors d'ordres en una redacció.

PAGA LA PENA QUE UN JOVE PERIODISTA ES PREPARI

La incertesa laboral i la proliferació de persones alienes al periodisme que s'incorporen als mitjans de comunicació han fet marca en l'ànim de molts futurs professionals, que no sols es qüestionen si avui en dia són necessaris els periodistes televisius. També es plantegen si cal que dediquin una part de la vida a invertir temps i gastar diners per a certificar una llicenciatura universitària en comunicació.

Sóc periodista i les meves opinions ja han anat destil·lant-se al llarg d'aquest *collage* de la situació. Però també sóc professora de periodisme i sento, d'alguna manera, la responsabilitat de concretar la meva posició en aquest respecte: estem davant d'un autèntic repte generacional amb el desafiament clar d'intentar entendre com hem arribat a aquest caos, que no sols és econòmic. Hi ha por en la societat: sí, però també desig d'aclarir com està funcionant aquest nou món i què podem fer per a revitalitzar-lo. Darrere de la velocitat de les xarxes, l'allau de dades necessita no sols un grup de periodistes, sinó tot un exèrcit de persones

que haurà de dir què hi ha darrere de tota la informació. No és seriós considerar que, en una realitat sense periodistes i tenint per davant totes les dades que ens interessin i sense pagar, tindrem el paradís existencial.

La televisió és molt millorable, especialment en els equips de gestió econòmica i humana. Però el mitjà, evolucionat i adaptat en coordinació amb les noves possibilitats de participació de l'audiència, necessita la mediació de professionals que verifiquin, redactin, editin i col·loquin de manera visible en les xarxes els productes perquè arribin a les comunitats. Tots aquests processos demanen periodistes ben qualificats. També és cert que les noves situacions demanen més preparació, voluntat de canvi, mentalitats obertes i, molt clarament, periodistes amb excel·lència en el domini de les llengües locals i estrangeres. Les dades són una cosa, però el calibratge de la transcendència, sense els periodistes, queda per fer. Els periodistes potser encara no podem decidir molt clarament aquest camí dicotòmic que la crisi ens ha obert i encara dubtem entre la resistència i la rendició.

De vegades, en la vida, no som nosaltres, sinó les circumstàncies les que marquen molt clarament l'opció. Però, mentre s'aclearix la nostra decisió personal i ambiental, queda clar que estem davant d'un moment en què el mitjà televisiu ja no és el que coneixíem i que cal trobar un sistema que convenci l'audiència d'acceptar un sistema de pagament. Això serà impensable sense qualitat ni professionalitat perquè caldrà oferir més. Així és que, abans d'acceptar la mort de la televisió, hi ha tot un treball d'investigació i preparació per fer; reptes que s'han d'afrontar fins i tot enmig d'aquesta boira i en plenes turbulències. □

Col·lecció

BREVIARIS

Sobre la traducció

Paul Ricoeur

Traducció i introducció de Guillem Calaforra

L'assassinat entès com una de les belles arts

Thomas De Quincey

Traducció i introducció d'Albert Mestres

Micromégas. Una història filosòfica

Voltaire

Traducció i introducció de Martí Domínguez

Brevíssima relació de la destrucció de les Índies

Bartolomé de Las Casas

Traducció de Pau Viciano

Estudi preliminar de Meritxell Bru

Pròleg de Miquel Barceló

Contra els galileus

Julià Emperador, dit l'Apòstata

Traducció i introducció de Joan F. Mira

Assaigs

Victor Klemperer

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Monterde

Lisboa. Llibre de navegació

José Cardoso Pires

Traducció i introducció de Vicent Berenguer

La lluita per la vida

Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace

Traducció de Juli Peretó

Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó

En una cambra i mitja

Joseph Brodsky

Traducció d'Anna Torcal i Salvador Company

Introducció d'Antoni Munné

Juli despatxat de les portes del cel

Erasmus de Rotterdam

Traducció i introducció d'Antoni Seva

La televisió: un univers en mutació

Emili Prado

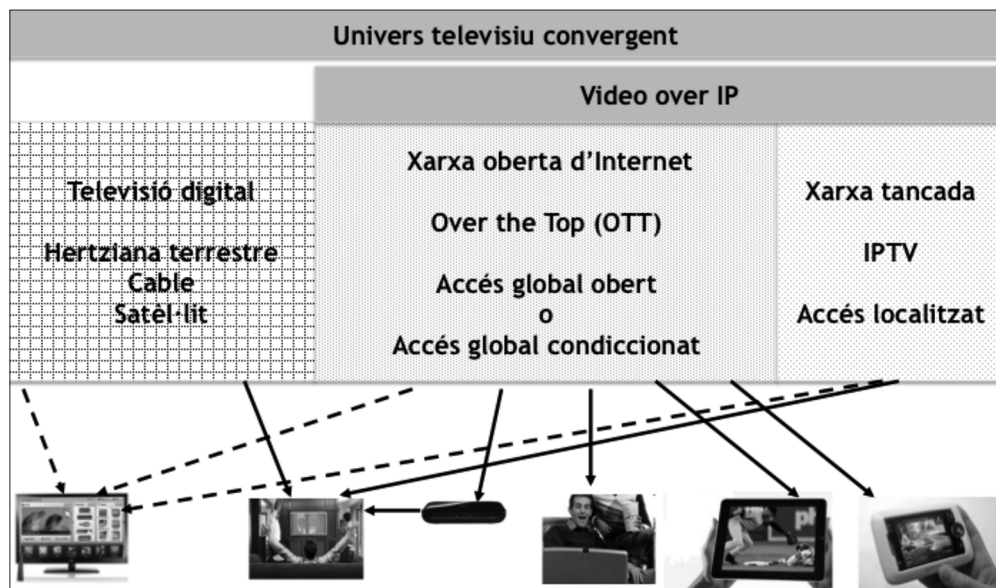
Existeix una tendència generalitzada a pronosticar la fi de la televisió cíclicament. La realitat s'obstina a desmentir els pronòstics. A hores d'ara, ja es compta amb prou evidències que desacrediten la darrera onada de pronòstics d'aniquilació de la televisió a mans d'Internet i les xarxes socials. Aquestes evidències les subministren les dades sobre el consum televisiu que no deixen de créixer arreu del món, inclosos els mercats més madurs, com són l'uropeu i el nord-americà. I això comptant únicament el consum tradicional. Ara bé, això no vol dir que l'univers televisiu no es trobi en plena mutació. Ho està i de valent. Per això, per albirar cap a on s'encamina la televisió, el millor és analitzar els principals vectors de canvi responsables de les mutacions en curs.

EL VECTOR DE LA INNOVACIÓ TECNOLÒGICA

La innovació tecnològica que afecta a la televisió procedeix de dos àmbits principalment: la digitalització i la xarxa. La confluència d'ambdós factors afecta totes les tecnologies involucrades en el procés televisiu: producció, distribució i recepció. Fruit d'aquestes innovacions es dibuixa un univers televisiu convergent d'una major complexitat que el que es coneixia en l'època analògica marcat per l'existència d'una oferta televisiva que es manifestava en tres finestres: hertziana terrestre, cable i satèl·lit.

L'univers televisiu fruit de la digitalització i l'eclosió d'Internet pateix fortes transformacions. En primer lloc, la digitalització de la televisió permet tractar els continguts televisius com a dades i en conseqüència aplicar el Protocol d'Internet per transmetre'ls a la xarxa donant lloc a l'anomenada IPTV (*Internet Protocol Television*). Les primeres experiències mostraven les limitacions derivades de la naturalesa heterogènia de la xarxa, especialment pel que fa a l'ample de banda. Es tractava doncs de senyals video-gràfics de baixa resolució que es consumien en el monitor d'ordinador, un terminal diferent del tradicionalment utilitzat per veure televisió.

Emili Prado és catedràtic de Comunicació Audiovisual i Publicitat a la Universitat Autònoma de Barcelona, coordinador el Master en Continguts de Comunicació Audiovisual i Publicitat. Una de les seues darreres publicacions és «La televisione che converge nella rete» en *Nuova Civiltà Delle Macchine*, primer trimestre de 2012, Roma, Rai-Eri.

El fet de distribuir senyals de vídeo a la xarxa oberta d'Internet era una revolució per diferents motius. Primer de tot deslliçava del territori la difusió del senyal, li donava un abast universal. Això suposava una ruptura respecte a les tecnologies de distribució televisiva precedents que en major mesura (TDT i Cable) o menor (Satèl·lit) tenien cobertures delimitades sobre àmbits territorials locals, nacionals o regionals. En segon lloc permetia a tothom l'accés a la distribució de continguts, tant companyies com individus. En tercer lloc la xarxa d'Internet permet l'accés global obert, tot i que també es poden establir limitacions en l'accés condicionat a pagament o ubicació en determinades latituds.

Aquesta revolució queda limitada per diferents factors, entre els quals la desigual adopció d'Internet en les diferents regions del planeta i, en cada país, entre les diferents capes socials. Per tal de gaudir d'una experiència de consum assimilable a la televisió cal tenir una connexió de banda ampla, la

qual cosa deixa exclosos amplis territoris del planeta i, encara més, grans capes de la població. En aquestes condicions els serveis de vídeo distribuït per Internet no poden garantir la qualitat del servei, perquè depèn de molts factors exògens al prestador del servei, com ara l'ample de banda contractat per l'usuari, les característiques del seu equipament o els colls d'ampolla a la xarxa.

En segon lloc, utilitzant també el Protocol d'Internet sorgeix una altra iniciativa de la mà de les companyies de telecomunicacions. Aquestes implementen serveis sobre xarxes tancades de banda ampla per tal d'oferir plataformes de televisió multicanal de pagament amb l'objectiu de competir directament amb les plataformes de cable i satèl·lit. A diferència dels serveis en la xarxa oberta de Internet, aquests tenen sistemes de garantia de la qualitat del servei i la recepció dels continguts es fa en el televisor. La forta campanya de màrqueting de les companyies de telecomunicació en llançar les seves plataformes comportarà l'apropiació

de la sigla IPTV, raó per la qual no utilitzarem aquesta denominació per la resta de serveis a la xarxa oberta.

Resumint, ens referirem a la distribució de vídeo a les xarxes amb la denominació genèrica *Video over Internet Protocol*. Després distingirem per un costat la IPTV per designar les plataformes de televisió multicanal distribuïdes en xarxes tancades i per l'altre totes les manifestacions videogràfiques disponibles a la xarxa oberta de Internet de *Video over Internet Protocol- Over the Top*, que designarem com a VIP-OTT, o simplement OTT. Els handicaps derivats de l'absència de mecanismes de control de la qualitat inherents a l'ús d'Internet han estat minimitzats pel desenvolupament de sistemes de compressió més eficients, la qual cosa, combinada amb una sostinguda millora en la penetració de la Banda Ampla, dona als serveis OTT una oportunitat de ser gaudits en condicions equiparables a l'experiència televisiva tradicional.

En tercer lloc la televisió digital substitueix l'analògica i aquesta transformació es produeix en els tres suports que ja eren operatius en l'era analògica. Així doncs, el segment de la televisió digital, és hereva directa de l'etapa anterior i subsumeix les formes d'explotació que ja hi eren en presència: Televisió digital terrestre en obert, excepcionalment algun de pagament, i el cable i el satèl·lit com a plataformes d'accés a canals de pagament i vídeo sota demanda. Es produeixen, però, dues transformacions majúscules, la multiplicació de canals, a Europa en major mesura que a Estats Units, i la introducció de l'Alta Definició, als Estats Units en major mesura que a Europa.

La confluència de les innovacions asseynalades ha donat com a resultat la disponibilitat d'oportunitats de distribució de

continguts audiovisuals il·limitada. Tot plegat pobla l'univers televisiu amb un nombre molt elevat d'opcions a l'abast de cada usuari, que pot accedir al seu consum independentment del lloc on es troba.

EL VECTOR DELS CONTINGUTS

Aquesta abundància de la capacitat de distribució emfasitza el dèficit de la indústria audiovisual per a produir un nombre de continguts originals equivalents als canals de distribució disponibles. La televisió digital hertziana, per cable o per satèl·lit, a la qual cal afegir els canals de les plataformes IPTV, ja fa temps que no troben la manera de col·locar novetats significatives. Als canals generalistes s'han sumat els especialitzats, que han anat afegint diferents temàtiques, però cada cop és més elevat l'índex de redundància. La majoria no es nodreixen de produccions originals sinó de la redifusió de productes, una bona part dels quals han vist la llum a les televisions generalistes o en els canals *premium*. D'altra banda les franquícies fan que les diferents plataformes multicanal en el mateix mercat siguin clòniques les unes de les altres i continguin només una petita proporció de continguts diferencials. Succeeix el mateix entre el diferents mercats, tant a Europa com als Estats Units.

En termes quantitatius, la televisió generalista és la que aporta una proporció més elevada entre el nombre d'hores d'emissió i el nombre de productes originals que emeten i malgrat això els continguts també son força redundants a l'interior de cada mercat particular i entre mercats. Als països europeus la diversitat genèrica és molt

limitada, només tres macrogèneres –Ficció, Informació i Info-show– acaparen més de $\frac{3}{4}$ parts del temps d'emissió de les cadenes generalistes de la UE5 (Alemanya, Espanya, França, Itàlia i Regne Unit) segons dades d'EUROMONITOR¹ per la temporada 2011-12, una homogeneïtat que encara és més elevada si considerem només la franja del *Prime Time* on els mateixos tres macrogèneres acaparen prop del 85% del temps. Si ens fixem en els Estats Units, les proporcions d'homogeneïtat encara són més accentuades car suposen el 82% pel conjunt de l'emissió i el 87% per al *Prime Time*.

A aquesta manca de diversitat interna, cal afegir la homogeneïtat entre mercats produïda per la coincidència de les cadenes europees a comprar productes nord-americans i un altre fenomen que ha pres molta importància: la compra de formats. El fenomen es desencadenà amb el creixement de l'*Info-show* i el dinamisme de la indústria televisiva europea en la generació de nous formats de matriu documental com la *Docu-soap* i la *Docu-serie* i molt particularment amb el gran èxit dels *Reality-game*. Per primera vegada el flux entre Estats Units i Europa tenia un corrent en sentit invers. Superada la sorpresa inicial la maquinària de la indústria nord-americana aplicà el seu *know-how* productiu, primer a reformatejar formats europeus i després a produir-ne de nous. En aquesta dinàmica entraren també altres indústries d'arreu, com ara la neozelandesa, l'australiana, la japonesa o l'argentina, tot i que quantitativament el seu pes específic sigui menor. Tot plegat, ha connotat la televisió dels nostres dies amb una característica comuna transversal: la tele-realitat.

La incorporació de l'oferta de serveis OTT a l'univers televisiu va suposar, en

primera instància, una certa diversitat. Inicialment l'usuari tenia accés a un repertori de productes que no trobava a les altres vies d'aprovisionament de continguts televisius. De fet, a la xarxa s'hi pot accedir a una plèiade de serveis videogràfics que hem tipificat en 16 categories, tot i que sovint apareixen noves iniciatives i hibridacions de serveis d'algunes de les categories. Trobem així els P2P (*peer to peer*), els Canals de Televisió IP, les Webs dels canals de televisió, els Repositoris de UGC (Continguts Generats pels Usuaris), els Repositoris de TV, els Repositoris de Cinema, els Repositoris furtius, els Indexadors de continguts, els Indexadors de continguts furtius, el Pillatge de directes, el Vídeo a les webs dels mitjans de comunicació, el Vídeo en altres tipus de web, els Videoblogs, el Vídeo als blogs, les Xarxes socials de vídeo, el Vídeo a les xarxes socials.

En aquesta munió de categories podem trobar-hi productes molt diversos en el seu nivell de qualitat i d'interès per a diferents públics, però cal cridar l'atenció sobre el fet que una elevada proporció son finestres d'accés a continguts generats per la indústria televisiva que ja han estat difosos per altres canals. Pensem en l'èxit dels *Repositoris de TV* tipus el nord-americà *Hulu*, que donen accés a programes de les cadenes de televisió en règim de *Catch Up*, els programes de la darrera setmana, o *A la carta*, programes del conjunt de la programació emmagatzemada. Pensem també en les *Webs dels canals de televisió* que, a ambdós serveis mencionats per als *Repositoris de TV*, afegeixen la difusió del seu senyal en directe mitjançant *Streaming*. Dos exemples d'aquesta categoria són els molt reeixits de la Televisió de Catalunya o de la BBC britànica.

Fins i tot, els repositoris de continguts generats per l'usuari, com ara el celebèrrim

YouTube, que inicialment emmagatzemaven vídeos produïts fora de la lògica industrial, incorporen cada cop més vídeos produïts industrialment o de forma para-industrial. En termes de consum, són els d'aquesta categoria els més visionats, malgrat que encara sigui més alt el volum de vídeos generats pels usuaris. La pròpia decisió de *YouTube* de crear canals al seu interior forma part de la tendència a convertir els *Repositoris de UGC* en un àmbit cada cop més professionalitzat. Un altre indicatiu en la mateixa direcció és la iniciativa *YouTube Leanback*, que permet el visionat en flux de les peces dipositades al repositori, assimilant-se al consum de televisió tradicional.

En definitiva, en termes generals, malgrat que molts serveis OTT suposen una multiplicació de les possibilitats de consumir productes audiovisuals generats fora de la lògica industrial, l'experiència d'usuari dominant és la del consum de productes televisius a la xarxa, el que no contribueix notablement a la diversificació del menú de consum que acaben configurant els ciutadans que completen el seu menú tradicional televisiu amb el vídeo en línia.

EL VECTOR DE L'ACCÉS

L'accés als continguts procedents dels tres àmbits de l'univers televisiu descrits a l'inici s'ha anat materialitzant mitjançant diversos terminals. El televisor és el terminal natural per a veure els programes de la Televisió Digital i també ho ha estat, des de l'inici, per a les plataformes d'IPTV. Aquest factor assimilava la experiència de consum d'aquestes dues modalitats, l'anomenada *Lean back experience* o consum reclinat. Pel contrari l'accés als serveis OTT es feia

inicialment només a través de l'ordinador, cosa que suposava una experiència de consum diferent que s'anomena *Lean forward experience* o consum inclinat. Conforme les limitacions de qualitat han anat minvant els usuaris han anat adoptant diferents formes per a poder gaudir dels continguts OTT en els seus televisors. Inicialment es desenvoluparen diferents dispositius adaptadors per a transferir els continguts audiovisuals d'Internet al televisor (consoles de videojocs o capses dedicades com Roku o Boxee). Després, ja en la fase actual, es generalitza el televisor connectat, que permet gaudir de tots els continguts procedents de la televisió digital, la IPTV o el OTT, unificant l'experiència de consum amb independència de la plataforma d'accés.

A tot això pel camí es sumen els dispositius mòbils de recepció, el telèfon mòbil i les tauletes que donen lloc a noves experiències de consum que anomenem *On the move* o consum en moviment i *Curled up* o consum arraulit.

A hores d'ara conviuen totes les experiències de consum i un usuari selecciona el terminal de recepció en funció de les seves circumstàncies conjunturals, el tipus de continguts a què vol accedir, la tecnologia disponible en el moment del consum i la gratificació que li produeix. I el que és més important, tots els continguts són accessibles des de qualsevol terminal independentment que es tracti de televisió digital, IPTV o OTT. La qual cosa facilita l'emergència del consum televisiu a tothora i a tot arreu. En qualsevol cas, en termes quantitius la *Lean back* és, de lluny, l'experiència de consum televisiu dominant. Les dades així ho acrediten. Només cal veure, segons dades de Nielsen² per als EUA el temps destinat pels nord-americans al consum videogràfic.

Segueix dominant de bon tros el visionat de televisió a la llar, a la qual dedicaven el 2012 més de 156 hores mensuals. Enfront d'això, el temps dedicat a veure vídeo en línia, 7,43 hores, o les 5,23 dedicades a mirar vídeo en el mòbil, poden semblar xifres modestes, però tenen força significació perquè aquestes modalitats estan registrant creixements molt més significatius que el consum televisiu tradicional que, tot i així, encara no s'ha estancat.

No hi ha dubte que el televisor de grans dimensions, alta definició, connectat a Internet i eventualment 3D, ha recuperat la centralitat d'aquesta pantalla a la llar. El fet que estigui connectada la converteix en la porta d'accés també per als continguts videogràfics OTT. Però això no desmenteix el fet que totes les altres pantalles son utilitzades pels usuaris per accedir al consum videogràfic de programes de televisió o vídeos en línia.

TOT ÉS TELEVISIÓ

El panorama analitzat ens obliga a reconsiderar el tradicional concepte de televisió. Des del seu naixement, el concepte de televisió designava un flux de programes, industrialment produïts, que es difonien per un canal de distribució dedicat (hertzià terrestre, cable o satèl·lit) i es consumien en un terminal amb pantalla dedicat exclusivament a aquesta fi: el televisor.

Amb l'aparició d'Internet i, més precisament, amb l'aplicació del Protocol d'Internet per distribuir vídeo per la xarxa, els elements definitoris del que és televisió entren en crisi. Primer, perquè a la xarxa s'hi poden distribuir continguts que es disposin en un flux de programes o no i

que siguin industrialment produïts o no. Segon, perquè aquests continguts són accessibles a la xarxa oberta d'Internet i no en un canal dedicat. I tercer, perquè en comptes d'accedir-hi en un televisor es feia mitjançant un monitor d'ordinador. Posteriorment, amb l'evolució tecnològica accelerada, cal afegir l'ordinador portàtil i encara després les tauletes. Tanmateix, amb l'extensió de les xarxes 3G i 4G de telefonia mòbil i la popularització del seu ús per accedir a Internet, el telèfon mòbil passà a ser també terminal d'accés al vídeo en línia.

Aquestes diferències no són suficients per diagnosticar, com es va fer sovint, que aquesta forma de transmissió i accés als continguts audiovisuals no eren televisió i que més aviat eren una amenaça per a la seva supervivència. Ho hem de desmentir rotundament. La televisió és agnòstica de plataforma i de pantalla. Tant se val si es distribueix per l'aire o per terra, per cable o per satèl·lit, per xarxes dedicades o obertes i tant se val si es consumeix des d'un televisor o des d'un ordinador, una tauleta, un mòbil o qualsevol altre dispositiu amb pantalla.

La televisió és essencialment un llenguatge, que serveix per a l'elaboració de continguts seguint un conjunt de regles i convencions genèriques, en evolució, que els fan comprensibles per als usuaris. En aquest sentit, i com a conseqüència dels vectors de canvi que hem analitzat, cal ampliar el concepte de televisió. Designa, a part de les pràctiques tradicionals, totes les formes videogràfiques produïdes industrialment o de forma amateur, presents a la xarxa, que han passat a formar part del repertori de productes audiovisuals seleccionats per un nombre creixent d'usuaris en les seves pràctiques de consum televisiu, en el televisor o en qualsevol altra pantalla. El concepte de

televisió inclou doncs també totes les pràctiques videogràfiques que hem tipificat sota l'etiqueta OTT. Quedarien excloses d'aquest concepte els usos del vídeo a la xarxa amb finalitat de videovigilància, comunicacions interpersonals privades i de comunicació interna en les corporacions.

Per altra banda, a hores d'ara els usuaris comparteixen l'ús de varies d'aquestes pantalles simultàniament i un nombre creixent les fa servir cooperativament, sigui mitjançant aplicacions generades pels canals per a un programa específic, sigui connectant-se amb els seus amics i seguidors a les xarxes socials. De fet, una elevada proporció dels continguts de Twitter en el període del Prime Time televisiu versa sobre continguts de la televisió. Emergeix així el fenomen de l'anomenada *Social TV*, una pràctica que demostra que tampoc les xarxes socials aniquilaran la televisió, ans al contrari, li donen una renovada centralitat. De fet enforteix el consum gregari que acompanya a la televisió des dels seus inicis, però abans la socialització es feia en el grup familiar predominantment, mentre que ara es fa en un espai virtual compartit de les xarxes socials.

CANVIS DE ROL

L'extensió del concepte de televisió que proposem introdueix un conjunt de característiques que accentuen els canvis en el seu rol registrats en les darreres dècades. Aquests canvis són generals i són verificables a la pràctica de forma nítida tant a Estats Units com a Europa.

Primer de tot l'abundància de l'oferta no es correspon amb una diversitat de continguts equivalent. La redundància caracteritza l'oferta i l'homogeneïtat és la tònica domi-

nant a nivell planetari. Les pràctiques OTT, aporten alguna diversitat, però els serveis de més èxit són els que faciliten l'accés als continguts industrials, ja prèviament distribuïts pels canals tradicionals. Certament cal assenyalar que apareixen alguns indicis en sentit de contribuir a la diversitat, amb la incursió d'alguns repositoris en la producció original. Seria el cas del nord-americà *Netflix* que, culminant la seva evolució de repositori de cine a repositori híbrid de cine i televisió, produí la Sèrie «House of Cards», la qual cosa li reportà notorietat i convertir-se també en subministrador de continguts per a altres formes de distribució, entre les quals els canals temàtics de pagament o els generalistes.

És cert que l'homogeneïtzació de continguts, que hem assenyalat, contraresta en alguna mesura la fragmentació dels sistemes televisius, multiplicada a l'enèsima potència per la popularització dels serveis OTT. El fet que els continguts siguin homogenis permet transmetre una sèrie de valors i trets culturals comuns, unes de les qualitats amb les quals la televisió havia contribuït a la cohesió social, la reproducció cultural i a la salut democràtica dels països. El problema en l'estadi actual, accentuat per raons de mercat i per l'accés global als continguts OTT, és que aquesta homogeneïtat no es correspon amb matrius nacionals i en conseqüència no contribueix al reforçament de les identitats diverses sinó a l'estandardització.

D'altra banda, en l'escenari de fragmentació generat per l'oferta multiplicada, les pràctiques sectàries són molt poderoses i ho són més encara en la praxi d'aprovisionament de continguts per part dels ciutadans en l'escenari OTT. És molt fàcil que els usuaris triïn continguts que coincideixin íntegrament amb les seves orientacions i que

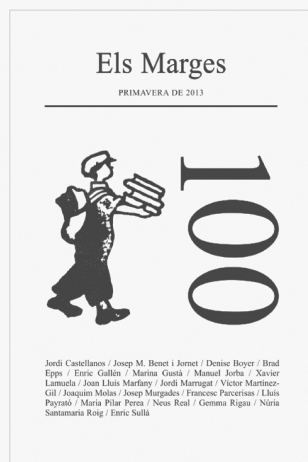
a la llarga no entrin en contacte amb cap idea o opinió diferent a les seves pròpies. És evident que això suposa una amenaça per a la cohesió social i la salut democràtica. En condicions de mercat, l'homogeneïtat del públic d'un canal és un valor, i si la sectarització és una eina eficient, la tendència serà imparabile. És obvi que la suma d'opcions sectàries pot ser interpretada com una forma de pluralitat, que en podem denominar extrínseca, però només a condició que l'espectador es nodreixi de diverses fonts i això és una pràctica minoritària. En aquest context assoleix una importància capital la garantia d'existència de serveis públics potents, competitius i lliures tant del control partidista com dels condicionants del mercat, que garanteixin la pluralitat intrínseca. Només així, el ciutadà que els consumeix s'exposa a informacions i idees diverses, fruit del contrast de fonts i de la pròpia diversitat dels continguts. Aquests serveis públics haurien de mantenir una oferta en totes les plataformes, xarxes i formats per tal de multiplicar les seves oportunitats de contacte amb els ciutadans. Són una necessitat en defensa de la salut democràtica. □

1. Dades pel projecte I+D CSO2012-39232 d'EUROMONITOR, Observatori permanent de la televisió a Europa, dirigit per l'autor.
2. Nielsen (2013), *The Cross-Platform Report*. <<http://www.nielsen.com/content/dam/corporate/us/en/reports-downloads/2013%20Reports/Nielsen-March-2013-Cross-Platform-Report.pdf>>.

Els Marges

PRIMAVERA 2013

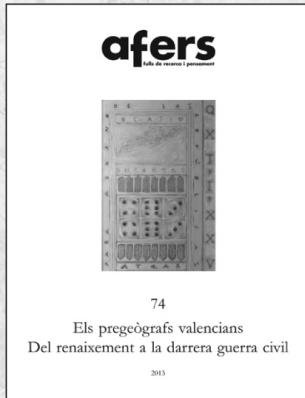
NÚMERO 100

Jordi Castellanos / Josep M. Benet i Jornet / Denise Boyer / Brad Epps / Enric Gallén / Marina Gustà / Manuel Jorba / Xavier Lamuela / Joan Lluís Marfany / Jordi Marrugat / Víctor Martínez-Gil / Joaquim Molas / Josep Murgades / Francesc Parcerisas / Lluís Payrató / Maria Pilar Perea / Neus Real / Gemma Rigau / Núria Santamaria Roig / Enric Sullà

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.cat
www.lavenc.cat
elsmarges@lavenc.cat
 Tel. 93 245 79 21/Fax 93 265 44 16
 la revista en format digital a
www.quiosc.cat

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS i TAMARIT

Consell de redacció: Ferran ARCHILÉS i CARDONA, Joan BADA i ELIAS, Evarist CASELLES i MONJO, Agustí COLOMINES i COMPANYYS, Josep FERRER i FERRER, Pere FULLANA i PUIGSERVER, Joan IBORRA i GASTALDO, Òscar JANÉ i CHECA, Joan PEYTAVÍ i DEIXONA, Antoni QUINTANA i TORRES, Queralt SOLÉ i BARJAU, Josep M. TORRAS i RIBÉ, Josep TORRÓ i ABAD, Pau VICIANO i NAVARRO

XXVIII:74 (2013) Els pregeògrafs valencians. Del renaixement a la darrera guerra civil
 Vicenç M. ROSSELLÓ i VERGER: Pregeògrafs al País Valencià (segles XVI-XX) /
 Vicenç M. ROSSELLÓ i VERGER: Al servei de la història. Els cronistes. (Entre
 les «excel·lències» valencianes i Ptolemeu) / Ismael VALLÈS: Aproximació
 a la geografia de la Il·lustració des d'una perspectiva valenciana / Francesc
 TORRES FAUS: El paisatge físic valencià en les relacions geogràfiques fetes
 a petició de Tomás López / Carles SANCHIS IBOR: Les descripcions geogrà-
 fiques i estadístiques de José de Morós y Morellón / Alfredo FAUS PRIE-
 TO: Els continguts geogràfics de les topografies mèdiques. Tres exemples
 valencians (1797, 1878 i 1927) / Josep Vicent BOIRA: Teodor Llorente i la
 geografia valenciana / Joan F. MATEU BELLÉS: Divulgació científica de la
 natura al País Valencià. Les excursions del metge Rafael Cervera Barat /
 Carme SANCHIS DEUSA: Emeterio Muga Díez (geògraf de circumstància)
 / Nello PELLISER: La divulgació geogràfica de mestres, professors, perio-
 distes i escriptors

Miscel·lània: Jordi BOHIGAS MAYNEGRE: Entre l'altar i la pàtria. El primer
 (i últim) congrés de naturalistes espanyols (1908) / Jesús Eduard ALON-
 SO i LÓPEZ: En els orígens de la policia. La implantació de l'administració
 policial a la Governació de Dénia (1824-1831)

Recensions: Xavier ANDREU MIRALLES, Luca LECIS, Josep TORRÓ, Fèlix RE-
 TAMERO, Joan Vicent FUERTES ZAPATA, Rafael ROCA

Resums • Publicacions rebudes

editorial afers

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de correus 267
 46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94
 e-mail: afers@editorialafers.cat / <http://www.editorialafers.cat>

FOTOGRAFIA: ALBERTO BORJA

Passa la vida (1999-2013)

Maria Josep Escrivà

ABANS: «LI DESITJO BON NAS»

novembre de 1999

Constate que em fa bé estar desperta i fent alguna activitat agradable abans que caiga l'última llum del dia. Avui he dinat sola i tenia l'obligació d'eixir de casa abans de les cinc de la vesprada, perquè havia d'anar al metge. Quan hi he tornat a entrar, l'escriptori tenia un color daurat increïblement acollidor. M'he sentit feliç sabent que puc aprofitar la vesprada sencera escrivint. M'he decidit a recuperar els papers dispersos que vinc omplint des de fa ja alguns anys. Necessite revisar-los, ordenar-los, desfer-me'n de molts i, sobretot, marcar-me una disciplina que prioritze el temps d'escriptura per davant d'altres coses. Aquest és el principal cavall de batalla des que he començat a treballar. Per cert, ahir vaig veure'm ingressada al compte del banc la meua primera nòmina: depriment si em fixe només en les xifres descarnades, ja que només m'ingressen quaranta-tres mil pessetes de les vuitanta mil totals que cobre. Figure en plantilla com una «auxiliar» de no sé quin tipus de treball temporal. Però m'anime quan mire només una mica enrere i veig que ara dispose d'una quantitat mensual regular, suficient, només per a mi.

Crec que un bon recurs per a entendre de manera sana la supervivència en el terreny literari seria tenir ben clar que, tot i que no siga amb la constància que voldria, dispose d'un temps que *he de* dedicar a escriure. Aquests moments arriben, tard o d'hora, així és que he d'aprendre a esperar-los i a desitjar-los mentre els espere, i a tenir una predisposició favorable i una ment que no deixi d'estar activa. La literatura no és una obligació. L'important és que les coses del món tinguen un valor afegit pel simple fet d'escriure-les. Estic convençuda que és açò el que vull fer.

Els primers papers que recupere em duen records de quan començava a treballar en la tesi sobre Josep Piera, molt rudimentàriament encara. Nou anys després la tinc acabada i

pendent de llegir. Em donaria per pagada si, quan arribe el moment de la lectura, haguera pogut repassar tots els papers que arriben fins avui, a punt d'entrar en l'any 2000. Aquests papers escollits i nets duen una citació que els encapçala. Prové d'*El temps que fuig*, de Tomàs Garcés. El llibre, me'l deixà Piera, i crec que el vaig llegir entre el 92 i el 93. Diu així:

«[...] quan una jove dama li va recitar uns versos que el poeta li havia dedicat quan era noia, i li va desitjar, en acomiadar-se, llargs anys encara de vida i felicitat, Carner va respondre: —“Li desitjo bon nas. Sí, bon nas, perquè sovint la felicitat passa al costat nostre i no ens n'adonem”».

març de 2000

M'oferiria voluntària per a pintar la façana d'enfront de la meua finestra. Cada vegada que alce la vista de l'escriptori i me la hi trobe, grisa de sutja, bruta d'indiferència, m'entra una mala cosa semblant a la cacofonia d'un insult, a la deixadesa de qui camina i deixa caure un mocador brut enmig del carrer. Com poden entrar cada dia els propietaris per la porta i encarar-se amb aquesta façana sense que els recorrega un calfred de fàstic?

20 de febrer de 2002

Mentre jo dormia, tres homes subsaharians han intentat arribar a la costa de Melilla nedant. Han mort de fred. Dels immigrants que perden la vida perquè intenten donar-li dignitat, mai no en sabem el nom. Tant si són quatre com quatre-cents, ni si tenen família, ni si tenen estudis, algun ofici, casa... Només en sabem, algunes vegades, el sexe, important com és diferenciar si fugen de la desesperació homes o dones, i també el mètode com han l'han intentada vèncer. El que han fet servir aquests tres homes ha estat la més radicalment desesperada: ells contra ells mateixos; els seus cossos contra la fredor de l'aigua de febrer. Ajudats tan sols del desempar d'unes garrafes buides. Només havien de nedar sis-cents metres i se'ls ha acabat la vida en aquesta esperança d'abraçar-se a les garrafes de plàstic. Una profunda desolació m'enfonsa en la seua mar de misèria. I només m'aconhorta el convenciment que el meu compromís humà s'ha fet més fort just alhora que el somni de cadascun d'aquests tres homes subsaharians s'ha enfonsat en l'aigua negra de l'estret.

desembre de 2002

A Gili Garriga

Vaig passar una hepatitis quan era petita, encara no devia tenir ni cinc anys, i diria que, d'aquest llarg període allitada, garde els meus grans i importants records.

Recorde com me la diagnosticà el metge i tot allò que em va prohibir menjar, però, sobretot, recorde la meua àvia Carmen asseguda als peus del llit fent-me sempre companyia.

Teníem una caixa de cartó on col·leccionàvem nines retallables, i encara puc assaborir perfectament el sabor profund d'unes *gominoles* de menta que ella em va descobrir. Crec, i m'encantaria que fos així, que d'aquelles setmanes llargues prové també la meua relació més íntima amb els llibres, tan íntima que me'ls gitava amb mi! Aleshores una malaltia era un garbuix d'experiències que no tenien res a veure amb cap sospita de final, amb cap temor, amb cap transcendència. Si després dels anys poguérem recuperar aquesta intrascendència en determinats moments, potser seríem bastant més savis.

Acaben de tocar les vuit del matí. Tinc un rellotge de cucut a la saleta de casa del Grau. Sentir-lo és un petit plaer. La felicitat són petits plaers possibles i momentanis. Només sent el cucut quan sóc al Grau, a estones, i si no hi sóc, s'atura; arribe, li torne a donar corda, i el cicle recomença: les cadenes cargolant-se als engranatges, el petit colp sec a la pèndola, el so rítmic de fusta i el cucut cada mitja hora. Metàfora magnífica de la vida, senzilla i tràgica, fràgil i perfecta.

A pocs dies de les festes, se m'ocorre pensar que amb el Nadal passa com amb l'hepatitis. El meu company, per exemple, cada any reviu el neguit emotiu de Nadal. Ma mare, tanmateix, fa un pessebre enorme, preciós, una gran maqueta d'una petita porció de món perfecte. Ell s'ha de trobar amb uns familiars que són el prototipus invers del que considera gratificant: petits burgesos castellanoparlants, acomodats, mal avinguts, consumistes, hipocondríacs. Però, cada any, el meu company hi torna. Per què no els fa un tall de mànega? Per què no prefereix la il·lusió dels ulls de ma mare mirant-se el pessebre? Hi ha una esperança molt més àmplia, il·limitada, que ens sobrepassa enllà de l'espai i del temps. Que ens modula en l'únic desig nostre de ser. Per què no aferrar-s'hi? Jo pense que cadascú porta els seus àngels amb ell, però alhora s'ha de saber créixer en les coses concretes, petites i grans. Esperar el cucut, observar la garsa reial que fa niu dalt del xiprer solitari que es veu des del balcó de casa, constatar el pas de la llum a través de les corol·les petites de color fúcia de la buguenví·lia. El problema és que molt sovint no sabem què fer amb la vida, i això que, en aquestes latituds, nosaltres tenim l'injust privilegi de poder-la, fins i tot, triar. Aquest és l'abstrús miracle de l'existència que em fascina. El que em dóna motius per a escriure, d'on ha nascut *Tots els noms de la pena*, per exemple. Me'n vaig a treballar abans que el cucut m'avise de la mitja. Ja arribe a l'editorial un quart d'hora tard.

primers dies de gener de 2003

Dissabte. Aquesta vesprada he eixit a passejar vora mar, pel camí irregular on les Rotes es retallen. A les cinc ja no hi havia sol, però sí una llum difuminada entre boires porpra i humitat marítima que em fascina en aquesta època de l'any. Algunes persones, majors i estrangeres quasi totes, passejaven també, una mica peresoses, satisfetes amb el lloc que han triat per viure.

En arribar a l'altura del restaurant Sendra, que s'aboca, literalment, a la mar i als esculls punxeguts, una dona —segurament la cuinera— estenia estovalles al costat de polps posats a adobar a les mateixes cordes on s'eixuguen els tovallons i les estovalles, creuats amb canyes, els tentacles erts movent-se a la brisa com fantasmes sorpresos *in fraganti*. Un home abocava al mar un poal amb els caps del peix que ha degut fer el brou dels arrossos a banda. Enmig del blau grisenc de l'aigua flotava un cormorà, quiet, com si fos de joguet.

A l'altura de la platja del Trampolí he començat a sentir les campanes d'una petita ermita que hi ha a la vora de la carretera que va paral·lela al passeig, el natural barranc del Monyo, ara un curs irregular asfaltat, que s'acaba en la mar. Mai no havia sentit aquestes campanes arrossegades des de terra endins fins al mar. Al mateix temps, de Dènia salpa el vaixell de Mallorca, i ja una mica mar endins es creua amb l'altre que arriba, el que duu escrit a babord, com una magnífica consigna romàntica de llibertat: «Quatre illes, un país, cap frontera».

26 a 31 de gener de 2003

Aquesta setmana he hagut de conviure amb dos grans fantasmes espantosos. El primer: mon pare fou hospitalitzat diumenge a la UCI, després d'haver patit un infart; el segon: el món capitalitzat comença a parlar en termes assumits d'una guerra contra Iraq. Fins i tot s'hi especula amb xifres de futurs morts que giren al voltant del mig milió. Així, com si estiguérem parlant de tramussos. «Silenci de tambors. Silenci/ per a plànyer els morts/ que vindran.»

A pesar que reconec que aquest fantasma segon té molta més transcendència en l'esdevenir del món, i a més a més, suma punts perquè un dia l'ésser humà torne a esdevenir mico, cap cataclisme mundial no és ara comparable a l'infart de mon pare.

1 d'abril 2003

Mentre mon pare descansa damunt d'un tronc de taronger, se sent de fons el cant d'un rossinyol. Mon pare s'aixeca i continua a poc a poc tallant branques per a la llar i carregant troncs, d'un en un, d'una part a l'altra del nostre terrat. De tant en tant torna a seure damunt d'una soca, amb la cara afligida però serena. Jo m'amague darrere de la pantalla de l'ordinador, perquè no vull que descobreisca que li observe el seu esgotament. Tradueisc una novel·leta per a joves que es diu *El guerrer blanc*. No hi ha rossinyol que no beneïska amb el seu cant aquest esforç per plantar cara a la vida. Sent una admiració profunda, una gratitud infinita perquè mon pare continue pujant al terrat a arreglar la llenya, i perquè no s'amague de la meua mirada.

maig de 2003

Presentació d'*Arran de precipici*, de Josep Piera, a la Casa del Llibre de València. Som, literalment, quatre gats. Però Pep està eufòric, com quasi sempre que li toca fer d'escriptor davant de gent. La Casa del Llibre és immensa, un «temple de la cultura», com diu ell. Les presentacions es fan a la secció que es diu «Ciències de la salut»; al costat hi ha «Gastronomia», «Viatges» i allò que se'n diu «Autoaprenentatge i Tècniques de superació personal». A la taula, amb Piera, Marc Granell i Adolf Beltran, tres individus que haurien de ser testimonis en un país normal d'un moment històric per a les lletres catalanes al País Valencià, que no havia conegut un reviscolament cultural des de la Renaixença fins els anys 70 en què ells i d'altres començaren a publicar. Ara parlen per a quasi ningú, per a un grup d'amics, però, a qui importem avui en dia la gent que fem cultura al País Valencià? Als polítics ja sabem que no, però i als ensenyants?, i als estudiants?, i als lectors? És normal que haguem assumit amb resignació que aquesta és la normalitat?: sis persones escoltant un dels nostres escriptors més importants? Per què hauria de ser un fet extraordinari, que es programara la presentació de l'últim llibre de Josep Piera, i la sala s'omplira de gom a gom? Un precipici, entre la qualitat intrínseca de la literatura en català, la vitalitat creativa, la producció editorial..., i la recepció social, la consideració externa, més enllà del propi gremi. S'ha de treballar per anar aproximant aquests dos extrems. Vull pensar que, els que som a la part de dintre, hi tenim molt a fer encara. Al costat dret, de cara al públic, un esquelet, d'aquells que serveixen als estudiants de medicina per a estudiar els ossos, exhibeix damunt de les costelles una d'aquelles targetes identificatives dels dependents de la llibreria, però al lloc del nom, hi diu: «NO A LA GUERRA». L'únic punt d'humor negre que fa amable aquesta reunió.

Pep i jo tornem amb el meu cotxe a Gandia. Continuem xerrant. Aquestes trobades m'estimulen la ment. Tinc moltes ganes d'escriure, de llegir, de recuperar temps d'escriptori que, des de la malaltia de mon pare i les obres de Dénia ha desaparegut per complet del meu horari de cada dia. Ha començat a ploure pel camí i quan entre en casa hi ha una atmosfera càlida i una olor dolça a flors, a roses, a menta i a la primera mare-selva que vaig distribuir en gerrotets per damunt dels mobles. Impossible que no vinguen a la ment els versos de Szyborska: «Perdoneu-me, guerres llunyanes, per portar flors a casa». Em fique al llit, sola, com més m'agrada en aquestes ocasions, amb un llibre i sense fer cas de l'hora. Encara em llig *La vaca*, de Monterroso, que he comprat de la Casa del Llibre i que tenia pendent des que Vicent Alonso ens va dedicar el seu poema de *Del clam de Jasó*.

novembre de 2005

M'allotge en un hotel d'aquests en què et deixen un plec de fulls amb el nom de l'establiment a la capçalera i un llapis, damunt de la tauleta de nit, imagine que perquè estan concebuts per a homes —i dones— de negocis i congressistes. No crec que hi arriben a

imaginar mai que el podrà utilitzar algú que fa versos i que s'hi allotja convidat a un festival de poesia. Aquest és el cas: un festival «internacional» de poesia, a Lleida, en primera edició, de nom Mahalta, com l'estimada misteriosa de Màrius Torres.

No està pensat —el llapis, dic— per a escriure molta estona, perquè tothom sap que el carbonet és fungible, com el temps, i en cap dels dos casos ningú no ha previst una maquineta de traure punta, i fer-los durar en plenitud de facultats, ni el llapis ni el temps. Ara pense que aquesta seria una bona metàfora, una llapissera que es desgasta, la maquineta que esmola la punta mentre consumeix la fusta cilíndrica. Triar entre no desgastar el pal entre els dits o anar reduint-lo, però traure partit d'una punta negra, esmolada, a l'altura de tantes coses com es poden dir, transcriure, distorsionar, reconvertir...

Aquest és un d'aquells hotels en què tardes un temps a deixar-hi les teues empremtes, amb una cistelleta a la cambra de bany endreçada amb un sabó, un escarpidor, una maquineta d'afaitar i fins i tot una esponja de les d'enllustrar les sabates. Quan ja has fet teu aquell sabó perfumat, quan ja s'ha establert entre ell i tu la relació d'enteniment que provoca la necessitat, va i hi entra el personal de neteja i et retorna l'asèpsia del sabó de tocador empaquetat al costat de tots els altres estris, i no deixen ni una sola gota d'aigua damunt del lavabo. Com ha dit Miquel de Palol aquest matí, un d'aquells llocs d'atmosfera enllaunada calenta, «com si tinguera febra l'edifici. Un lloc malalt».

Els actes poètics estan bé. Hi ha el Pere Rovira, Luis García Montero, un letó, un irlandès i dos nord-americans (un d'ells, contestatari nord-americà amb solera: Philip Levine, recomanable), i l'Anna Aguilar-Amat i Sebastià Alzamora, Miquel de Palol, i Caballero Bonald, sobretot ell, que ha dit que deia Pavese que la poesia és una manera de defensar-nos de les ofenses que ens fa la vida. A sobre, una de les rondes que circumval·la Lleida passa per ací a la vora. Ara bé, la vista de la Seu, des de l'altra banda del pont Nou, quan camines de l'hotel al centre de la ciutat, mereix una reverència.

La natura artificial de les quatre estrelles enllaunades arriba fins al punt que estic a punt d'omplir el quart full, i la punta del llapis no ha disminuït ni un mil·límetre!

26 d'abril de 2006

L'última porta tancada

A M. M.

S'aixeca d'hora i se'n va cara a l'espill. Es mira els cabells tenyits el vespre anterior i se'ls arreplega amunt. Somriu. Es vesteix amb pantalons ajustats i una brusa de color que tria d'acord amb la llum excepcional del dia. La fa prima, però li agrada acceptar-se com és. Tria un collar llarg de pedreria negra. Mai fins aquell moment no s'havia posat collar per tan poca cosa. Aigua de colònia i lents de contacte; una mica de maquillatge als ulls, discrets, només per ressaltar l'alegria de la cara. Quan es mira al retrovisor les celles fosques, de límits rotunds, li pareixen boniques. El sol li ha degut pintar a les galtes un aire de sufocada. Sap

de cert que, quan arribarà al carrer de Colom, l'amic li dirà «estàs guapa», i per molt que ho preveu amb una antelació de quilòmetres, no sabrà encertar la resposta.

—Estàs guapa...

—Gràcies.

No troba precedents d'ulls que somriuen com els seus. Es miren de prop mentre parlen i dinen i els dos saben que l'altre calla molt més del que diu. El desig és voler saber què hi ha més enllà del silenci.

Ell l'acompanya en el camí de tornada, i ella pensa que deu estar sentint-li l'olor a net dels cabells, i se sent a gust en aquella petita intimitat. S'acomiaden amb dos besos a l'entrada de l'estació. Ella demana a l'encarregada les claus del lavabo. Se'n va cara a l'espill i canvia les lents per les ulleres, es trau el collar i se'l guarda a la butxaca. I amb aquest nou secret custodiat entre la mà calenta, s'apressa a agafar el tren.

Quan roda la clau de casa, una bafarada habitada de penombres li escanya la gola. Tot és previsible més enllà de la porta tancada. Es descalça i prepara una truita per a sopar que segurament acabarà menjant-se ella sola una altra vegada. I, mentre observa com es qualla l'ou a la paella, entreté la gana intentant recordar amb quina última paraula s'ha sentenciat aquest silenci que ja no té camí de tornada.

ARA: SERENA BARCA

maig de 2008

Poeta de ciutat amb ànima de poble

Quan, fa just un any, se'm va comunicar la notícia que *Flors a casa* havia guanyat els Jocs Florals de Barcelona, i, com a conseqüència, la seua autora —jo mateixa— adquiria el títol pertorbador de «Poeta de la Ciutat», qui ara escriu aquestes línies va deixar escapar algunes llàgrimes i es va empassar saliva. Unes hores després, un periodista caut i un tant escèptic va revifar en mi el calfred: «com s'ho farà, una escriptora valenciana, per tal d'exercir com a Poeta de la Ciutat... de Barcelona?». De tendència apagafocs com, als meus quaranta anys acabats d'acomplir, em considere, vaig respondre: «amb l'Euromed, supose; tres hores de tren i solucionat». El periodista es va mostrar satisfet amb la resposta, i vam passar a conversar d'altres coses.

Açò que conte com una broma ha adquirit per a mi categoria de símbol. Per a una dona del Grau de Gandia, el meu poble, tenir la perspectiva clara i a l'abast de la ciutat de Barcelona és primordial. Les dues vies paral·leles que uneixen els quatre-cents vint-i-vuit quilòmetres que separen el Grau de Barcelona són anecdòtics, una pura qüestió geogràfica per als qui, com a mi, ens agrada taral·lejar aquella cançó d'Obrint Pas, de ressons fusterians: «hem escollit avançar,/ decidits a no oblidar,/ que allò que val és la consciència/de no ser res

si no s'és poble». Demane disculpes per l'evidència, però aquesta consciència col·lectiva de ser, de formar part d'un mateix poble és la que permet que un poeta, des de Santa Coloma de Gramenet, des del Grau de Gandia, o des de Manacor siguin poetes de la ciutat... De la ciutat de Barcelona, que exerceix com a gran capital poètica.

Des del solemne i emotiu acte de lliurament de l'any passat fins al solemne i emotiu acte de lliurament d'enguany, l'Euromed m'ha dut a Caldetes, al palau de la Virreina, a l'Ateneu Barcelonès, a la Biblioteca Mercè Rodoreda de Barcelona, al Centre Cultural Blanquerna de Madrid, al Palau de la Música, i també ha fet el primer trajecte per traslladar-me a Frankfurt, i a Croàcia. En tots els casos, amb la poesia com a estendard, i amb el meu propòsit, quasi obsessió, de concebre la poesia no des d'una urna hermètica i inabastable, sinó com un llenguatge obert que cerca la complicitat d'un altre per a constituir-se definitivament. De posar-hi a l'abast tot l'afany per defensar una grandesa: que una vida no tornarà a ser la mateixa abans i després de la descoberta d'un poema revelador.

juliol de 2007

Torne a la que és encara ma casa a mitges, una setmana sí i l'altra no. Aquesta nit em pesa estúpidaament estar sola. Em pesa la xafogor, com em pesa l'enyorança de tot, i com em pesen els ovaris. Si no escrigués m'entraria una indigestió de pena. Però només això. Tenir pena no vol dir estar malament. Simplement vol dir tenir pena. Quan he arribat m'he trobat la casa ordenada, silenciosa i bonica fins a l'estremiment.

novembre de 2011

Fa algun temps vaig constatar, arran de la demanda de col·laboració per a un llibre col·lectiu titulat *24 poemes d'amor*, coordinat, elaborat i editat pel tipògraf i editor de llibres de bibliòfil, el senyor Miquel Plana, d'Olot, que els meus versos més explícits en matèria amorosa arribaven al màxim atreviment de fer-hi servir paraules com «abraçada», o com «besos». «No deixa de ser significatiu...», em vaig dir a mi mateixa.

Sempre he pensat que els i les poetes, de tots els temps, han abusat de dos tòpics universals: de la mar i de l'amor. O, dit en el sentit invers, que els i les poetes han sobredimensionat, al llarg del temps, el tema marítim i també el tema amorós. Ja sé que això pot ferir moltes sensibilitats, però aquesta és la meua visió de les coses líriques. Per això em vaig proposar un repte personal, quan vaig començar a pensar en un possible llibre, que s'havia de titular, amb tot el risc del tòpic mariner, *Serena barca*, i que encara està en construcció. Per a la meua pròpia sorpresa, hi vaig tenir ganes d'escriure poemes d'aquells que es podrien qualificar d'*amorosos*; més enllà de la pura «abraçada» i dels «besos», pobrets! Fou aleshores, amb el desconcert encara viu, que em vaig proposar un repte personal: parlar de la mar, i parlar de

l'amor, amb el propòsit de no fer el ridícul per això. El resultat és, a hores d'ara, una secció de poemes titulada «On pastura l'esperit», i el meu grau de satisfacció i de convenciment depèn de l'estat d'ànim de cada dia. Però he arribat a una conclusió bastant alliberadora, en aquest sentit. Que he superat amb ells un procés —com sempre llarg—, d'elaboració, i això, en el meu cas, ja és haver passat un control de qualitat en lluita amb mi mateixa. A partir d'aquest moment, només correspon jutjar-los a aquells que en faran de receptors: escoltadors o lectors, i fóra desitjable, més enllà dels *incondicionals*.

abril de 2012

Després de tot un dia desaprofitat per culpa de la migranya que m'aliena el cap, a última hora agafe el carro de la compra, company indispensable en la missió quotidiana de sobreviure, i m'encare al supermercat que tinc just a l'extrem del carrer. Odie anar a comprar. Però és l'única cosa que puc fer avui sense necessitat de pensar massa. Necessite un incentiu: figues seques. Vaig directament al prestatge on hi ha les nous, la fruita deshidratada... No trobe les figues. N'hi ha de tot: sopes juliana preparadetes en paquets, cebes dolces, morades, avellanes amb closca..., però figues, no. O jo no les hi veig; tinc el cap embotat. Busque una treballadora que reposa gènere entre els corredors d'aquest mercat del consum. Li pregunte per les figues. «Al costat dels tramussos», i desapareix arrossegant un carro acaramullat de caixes. Ara sí que voldria morir-me!: al costat dels tramussos... Busque els tramussos, a la secció dels aperitius. N'hi ha de tot: papes amb sabor de bacó, de tomaca, de formatge, de ceba...; pistatxos menuts, normals i gegants; baies del Tibet d'aquelles que asseguruen la joventut eterna... Però no hi veig els tramussos. Busque amb la vista al meu voltant, amb l'esperança que la treballadora que tot ho sap volte encara a prop. Sí: «per favor, no hi veig els tramussos..., ni les figues!» La xica em diu que entra al magatzem a buscar-ne. M'hi espere. Ve amb un pot de tramussos. «I les figues?» —insistisc. M'assegura que n'hi ha al prestatge. S'apona, perquè són a baix de tot, i m'allarga una bossa. «Veu?, ací estan!: higos turcos!» «La marededéu! Higos turcos! Que no tenim figues al país...?» La treballadora m'ha assegurat, amb cara de visible decepció, que transmetrà la meua queixa als encarregats.

12 de març de 2013

A la memòria de Joan B. Campos Cruaños

L'últim dia de l'any 2010, un bon amic, company de lletres, metge de professió, em fa saber que en una exploració rutinària li han detectat un càncer de pulmó. L'endemà li escric això:

He anat a buscar el teu *Jardí clos*. Allí vaig marcar un poema que diu: «Se'n va la llum/ i es fa el silenci./ Però, el pit-roig/ sempre torna.» Aquest pit-roig ha de ser el rem, la llum, el raïm de pastor noble, la imatge de la tendresa que ens acarona, la fugacitat i la permanència.

El motiu del «raïm de pastor» prové de la felicitació d'Any Nou que vaig fer servir per aquells dies i on un poema meu («Per dalt les teulades»), acompanya una foto preciosa de Paco Sastre, en la qual una mata de *raïmet intrèpid* desafia teules aparentment inhòspites per a créixer-hi esplèndid. Com a resposta, Joan B. Campos em dedicà aquestes paraules al seu blog, *La garfa dels dies*:

«Em pose de puntetes i mire per damunt de les branques de l'olivera. L'hivern ja fa alguns dies que ha començat. Hi ha alguna cosa de forma confusa que va nàixer abans de nosaltres. És silenciosa i buida, resta solitària i no canvia. Hom diria que vola i vola sense fatigar-se; de vegades és fa gran, de vegades es fa petita i s'allunya, es perd en l'infinit. I allò que es perd en l'infinit potser torne algun dia. Sí, Maria Josep, se'n va la llum i es fa el silenci, però el pit-roig sempre torna. I l'espere, enguany, amb una rameta de raïm de pastor al bec.» [1 de gener de 2011]

Sé que ha mantingut vigent aquesta esperança de vida fins avui mateix. Després de Joan M. Monjo, de Joan Pellicer, Joan B. Campos: un altre dels nostres joans que se'n va prematurament. Volia fer una tesi doctoral sobre aspectes ètics al final de la vida. Se'n va la llum, i el silenci em devora.

25 d'abril 2013

Vam estar fa uns dies a la biblioteca de la Pobla del Duc, amb l'amic i estudiós Jordi Oviedo, parlant de les peripècies que envolten la descoberta de *L'inventari clement* d'Estellés, rebatejat com a «de Gandia» per la seua condició d'inèdit custodiat en l'arxiu d'aquesta ciutat. Josep Lluís Roig, l'altre implicat en aquesta aventura literària no ha pogut ser-hi. He constatat en més d'una ocasió que, quan recite poemes d'aquest llibre, l'auditori —gent, la majoria de vegades, que no conec de res, i que segurament no ha sentit mai de la vida recitar poesia—, s'hi queda bocabadat. S'hi crea una espècie d'hipnosi col·lectiva i al final passa un temps, fins que el personal abandona del tot la sala. Ho dic admirada. Passa especialment amb l'últim poema, grandios i humil alhora. Per a mi una obra mestra, de 100 versos alexandrins que en veu alta discorren com si hi mamprengueres una conversa —una conversa d'alt voltatge emotiu això sí—, que es titula «Misser Mascó, 17». Si es recita complet és infal·lible. És un cant d'agraïment a la vida casolana, a la condició de classe treballadora a la qual Estellés i els seus pertanyien. A partir de la lectura d'aquest text, m'han vingut al cap comentaris que titllaven el poeta Vicent Andrés Estellés de *masclista*. Cadascú té dret, i fins i tot segurament té motius, per concebre la realitat d'una o d'una altra manera. És veritat que Estellés escrivia de dones, i del desig sexual, en uns termes de vegades poc *elegants*, però no crec que siga arriscar-s'hi massa si afirma que ho feia des d'una descarada *pose* poètica, provocativa, d'home —sí, d'acord— educat en la postguerra. Hi ha uns versos al mateix poema, per a mi més que suficients per a desmentir aquella acusació:

De nit es veu la llum des de totes les cuines.
I darrere els cristalls, es veu sempre la dona
que està rentant els plats i les culleres mentre
dormen els fills i l'home, sense cantar, tan sola,
mentre l'aigua rebota en els plats de la pica.

Quan el recite en veu alta i arribe a «sense cantar, tan sola», la veu em tremola. Per a escriure això s'ha d'haver sentit alguna vegada la immensa desolació domèstica des de la pell d'una dona. Estellés era un home. Crec que ni la feminista més íntegra i més conscienciada no descriuria aquesta escena amb tant de respecte, amb tanta sensibilitat ni tanta solidaritat amb la condició de les dones de finals dels anys 50.

Des que vam descobrir aquest *inventari clement* inèdit, hem elucubrat molt al voltant dels motius que podien haver provocat que aquest llibre no es publicara en el moment en què li hauria correspost, és a dir, després d'haver guanyat el premi Ausiàs March de Gandia. Alguns —com ara Josep Lluís, Jordi i jo mateixa— estem convençuts que es tracta d'un cúmul de circumstàncies pròpies de finals dels anys 60, que s'afegeixen al caràcter desorganitzat i grafòman del poeta de Burjassot. Alguns companys de devocions creuen que Estellés mateix el podia haver rebutjat, considerant-lo com un llibre menor, però tenim algunes proves per demostrar, ben al contrari, que *L'inventari clement de Gandia* hauria pogut ser un digníssim precedent de *Llibre de meravelles*, si s'haguera donat a conèixer —en comptes del que el suplantà— l'any 1971.

I ara acabe de saber d'un document molt valuós en aquest sentit, que ha tingut la generositat de compartir amb mi l'amic i poeta de Sueca Salvador Ortells, que treballa en una tesi doctoral sobre la poesia de Joan Fuster. Voro m'havia parlat d'una carta, de l'any 1958, que es troba entre la correspondència inèdita entre Fuster i Estellés, i avui me l'ha feta arribar escanejada. Allà, el poeta de Burjassot parla al seu bon amic, confident i assessor poètic, d'un «llibre acabat i, és clar, totalment inèdit» [Andrés Estellés, V.: Carta mecanoscrita inèdita de Vicent Andrés Estellés a Joan Fuster del 2 de setembre de 1958, Arxiu Casa Joan Fuster, AJFO.] que es titulava *Misser Mascó, 17*. Si el poema homònim tenia tanta entitat com per a donar títol a tot un llibre, em costa imaginar que Estellés el rebutjara voluntàriament. És una hipòtesi, una pensada meua. Que en un determinat moment se m'acumulen moltes coses al cap. □

Maria Josep Escrivà Vidal (Gandia, 1968), escriptora, és una de les veus poètiques més personals i poderoses de les nostres lletres. A banda d'una fervent dedicació a la poesia, desenvolupa una intensa activitat literària i cultural. Professionalment, treballa com a traductora i correctora lingüística. És llicenciada en Filologia hispànica i doctora en Filologia catalana. Col·labora habitualment en revistes com *Caràcters*, *Reduccions* o *Espai Obert*. És cap de la secció de literatura del CEIC Alfons el Vell. Coordina les edicions poètiques «Razef» d'Edicions 96. Ha obtingut diversos premis, com el Senyoriu d'Ausiàs Marc (Ajuntament de Beniarjó) el 1992 o la Flor Natural dels Jocs Florals de Barcelona el 2007. És autora, entre altres, de *Remor alè* (1993), *A les palpentes del vidre* (1998), *Tots els noms de la pena* (2002) i *Flors a casa* (2007). Darrerament ha pogut recuperar, amb Josep Lluís Roig, un poemari inèdit de Vicent Andrés Estellés, que romania perdut a l'Arxiu Municipal de Gandia i que ha estat publicat sota el títol *L'inventari clement de Gandia*.

Sobre l'evolució literària

Franco Moretti

Franco Moretti (Sondrio, Itàlia, 1950) és professor a la Universitat de Stanford. És interessant resseguir la línia de pensament que suggereixen els títols dels seus llibres: Signs Taken for Wonders (1983), The Way of the World (1987), Modern Epic (1995), Atlas of the Modern European Novel, 1800-1900 (1998) i Graphs, Maps, Trees: Abstract Models of a Literary History (2005). O el recull impressionant que va editar —amb autors que defensen punts de vista sovint contraris a les seves pròpies tesis— sobre la primera forma literària realment global, The Novel (2006). La manera de fer d'aquests estudis no gaire convencional —que no ha deixat mai de publicar també en italià— arrenca amb l'estudi de casos molt concrets, d'entrada aïllats (Signs), però aviat es proposa esbrinar com s'han format els corrents de fons que han imposat una nova manera de «veure el món». El gènere de la novel·la de formació (The Way), el porta a examinar el conjunt de la producció novel·lística europea en els moments culminants (Modern Epic; Atlas) per arribar després a establir models abstractes de «comportament» literari (Graphs). El seu gran mèrit no és, però, la capacitat de convertir les novel·les més llegides o influents en un gràfic o de marcar els moviments dels herois literaris al mapa del continent, sinó les conclusions que és capaç d'extreure'n: la novel·la ha aportat una mirada «èpica» nova que ens ha ajudat a allunyar-nos dels models heretats de glòria i d'heroisme per a ser capaços de viure el món fràgil i incert de la modernitat. El breu assaig que publiquem aquí el va escriure inicialment per a una conferència a la Duke University el 1987, organitzada per Frederic Jameson, i fou inclòs a la segona edició de Signs Taken for Wonders (1988).

S.Škr.

«Per a un biòleg», escriu Jacques Monod al final de *L'atzar i la necessitat*, «és temptador establir un paral·lelisme entre l'evolució de les idees i de la biosfera. [...] Les idees sembla que conservin algunes propietats dels organismes. També les idees tendeixen a perpetuar la seva estructura i procreen; es poden fusionar i recombinar, com també poden segregar part del seu contingut. De fet, les idees poden evolucionar i en aquesta evolució, la selecció hi deu

tenir, sens dubte, un rol decisiu.»¹ Incitat per aquestes paraules de Monod, voldria esbossar la teoria darwiniana de l'evolució literària, convençut com n'estic que pot resoldre alguns problemes importants de la historiografia literària i oferir un marc conceptual unificat per a les investigacions particulars, empíriques. Però la relació entre les ciències naturals i la teoria cultural és prou tèrbola com perquè em sembli necessari començar amb un advertiment, amb una objecció, que té per a mi un significat especial perquè el seu autor, Stephen Jay Gould, és en bona part l'inspirador d'aquest article:

«L'evolució cultural humana contrasta fermament amb la nostra història biològica i el seu caràcter lamarckià. Allò que aprenem en un generació, ho transmetem directament a través de l'ensenyament i l'escriptura.»²

I és cert, pel que fa als trets adquirits i la seva transmissió, la història de la humanitat és realment lamarckiana. Però Gould ha subratllat una altra diferència, possiblement fonamental, entre Lamarck i Darwin: la desavinença en la relació entre les variacions i l'evolució. Per a Lamarck, les variacions són «orientades», «dirigides», és a dir que principalment «tendeixen cap a l'adaptació» i indiquen per on hauria d'anar el curs de l'evolució. Per a Darwin, les variacions no tenen cap orientació: són intents absolutament casuals, entre els quals la Natura tot just després escull aquells que tenen una potencialitat més gran d'adaptació. Dit en altres paraules, per a Lamarck, l'evolució és un desenvolupament sostingut, monista, en el qual un únic principi —l'adaptació— guia tant la selecció com les variacions. Per a Darwin, en canvi, es tracta d'un procés dual, irremeiablement dividit entre les variacions sotmeses a l'atzar i la selecció guiada per la necessitat.

¿Podem dir realment que la història de la humanitat és lamarckiana en aquest segon sentit —que es tracta d'un desenvolupament indivisible en el qual els problemes només apareixen quan ja tenim a la mà les solucions i que aquestes sempre són ben delineades i mai resulten equivocades? Aquesta idea de la història es troba tanmateix molt estesa i, a més, té unes credencials impecables perquè forma part del materialisme... però jo hi veig més aviat un somni inversemblant (i indesitjable) de Hegel. Si proposo substituir aquesta visió amb el dualisme de Darwin és precisament a favor del materialisme; la seva teoria ens permet desdoblar la història literària en dues meitats, en dos escenaris separats. L'atzar només actua en el primer teatre, en el qual es generen les variacions retòriques. En canvi, el segon escenari està dominat per la necessitat social on les variacions estan seleccionades d'acord amb les necessitats d'un determinat moment històric.³

L'ATZAR, LA NECESSITAT I LA NOVEL·LA

Per tal d'il·lustrar el dualisme evolutiu em fixaré en un únic fenomen, ben familiar —el desenvolupament de la novel·la europea com a gènere—, partint de la visió àmpliament acceptada d'un desenvolupament en tres passos: la novel·la es va generar en el segle XVIII, va assolir l'èxit en el segle XIX i en el segle XX va començar a ser qüestionada.

Gènesi, èxit, qüestionament. Aquests termes amb la seva nuesa suggereixen un gràfic en forma de campana que indica que la novel·la va arribar al seu àpex, al punt culminant de la seva autonomia estètica i influència social, durant el segle XIX. I és tot just aleshores que es va començar a comportar com un gènere en el sentit estricte d'aquesta paraula —reproduint-se amb abundància, amb regularitat, i sense gaires variacions. Però si ens fixem en una altra sèrie de característiques, tot això indica que la campana bé la podríem considerar girada de cap per avall: i és cert, si parlem de la diversitat de les formes narratives experimentals, el segle XIX és realment el nadir, el punt més baix, en la història de la novel·la. Es tracta d'un període monòdic, envoltat de dues èpoques polifòniques, i no seria equivocat parlar de *la* novel·la només en el segle XIX, i en canvi parlar de *les* novel·les en altres casos.

Novel·les/novel·la/novel·les. Aquesta és una seqüència inexplicable si partim de la solemne processó hegeliana que ha alimentat la història literària: en cada moment només una sola forma predominant, mentre la successió es produeix ordenadament de manera que la forma anterior queda substituïda per la següent, conservant el que hi ha hagut i generant el que vindrà. Però prou paradoxalment estem aquí més aviat davant d'un escenari típicament darwinian: el camp és obert d'entrada a una multiplicitat de possibilitats, però quan la pressió exterior selecciona una sola forma que descarta totes les altres, el camp es fa més estret, encara que al cap d'un temps es pugui tornar a obrir a noves multiplicitats...

Sí, ens movem en les proximitats del model darwinian i, de fet, ja hem arribat al primer punt clau perquè la discontinuïtat que acabo d'assenyalar —novel·les/novel·la— és indubtablement un producte de la història, però és molt més significatiu que s'hagi generat a partir de dos principis oposats: l'atzar en el segle XVIII i la necessitat en el segle XIX.

Les variacions estan «dominades per l'atzar»: què signifiquen aquestes paraules si les apliquem a la novel·la del segle XVIII? No només que aleshores podria passar, i de fet va passar, qualsevol cosa, sinó també —si ens quedem en l'àmbit de la teoria evolutiva— que el gènere estava compost d'una gran quantitat de variacions remarcablement diferents i alhora més o menys simultànies. Si ajuntem totes aquestes manifestacions, les variacions no haurien d'indicar cap mena d'orientació previsible: és a dir, que el punt de partida ha de poder indicar el curs de l'evolució literària que realment es va produir, però també tots aquells desenvolupaments que mai no van tenir lloc.

Haver d'oferir proves analítiques de tots aquests condicionants seria evidentment impossible en un article tan curt. Però per sort, les proves ja van ser recollides fa trenta anys —no intencionadament, és clar— en el llibre *L'ascens de la novel·la* d'Ian Watt, en el qual Defoe, Richardson i Fielding (als quals podríem afegir també Swift) formen aquella mena de camp clos que estem buscant. Les seves narracions estan a prop en el temps, però llunyanes en la forma (van coexistir durant algunes dècades, però no pas còmodament: es tracta d'un indicador més que aleshores la selecció encara no estava «funcionant» i que es va posar en marxa tot just després). Es tracta d'un espai ple de possibilitats atzaroses i sense cap orientació i, tanmateix, coexisteixen: aquesta configuració va ser retratada inoblidablement una generació més tard en *Tristram Shandy* de Sterne. I aquest camp de possibilitats obertes

no es va transformar pas tranquil·lament en una única forma predominant del segle XIX, com suggereix la idea que l'evolució avança pas a pas:⁴ perquè hagués pogut passar el que va passar, la majoria dels components del sistema del segle XVIII havien de ser descartats i oblidats —i fins i tot el mateix Sterne va poder reparèixer tot just amb la nova onada de variacions a l'inici del segle XX.

Si ens quedem amb la trajectòria de la novel·la anglesa, podem considerar que el segle XIX va «seleccionar» Fielding, i va condemnar tots els altres autors a l'obscuritat d'una existència marginal. Però el procés és encara molt més clar a escala europea, on la proliferació indiscriminada del segle XVIII es va acabar en sec a causa de l'èxit internacional d'una nova espècie (per dir-ho d'alguna manera) de *Bildungsroman* —que va acabar dominant l'univers narratiu del segle següent. Es tracta d'un procés que vaig descriure analíticament en un altre lloc,⁵ de manera que aquí només voldria quedar-me amb els aspectes teòrics. Fins i tot si prenem les variacions indiscriminades del segle XVIII i la necessitat de selecció del segle següent com un transcurs inevitable, caldrà que ens preguntem de tota manera per què va passar precisament així. Per què la selecció social va «esperar» fins aleshores? Per què el canvi no es va produir abans? O bé després?

De la mateixa manera que en el cas de la selecció natural, la resposta la trobem en una nova pressió, del tot externa —externa al camp literari, per precisar: es tracta en aquest cas d'una revolució doble que es va produir al final del segle. Al llarg de gairebé cent anys la societat europea va ser un hàbitat favorable, i gairebé il·limitat, per a la novel·la: si pensem en *Crítica i crisi* de Reinhart Koselleck, el reialme de l'existència privada permetia realment tota mena de representacions. Però al tombant de segle les opcions es van reduir: les convulsions industrials i polítiques es van precipitar simultàniament damunt la cultura europea per definir un nou «sentit històric» i l'actitud davant els valors de la modernitat. Per una sèrie de raons, la *Bildungsroman* [novel·la de formació] va esdevenir la forma simbòlica més apropiada per afrontar aquests problemes —i la de més condició física per poder sobreviure en un context nou, més selectiu. I així, la *Bildungsroman* es va quedar tota sola, mentre que l'*Erziehungsroman* [novel·la educativa] i *Entwicklungsroman* [novel·la evolutiva], com també la *Künstlerroman* [novel·la sobre els artistes] i tota mena d'altres novel·les al·legòriques, líriques, epistolars o satíriques van quedar fulminades en la dura lluita de conservar la vigència literària.⁶

Es tracta d'una seqüència completament històrica, i alhora molt darwiniana, que m'encoratja a hissar les veles i emprendre una altra vegada el camí cap a aquell inoblidable Eldorado de la història materialista de literatura. La seqüència de variacions i d'una selecció final ens pot, per ventura, oferir un patró nou que fa visible com en alguns moments les relacions socials permeten al sistema literari seguir lliurement amb els seus experiments —però també que, de cop, la societat pot tornar a exigir de la literatura una funció més definida, més estretament dirigida a un objectiu. Per esmentar la primera ocurrència que em ve a la ment, aquest patró podria ser la solució per a un problema que qualsevol sociòleg de literatura honest ha hagut

d'afrontar alguna vegada: per què les formes literàries mai no són del tot «funcionals» i no compleixen mai les expectatives de la història social —per què sempre resulten una mica desplaçades, no prou equilibrades, opaques? S'ha posat molt de moda pensar que això passa a causa d'una inclinació intrínseca de la literatura cap a l'anarquia, però a mi em sembla que podem trobar una resposta molt més prosaica: aquesta «imperfecció» social és el resultat del fet que les pressions socials (és a dir també les pressions de les estructures dominants), només poden influir sobre la *meitat* de la història literària. Amb els arguments de Darwin a la mà, podem dir que el context pot seleccionar les formes —però no les pot generar. És a dir, que les formes predominants, igual com les idees predominants, no són mai ben bé les formes de la classe dominant: són formes que la classe dominant ha seleccionat —però sense haver-les produït. Ningú és, doncs, omnipotent.

En aquest aspecte és fàcil preveure que la història de la literatura darwiniana està estretament relacionada amb els estudis de com s'han format els cànons. El model que he exposat no necessàriament s'ha de cenyir només a l'«alta» literatura: n'hi ha prou de recordar que el segle XIX es van generar tota mena de Ruthvens, Varneys i Carmillas, sense que això produís cap classe d'inflexió; però el Comte Dràcula era tota un altra cosa i quan va ser seleccionat, una nova espècie resistent es va establir amb la intenció de perdurar per molt de temps.

La diferència entre el dualisme darwinianà i el paradigma històric vigent actualment afecta, en la meua opinió, també la interpretació que devem a Hans Robert Jauss —que és una de les més interessants dels últims anys. Segons Jauss, com bé se sap, el valor estètic i la influència històrica d'una obra d'art és proporcional a la «distància de l'horitzó d'expectatives» de la seva època: com més gran és aquesta distància, més important serà la influència d'aquesta obra i més gran serà el seu valor.⁷ Es tracta d'una tesi elegant, essencial, fins i tot edificant (que ens confirma que a la llarga la història sempre empren el camí correcte). Ens mena, de tota manera, a la idea monista de l'evolució literària segons la qual un únic principi («l'horitzó d'expectatives» no està lluny de «l'estranyament» formalista) explica tot el que cal explicar —tant l'experimentació com les convencions, tant el rebuig inicial com la posterior acceptació. Aquest principi únic, de fet, ho explica tot: o per dir-ho d'una altra manera, ho explica en excés. Ara bé, tot i que es proclama materialista i té la intenció d'adreçar-se a una audiència històrica real, Jauss aconsegueix la seva fita fent reviure precisament el més mític de tots els mites idealistes —el *Streben* de Goethe. La veritable literatura porta dins seu un ressort demoníac que ho impulsa tot cap al davant, que frustra les expectatives i desmantella les convencions, en una metamorfosi constant que aporta una successió infinita de millores...

Aviat tornaré a reprendre el fil de la dinàmica de l'evolució: però per ara només m'agradaria subratllar que la història literària quan ha d'explicar una innovació reeixida, ha d'afrontar dos fenòmens diferents, i no pas un de sol. Les innovacions són més aviat sempre fallides i l'èxit predominantment no aporta cap innovació: de manera que allò que és vàlid per al primer cas, no necessàriament funciona en el segon —i encara que és ben possible que totes dues coses passin alhora, tanmateix encara es tracta de dos fenòmens distints. La visió hegeliana

o lamarckiana de la literatura com un reialme on les variacions només es produeixen quan estan destinades al progrés resulta falsa des del punt de vista de la realitat: la història està farcida d'exemples d'obres que són molt distants de les expectatives del seu temps, però que no resulten ni valuoses ni són influents. La història literària —reconeguem-ho— és més aviat una col·lecció d'objectes avorrits mig acabats o de fracassos directes: tenim tot el dret que no ens agradin, però el que no podem fer és oblidar que existeixen.

AVORRIMENT, TERROR I EL PRÍncep ABSENT

«La història de la Terra», va escriure el geòleg Derek Ager, «és com la vida d'un soldat: llargs períodes d'avorriment i breus instants de terror». Llargs períodes d'avorriment, breus instants de terror: no us sembla que aquesta imatge la podríem aplicar també a la història literària? Tant en el segle XVIII com en el segle XX, els experiments novel·lístics van arribar a durar tot just una generació: entre aquestes dues crisis, si no teníem avorriment, llavors com a mínim podem parlar de llargs períodes d'estabilitat. I si oblidem per uns moments la literatura moderna i ens fixem en el desenvolupament general de la tragèdia, podem adonar-nos que aquest gènere va ser marcat en els vint-i-cinc segles de la seva existència només per dues crisis, totes dues extremadament radicals i molt breus (de només una o dues generacions): la primera va tenir lloc a l'Atenes del segle V, i la segona al Londres del segle XVI.

Llargs períodes d'avorriment, breus instants de terror. Fins ara m'he fixat només en els adjectius, en el tempo de la història literària. Però l'observació d'Ager també es refereix a la forma: a la discontinuïtat interna de l'evolució, a la diferència quantitativa que constitueix l'oposició entre el mode de l'«avorriment» i el del «terror». Estem davant d'un dualisme morfològic, conegut com a «equilibri puntual»: es tracta d'una teoria que és contrària a la idea de gradació i que va ser proposada per Gould i Eldredge en la dècada de 1970. Gould va apuntar en un altre lloc:

L'evolució és una teoria de canvi orgànic, però això no implica pas, com molta gent es pensa, que sigui un flux incessant en la irreductible presència de la natura i que la seva estructura no sigui altra cosa que l'encarnació momentània del pas del temps. El canvi és més sovint una transició entre estats estables i no una transformació gradual a partir de modificacions lentes i continuades.⁸

La transformació gradual a partir de modificacions lentes i continuades; el flux incessant en la irreductible presència de la literatura; només ens cal canviar un sol mot per evocar els dogmes familiars. Però cal dir que hi ha hagut intents d'emprendre un altre camí, com el dels formalistes russos, que consideraven la història literària una «mutació de sistemes»,⁹ tot i que la seva via fins ara no hagi produït cap impacte realment durador. I tanmateix, els formalistes van aconseguir mostrar quina era la direcció correcta: en una història literària

més «lenta», l'estabilitat i les convencions tindrien l'espai que mereixen. Els formalistes ens van encaminar cap a una història en la qual, si puc manllevar un altre terme de Gould i Eldredge, «l'estasi és una font de dades»: és a dir que els períodes anodins ja no representen un buit sense trets propis, sobre el qual no es pot dir res, sinó que els atribuïm una morfologia específica, i per què no, interessant.¹⁰

Però si l'estasi realment és un producte de l'evolució (i amb això, de les tendències dominants), llavors la nostra concepció de canvi també ha de canviar. Ja no podem parlar de cap manera d'un flux incessant perquè el canvi esdevé un fet «puntual» i això significa fonamentalment dues coses. La primera és bastant òbvia, el canvi ha de produir un gir, una «ràpida transició entre dos estats estables»; i la història literària, com hem pogut veure, és una bona prova d'això. Més enllà de definir un interval temporal molt curt, la «puntualitat» també afecta la peculiaritat morfològica de l'evolució: ens assenjala l'extrema raresa de formes transitòries que existeixen entre una i altra espècie.¹¹ I en aquest punt, les evidències literàries possiblement encara són més significatives, ja que la majoria de gèneres existents van adquirir la seva forma definitiva gràcies a uns pocs intents agosarats i no pas amb una acumulació pacient i gradual de canvis microscòpics. Per molt que la perspectiva gradual predomini en el seu estudi (*L'ascens de la novel·la*), fins i tot Ian Watt confina les formes preparatòries a un benigne capítol inicial: el cos del seu treball no tracta per a res de l'«ascens», i només es preocupa d'una sèrie de formes morfològicament completes.

En la literatura, igual com en la natura, hi ha una munió d'exemples de connexions perdudes: podem fins i tot oblidar-nos dels ximpanzés i humans perquè hi ha un altra baula perduda (l'absència de la qual és especialment sentida) en el camp literari que coneix tothom —l'*Urhamlet* és l'ancestre llegendari que tot estudiós hauria volgut tenir a les mans, però que mai ningú no ha pogut trobar. I si ningú no el va trobar, no és perquè no hagi existit mai (hi ha proves raonablement convincents que sí que va existir), sinó perquè per la mateixa lògica de l'evolució, el moment de canvi —que separa la temptativa de la forma de transició— és tan «puntual» que es consumeix a l'acte, perquè cal reemplaçar tan ràpid com sigui possible una forma estable amb una altra forma estable. Dos segles sencers després de Shakespeare, i ja ben entrats en l'edat de la impremta, sabem que les dues primeres obres mestres del gènere *Bildungsroman* també han tingut un esbós «preparatori» que va actuar com una forma de transició: *First impressions* [títol original d'*Orgull i prejudici*] de Jane Austen es va perdre i el primer esborrany del *Meister* de Goethe va ser recuperat per pura casualitat més d'un segle més tard.

Des del punt de vista de l'evolució, l'absència de connexions és tan significativa com seria la seva presència, si no més. Aquesta absència il·lumina el tret fonamental de la selecció social en l'àmbit de la literatura: la impaciència de superar els estats morfològicament irresolts, la «pressa» per trobar solucions estables. I si mai algú troba l'*Urhamlet*, estic disposat a empassar-me aquest article en presència de quatre testimonis del bàndol dels defensors de la teoria d'evolució gradual.

BIFURCACIONS I FIGURES

Fins ara he parlat només de la *macroevolució*: dels gèneres, espècies i textos. En aquest apartat, en canvi, em voldria centrar en els processos de la *microevolució*: és a dir, voldria parlar de tot allò que passa *a dins* dels textos individuals. També en aquest context, la polaritat entre l'atzar i la necessitat continua sent vàlida, però d'una forma nova i sorprenent perquè la naturalesa de les variacions està certament dominada per l'atzar, però la situació en la qual les podem trobar, no. O el que és el mateix, tot i que és impossible preveure «què passarà», sabem que la variació es produirà i podem dir més o menys «quan» tindrà lloc: podem determinar el moment en el qual les variacions *indiscriminades* han d'aparèixer *necessàriament*. En el llibre *L'ordre sortit del caos*, Prigogine i Stengers van anomenar aquests moments «bifurcacions»:

En condicions d'equilibri precari, els processos d'autoorganització mostren un joc delicat entre l'atzar i la necessitat, entre les fluctuacions i les lleis previsibles. És d'esperar que a prop de les bifurcacions, les fluctuacions i els elements casuals tinguin molta importància, mentre que en els espais intermedis predominin els aspectes previsibles.¹²

L'atzar i la necessitat, les fluctuacions i les lleis previsibles; *L'ordre sortit del caos*, com bé se sap, es concentra bàsicament en la primera circumstància:

És remarcable que a prop de les bifurcacions, els sistemes presenten un ampli ventall de fluctuacions. Sembla com si en aquests moments, els sistemes «dubten» entre diferents possibilitats d'evolució i que la cèlebre llei, que dona per suposada la victòria d'aquell qui té més pes numèric, sembla que en aquestes circumstàncies no és aplicable. Un nombre molt petit de fluctuacions pot posar en marxa una evolució completament diferent que canviarà dràsticament el comportament del tot el sistema macroscòpic. L'analogia amb els fenòmens socials, fins i tot amb la història, es fa evident.¹³

Una analogia amb la història: la podem desenvolupar encara millor —fins a tal punt que coincideixi amb la seqüència narrativa, que és una miniatura de la història?

Allò que estem buscant és la interdependència entre «bifurcacions» i els dos altres termes clau de *L'ordre sortit del caos*: «la irreversibilitat» i «l'augment de la complexitat».¹⁴ El concepte que va encunyar fa només uns anys Francesco Orlando —«el grau de figuració»—¹⁵ ens pot resultar útil perquè la «figuració» representa en l'àmbit de la retòrica un bon substitut de la «complexitat» general i la idea que la figuració pugui tenir diferents «graus» ens permet resseguir quan el procés es fa més intens i quan es debilita.

Segons la lectura d'Orlando, la teoria de Freud ens permet separar a partir de les variacions en el grau de figuració dues classes de «llenguatge» i de textos. Quan la figuració resulta més intensa que el nivell esperat, llavors estem davant d'allò que ell anomena els «llenguatges

no comunicatius» de l'inconscient: relliscades, somnis, símptomes. I sempre que la figuració del llenguatge cau per sota del nivell, estem davant dels «llenguatges comunicatius» de l'inconscient: *Witz*, acudits, literatura. Com que la figuració varia segons els gèneres i estils, aquesta distinció és tanmateix útil per dibuixar les divisions dins del territori intern de la literatura, però també per determinar les seves fronteres exteriors. I com que la figuració pot variar també dins d'un text concret, pot servir-nos per obtenir un tercer resultat que ens torna a la nostra reflexió sobre la *microevolució*. És evident que mai serem capaços de predir el contingut d'una figuració i de la complexitat incrementada (aquest procés avança per definició cap a uns espais improbables, o fins i tot únics), però no obstant això, podem preveure les circumstàncies en les quals resulta més probable que es produeixi aquest increment? Per dir-ho d'una altra manera: la figuració depèn de la trama?

La meua reflexió és directament oposada a una *analyse du récit*. Trencar l'ordre sintagmàtic propi del text en una sèrie de citacions que generalment intenten reconstruir [...] la successió dels esdeveniments dramàtics perquè resulti més fàcil reconstruir l'ordre paradigmàtic que és present de manera latent en el text.¹⁶

Trencar l'ordre sintagmàtic propi del text... En la secció analítica del seu llibre, en la discussió sobre *Fedra* de Racine, els moviments d'Orlando no estan pas tan desencadenats com podria suggerir la seva teoria perquè posa una atenció extrema, encara que involuntària, al decurs de la narració dramàtica. I allò que descobreix és que la figuració realment varia, però no pas de manera casual o bé una mica arreu: a l'inrevés, el moment de la màxima intensitat és (segons Orlando),¹⁷ molt breu i molt ben delimitat —els seixanta versos (605-662) de la declaració d'amor de Fedra. Aquest és el moment, si puc citar de nou Orlando, que es correspon amb «un pas endavant més o menys cec en un camí que atrapa la protagonista perquè ja no li permet cap via de retorn.»¹⁸

Ens hem de preguntar, per què la figuració precisament en *aquell moment* s'incrementa de tal manera? Perquè aquest és un moment *narrativament* rellevant. És el punt d'inflexió de la trama. És una bifurcació: quan Fedra es veu oblidada de triar entre dues trajectòries d'acció incompatibles i alhora imprevisibles («un pas endavant més o menys cec»), que són també irreversibles («perquè ja no li permeten cap via de retorn»), entra en l'univers dramàtic.

La temporalitat és una de les forces que donen forma a les figures retòriques: en podríem saber molt si la narratologia i la teoria dels trops comencessin a col·laborar amb més freqüència. Mentrestant intentem comprovar quina és la interdependència entre les bifurcacions, irreversibilitat i la figuració amb una mica més d'ambició, fixant-nos en un altre estudiós: William Empson, l'home que va saber mostrar millor que ningú altre per què la complexitat figurativa és tan típica del segle XX. «Les maquinacions de l'ambigüïtat són entre les arrels més fondes de la poesia», podem llegir a les primeres pàgines de *Set tipus d'ambigüïtat*, «i l'ambigüïtat la podem trobar en qualsevol text d'importància literària»:¹⁹ Empson s'esforça

per mantenir obert un ventall molt ampli de possibilitats i evita seleccionar un sol autor, o text, com a paradigma d'ambigüitat. I tanmateix, hi ha dos textos que cita amb més freqüència que altres. Es tracta de dues tragèdies, *Hamlet* i *Macbeth*, i més encara, es tracta d'uns passatges específics d'aquests drames: els monòlegs. Recordareu la primera línia del primer monòleg de la primera de les grans tragèdies —*O, that this too solid(?) / sullied (?) flesh would melt...*— que ofereix una prova insuperable de l'ambigüitat shakespeariana? Bé, això és sens dubte casual: però en canvi que l'ambigüitat s'intensifica en els monòlegs és un fet innegable²⁰ —i ahora «necessari», com ho veurem de seguida.

Però farem primer alguna observació més sobre el Shakespeare d'Empson.

La figuració, o l'ambigüitat, es troba sobretot en els monòlegs: es tracta d'articulacions més aviat breus, situades, igual que la declaració de Fedra, a prop de les bifurcacions dramàtiques. En aquest sentit no té cap importància si una peça teatral està dominada per la fúria de l'acció (*Macbeth*) o bé per una enigmàtica absència d'acció (*Hamlet*); en tots dos casos, els monòlegs troben lloc a prop de les decisions irreversibles, quan estan «lluny de l'equilibri». Quan l'equilibri és precari, els sistemes tendeixen a «dubtar» («*To be or not...*»); en aquests moments, el comportament està exposat al màxim a les fluctuacions i totes les possibilitats estan obertes. Aquesta és la raó per la qual la figuració es torna llavors més intensa, perquè *ha d'intensificar-se*, estem davant d'un fet: en aquests moments l'heroi s'enfronta amb valors extrems i incompatibles i aquest xoc s'inscriu directament en el seu llenguatge, que es torna per força agosarat, contradictori i opac. I quan una obra dramàtica s'acosta a la seva bifurcació bàsica —matar Duncan o no matar-lo?—, les contradiccions es tornen més dures i la figuració és més intensa, fins que el «grau» del qual parlava Orlando es traspassa i les paraules de *Macbeth* flueixen amb evidents signes d'al·lucinació i de malson.

Faré ara una breu recapitulació. He començat amb una observació empírica: la figuració no és estable, no s'incrementa per casualitat, sinó que només ho fa en moments específics que estan per regla general situats a prop de les bifurcacions narratives. Més encara, he suggerit que es pot establir la interdependència entre la trama i els trops i que, a més, també podem saber *per què* passa. I finalment, de la mateixa manera com la figuració es torna més intensa a prop de les bifurcacions, el fenomen *invers* també és observable: els episodis narratius que estan situats *lluny* de les bifurcacions contenen habitualment poca figuració.²¹ En la tragèdia, en la qual les bifurcacions són la part essencial de la trama, la figuració és normalment prou intensa; en les novel·les, dominades en gran part per històries satèl·lit, la figuració minva i pot gairebé desaparèixer.²² La interdependència entre la trama i la figuració l'hauríem d'examinar amb més profunditat, però en aquest primer esbós teòric m'aturo en aquest punt perquè voldria suggerir encara un altre tema d'història literària. Ho formularé com a pregunta: és possible connectar les troballes de la *microevolució* sobre la complexitat amb les tendències *macroevolutives* de què es parlava a la primera part d'aquest article?

L'EXAPTACIÓ LITERÀRIA

Fins ara he negat que la figuració intensa pugui tenir cap mena d'autonomia i he explicat la seva gènesi exclusivament amb la lògica narrativa. Però cal distingir entre l'origen i la funció i encara que deixem de banda què va originar la seva aparició, la figuració intensa resulta una de les variacions literàries amb més vitalitat. La figuració té una història llarga i específica, i també desconcertant, perquè està marcada per una doble discontinuïtat: hi ha diferències entre els gèneres (de la tragèdia a la poesia lírica) i entre les èpoques (del barroc al modernisme).²³ Tot just quan es van acomplir tots dos girs, la figuració va poder perdre el caràcter episòdic i erràtic de la tragèdia barroca per transformar-se en el principi organitzatiu de la poesia modernista i de la seva producció extraordinària.

Es tracta d'una producció extraordinària per diverses raons, però potser el més important és tenir present que el modernisme connecta millor que cap altre moviment literari la perfecció tècnica extrema amb l'obscuritat semàntica també extrema. La perfecció modernista és enigmàtica i la seva existència ens porta davant de la qüestió més difícil de tota la teoria de l'evolució: com explicar, si ho dic amb paraules de Darwin, l'existència d'«òrgans d'una extrema perfecció i complicació»?²⁴ Aquests òrgans contradiuen la mateixa noció de la selecció natural *precisament perquè* són tan perfectes i tan complexos. Més encara, un cop l'evolució s'ha alliberat de la teologia, la perfecció es torna encara més enigmàtica: un òrgan que representa només un 10 per cent d'una ala té sentit si és el primer pas en la construcció d'una ala, però si aquest projecte no existeix, té sentit que l'òrgan existeixi? I si no serveix per res, com pot mai «evolucionar» i començar a servir per un propòsit real i innegable?

La resposta de Darwin és que «un òrgan originàriament construït per un propòsit [...] es pot convertir en un òrgan que compleix una funció completament diferent»,²⁵ i ara fa poc, Stephen Jay Gould i Elizabeth Vrba han proposat d'anomenar aquests òrgans «exaptacions». ²⁶ Si els manllevo aquest terme, puc arribar a la conclusió que la figuració intensa de la lírica modernista és precisament una exaptació, possiblement el «canvi de propòsit» més fascinant i reeixit de tota la història literària. Això equival a dir que la figuració intensa, amb tots els efectes d'estranyament i els seus oxímorons i les indecisions, és realment el principi organitzatiu de la lírica modernista, tot i que «no va ser originàriament pensat amb aquest propòsit.» En aquesta gènesi no hi va haver res de planificat: aquest desenvolupament només va ser possible per una raó del tot diferent, que està relacionada directament amb la tragèdia. Però tanmateix, un cop aquest gir es va produir i la figuració intensa es va convertir en un recurs disponible, en un *ready-made*, i la lírica modernista va poder cooptar-la i utilitzar-la per produir aquells efectes espectaculars que tots coneixem bé.

Els monòlegs de Shakespeare van ser un potencial «líric» inactiu durant llargs segles i es van generar d'entrada amb un propòsit completament diferent. És fins i tot possible que es generessin sense cap raó particular, que apareguessin sense més. Aquest seria una conclusió radical a partir de la hipòtesi de Gould i Vrba:

Unes faccions cooptades com a exaptacions tenen dos possibles estats previs. Poden haver estat adaptacions amb una altra funció, però també és possible que fossin estructures no utilitzables. El primer cas va ser durant molt de temps reconegut com a important, el segon va ser del tot negligit. I tanmateix, l'enorme camp de trets no adaptats és, de fet, el magatzem i la font de la gran part de la flexibilitat evolutiva [...], aquest camp de trets no adaptats és una analogia de la mutació —és la font de la matèria primera per a les seleccions futures.²⁷

Hem arribat a un punt fascinant, però també delicat, d'inflexió. Fins ara, he anat dient que la figuració intensa, que va fer possible l'existència de la lírica modernista, es va originar a partir de l'específica posició de monòlegs dins de la trama tràgica. I ara us proposo que considerem el monòleg com una estructura no adaptada: com un element que va ser privat de qualsevol mena de funció dramàtica. No resulten contradictòries, aquestes dues consideracions? I no us sembla que la segona conclusió resulta, sense més, gairebé absurda?

Pel que fa a la primera qüestió, he apuntat que la figuració s'intensifica a causa de la posició sintagmàtica dels monòlegs: perquè estan situats a prop de les bifurcacions o en la proximitat dels nuclis. *A prop* de les bifurcacions; en la proximitat dels *nuclis*. El monòleg de Shakespeare no és cap acció, ni hi contribueix: simptomàticament el seu tema és la desaparitat entre l'acció i la reflexió i com la impotència del pensament pot refrenar l'acció (*Macbeth*) o generar-la (*Hamlet*).

Entre el monòleg i la trama hi ha, en altres paraules, una asimetria constitutiva: el monòleg ve determinat per la trama, però no contribueix pas al desenvolupament de l'acció. Es situa sempre a prop d'una bifurcació, però no representa pas el punt d'inflexió. Té una posició sintagmàtica, però no una funció sintagmàtica.²⁸ I és precisament l'absència d'aquesta funció la que ha permès la meravellosa flexibilitat dels monòlegs tràgics. Si haguessin d'estar concebuts per ser «útils» per a la trama, la seva llibertat seria sens dubte molt menor; si haguessin de complir amb una funció clara, l'ús de la figuració de ben segur que estaria sempre sota control. I llavors, la història de la poesia moderna seria ben diferent de la que coneixem ara.

La interdependència entre la «inutilitat» del monòleg dramàtic i la seva potencialitat per la innovació literària queda ben il·lustrada amb un procés que Gadamer anomenaria *Wirkungsgeschichte* [estudi d'influències], és a dir l'estudi de l'«impacte» produït per la tragèdia elisabetiana. Una generació rere l'altra de lectors occidentals ha «retallat» els monòlegs i els ha llegit com a poemes individuals. És aquesta violació de la naturalesa orgànica dels drames un error? És clar que sí, però l'estudi de les influències és finalment una llarga llista d'errors. Tanmateix, no de tots els possibles errors. I per què hem d'escollir sempre el «To be or not to be» en lloc de la trobada entre Rosencrantz i Guildenstern, o bé les paraules sàvies de Polonius, o el duel final? Perquè és un passatge més bonic? Sens dubte, però també perquè és *molt més fàcil* retallar-lo, perquè els lligams entre el monòleg i la trama són especialment febles. I són febles perquè el monòleg no té cap funció sintagmàtica. I com que no en té cap, és lliure d'emprendre el seu propi camí.

El monòleg té llibertat per desenvolupar-se. I ara ja estem preparats per abandonar l'habitual visió acrítica dels estudis d'influències i fixar-nos en el punt d'inflexió decisiu per al segle XX. Boris Tomaševski:

Encara que el relat només necessiti uns motius clau, uns motius lliures (digressions, per exemple) a vegades dominen i determinen la construcció de la trama [...]. La tradició literària determina en bona part l'ús dels motius lliures i, de fet, qualsevol escola literària en té en el seu magatzem particular; de tota manera, els motius clau destaquen habitualment per la seva «vitalitat» —és a dir, que apareixen sense grans canvis en les obres d'escoles diferents.²⁹

Si els comparem amb els motius clau, els motius lliures són subordinats i gairebé superflus: en termes de la lògica narrativa no són més que «digressions». Però la seva superficialitat sintagmàtica els dona la llibertat en el millor sentit d'aquesta paraula —els permet de convertir-se en el mitjà a través del qual la història literària realitza els seus experiments arriscats i imprevisibles i es diversifica. Si tots els motius fossin lligats al desenvolupament narratiu i haguessin de complir una funció ferma —el nostre llegat literari seria molt més erm del que ho és ara.

No és cap sorpresa que els formalistes russos hagin produït la reflexió més intel·ligent sobre les exaptacions literàries que mai s'hagin escrit: «Com està fet *Don Quixot*», de Viktor Šklovski. Permeteu-me que citi només unes poques línies inicials:

Exposaré algunes conclusions, com sense voler, perquè les conclusions les hauria d'extreure el lector tot sol:

1. Originàriament, l'autor no va tenir cap intenció de crear el personatge de Don Quixot que va ser tan celebrat per part de Heine i tan admirat per Turgenev. Don Quixot es va originar més aviat a causa de l'estructura de la novel·la mateixa, ja que els mecanismes de la construcció poètica sovint generen noves formes.

2. Al llarg de la novel·la, Cervantes es va adonar que Don Quixot expressava també la saviesa del seu autor i que d'aquesta manera havia aconseguit construir un personatge doble: amb el temps va començar a explotar aquesta duplicitat amb propòsits estètics.³⁰

El Quixot. El protagonista de la música de Strauss, de dibuixos de Picasso, d'innombrables narracions èpiques sobre la història cultural de Hegel fins a Foucault. El punt de partida per a una munió de teories de la novel·la. I tanmateix: «Originàriament, l'autor no va tenir cap intenció de crear el personatge de Don Quixot, que va ser tan celebrat...».

Cal ser agosarat per fer una declaració com aquesta i per sort, Šklovski n'era. El Quixot es va originar «a causa de l'estructura de la novel·la mateixa»: és a dir, que no es tracta d'un contingut històric nou que intenta expressar-se; aquesta no és la *raison d'être* d'aquest llibre. És un efecte, només, un efecte involuntari. Cervantes necessitava crear un heroi novel·lístic per justificar, per «motivar»³¹ una determinada manera de connectar els episodis, i res més. Però quan ja ho havia aconseguit, «al llarg de la novel·la», va descobrir que li era útil per a molts altres propòsits. El sentit «figurat» i altres funcions van començar a ser part del protagonista: ràpidament els canvis van reemplaçar per complet l'estat original i l'evolució literària va poder procedir el seu curs.

Boris Eichenbaum escriu a «Teoria del mètode formalista»:

Don Quixot està considerat com un punt de transició entre la col·lecció de relats (a la manera del *Decameró*) i la novel·la d'un únic heroi, estructurada a partir de l'encadenament de fets ocorreguts durant un viatge que serveix de connector. Però *Don Quixot* ha rebut una atenció especial pel fet que els recursos i la motivació no estan prou integrats en el relat com per produir una novel·la tancada en la qual totes les parts estiguessin soldades en un conjunt.³²

Això equival a dir que *Don Quixot* va ser seleccionat a causa de les seves imperfeccions, aquest és un altre moviment atrevit a favor de Šklovski que hauria de ser pres com un model per a la història literària. La perfecció, ens adverteix *El polze del panda* de Gould: «és un argument feble per explicar l'evolució perquè vol imitar l'acció d'un creador omnipotent. Disposicions estrafolàries i solucions divertides són la prova de l'evolució —camins que un Déu sensible mai emprendria, però que els processos naturals, condicionats per la història, segueixen per força.»³³

No cal dir que la història literària sempre ha pretès aconseguir precisament el contrari: «mostrar» —en una mena de creacionisme automàtic— la perfecció dels seus objectes. Val més que seguim els passos de Šklovski i comencem a fixar-nos en les disposicions estrafolàries i les solucions divertides. Ja sabeu: el príncep venjatiu, massa educat i melangiós, l'apologeta del protestantisme que naufraga davant d'una illa i comença a celebrar el dia a dia; una novel·la sobre l'autonomia estètica dissolta que es converteix en una crida per a la socialització despietada; un poema mitològic que vol restaurar l'ordre i la significació, però que acaba donant pas al més colossal caos crític del segle XX...

Em pregunto amb quina freqüència les obres que donen forma a un gènere sencer, aquelles variacions que acaben sent triades per la història, són realment, com diu Šklovski sobre *Don Quixot*, obres amb les parts no del tot connectades. Obres de bricolatge, com ho són els nostres cossos, o el nostre cervell —i no productes de cap enginyeria. Som productes de l'atzar, no del disseny. Però aquesta conclusió no és pas cap descrèdit —més aviat a l'inrevés: si la grandesa no està «dissenyada», encara l'hem d'estimar més. O tal com ho va expressar Charles Darwin en l'última pàgina del seu *L'origen de les espècies*:

D'aquesta manera, de la natura en guerra, de la fam i de la mort en segueix directament l'objecte més exalçat que puguem concebre, això és, la creació dels animals superiors. Hi ha grandesa en aquest punt de vista de la vida, amb tota mena de poders que originàriament donaven vida a unes poques formes, o a una de sola, mentre aquest planeta girava en cicles d'acord amb les lleis fixes de la gravetat, i des d'un inici tan simple han evolucionat, i evolucionen encara, infinites formes d'una bellesa miraculosa.

Traducció de Simona Škrabec

LES OBRES CITADES, DISPONIBLES EN CATALÀ O EN ESPANYOL:

- DARWIN, Charles, *L'origen de les espècies*. Traducció de Coral Barrachina González, Barcelona, IEC; València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- *L'origen de les espècies*. Traducció de Santiago Albertí i Constança Albertí, Barcelona, Edicions 62, 2009. [Labutxaca, 2011]
- JAUSS, Hans Robert, *Teoría de la recepción literaria*. Traducció de Bernat Soler-Llimona, Barcelona, Barcanova, 1991.
- JAY GOULD, Stephen, *Desde Darwin: reflexiones sobre historia natural*. Traducció d'Antonio Resines, Barcelona, Herman Blume, 1983.
- *El pulgar del panda: reflexiones sobre historia natural y evolución*. Traducció d'Antonio Resines. Barcelona: Crítica, 1994.
- KOSELLECK, Reinhart, *Crítica y crisis del mundo burgués*. Traducció de Rafael de la Vega, Madrid, Rialp, 1965 [Madrid, Universidad Autónoma de Madrid; Trotta, 2007].
- MONOD, Jacques, *El azar y la necesidad*. Traducció de Francisco Ferrer, Barcelona, Barral, 1977 [Orbis, 1987; Tusquets, 1989; Círculo de Lectores, 2000].
- SHKLOVSKI, Victor, *Sobre la prosa literaria*, Barcelona, Planeta, 1971.
- TODOROV, Tzvetan, *Teoría de la literatura de los formalistas rusos: por Jakobson, Tinianov, Eichenbaum, Brik, Shklovski, Vinogradov, Tomashevski, Propp*. Traducció d'Ana María Nethol, Mèxic, Siglo XXI, 1980.

He traduït les citacions directament de l'article de Moretti. Per facilitar la lectura, dins del text els títols de les obres citades estan traduïts al català i les referències completes es troben a les notes a peu de pàgina. La transcripció dels noms russos, especialment en casos d'autors poc traduïts, en general és molt vacil·lant en totes les llengües. Per aquesta raó, en català els transcriu d'acord amb els criteris d'Enciclopèdia Catalana, en canvi a les notes a peu, els formalistes russos són citats amb el seu nom tal i com ha estat escrit en cada llibre, per facilitar-ne la recerca en els catàlegs. [N. de la t.]

1. Jacques Monod, *Chance and Necessity* (1970), Nova York, 1971, p. 165.
2. Stephen Jay Gould, «Shades of Lamarck» A: *The Panda's Thumb* (1980), Harmondsworth, 1983, p. 71. Diu també François Jacob, en la seva lliçó inaugural a Collège de France de l'any 1965: «En alguns aspectes, els mecanismes nerviosos i cerebrals dels humans formen una mena de sistema hereditari de segon grau –en sentit lamarckià perquè l'experiència acumulada en una generació passa a la següent gràcies a la parla i l'escriptura.»
3. La història dividida entre l'atzar i la necessitat redueix al mínim la importància dels projectes conscients en el desenvolupament literari i nega a la poètica individual la funció explicativa que va tenir tan sovint per als pensadors d'esquerres (el jove Raymond Williams, Asor Rosa a Itàlia). En el marc darwinian, la poètica segueix la retòrica –perquè seria un efecte i no pas la causa de les variacions literàries. És una cosa semblant que la «motivació» dels formalistes russos que no genera nous recursos, sinó que contribueix a fer-los «acceptables»; és com la «racionalització» de Freud amb totes les connotacions patètiques i inefectives d'aquest terme. És més encara, la majoria dels punts d'inflexió crucials per a la literatura occidental (poesia lírica i èpica; tragèdia clàssica, renaixentista i moderna; novel·la; literatura de masses i bona part del modernisme literari) han desenvolupat les seves regles sense, o fins i tot en contra, de les poètiques establertes. Dins dels processos globals, el romanticisme i les avantguardes –els dos baluards dels estudiosos de poètiques– són excepcions: rellevants, innegables, però no els podem prendre com la norma.
4. L'últim capítol de *Lascens de la novel·la* intenta, de fet, establir aquesta mena de continuïtat. Si això fos cert, de totes maneres, les novel·les del segle XVIII haurien de ser «dirigides» en sentit lamarckià, tendint orgànicament sempre en la mateixa direcció, però l'estudi de Watt mostra que precisament aquest no va ser el cas. Les últimes pàgines del llibre vacil·len, com es pot preveure, entre les declaracions teòriques sobre la continuïtat i el coneixement empíric a partir del qual, l'autor parla de «direccions divergents» i de «diversitat essencial» dins del corpus de les obres del segle XVIII.
5. Franco Moretti, *The Way of the World*, Londres, 1987.
6. En aquest punt no faig cap distinció entre la selecció «natural» (les mutacions que actuen sobre els individus) i la selecció «genèrica» (que actua sobre el conjunt d'una espècie). De tota manera, Stephen Jay Gould i Niles Eldredge van mostrar («Punctual Equilibria: the Tempo and Mode of Evolution Reconsidered», *Paleobiology* 3, 1977, esp. pp. 139-140) que la indeterminació dels canvis i el caràcter necessari de la selecció en els dos casos actuen de la mateixa manera: l'únic que canvia és el grau taxonòmic de la descripció. Per ser més precís, diria que la *Bilgungsroman* pertany al grau «superior» (relacions entre les espècies diferents); però també el grau «inferior» (relacions entre els textos individuals) ofereix les mateixes evidències. Només cal que recordeu el destí del *Wilhelm Meister*, que va passar per tres esbossos, el segon dels quals (*Lehrjahre* i *Wanderjahre*) han romà, fins al dia d'avui, novel·les que no lleix ningú.
7. Hans Robert Jauss, «Literary History as a Challenge to Literary Theory» (1967), dins *Toward an Aesthetic of Reception*, Minneapolis, 1983.
8. Stephen Jay Gould, «A Quahog is a Quahog», *The Panda's Thumb*, p. 1977. Vegeu també «Is the Cambrian Explosion a Sigmoid Fraud?», dins *Ever Since Darwin*, Londres i Nova York, 1977.
9. Vegeu especialment Jurij Tynjanov i Roman Jakobson, «Problems in the Study of Literature and Language» (1928) i Jurij Tynjanov, «On the Literary Evolution» (1929), tots dos inclosos al recull de Ladislav Matejka i Krystyna Pomorska, *Readings in Russian Poetics*, Michigan, 1978.
10. «Punctual equilibria», cit. p. 116: «Vam voler ampliar l'abast de les dades rellevants argumentant que els trencaments morfològics en els mesuraments estratigràfics podrien ser reals, i que *l'estasi és una font de dades* –és a dir que cada exemple d'estasi té tanta importància per a la teoria d'evolució que qualsevol canvi». La declaració de Derek Ager sobre l'avorriment i el terror també està citada en aquest mateix article.
11. Vegeu: «Bushes and Ladders» A: *Ever since Darwin* i «The Episodic Nature of Evolutionary Change» A: *The Panda's Thumb*.
12. Ilya Prigogine i Isabelle Stengers, *Order out of chaos*. Toronto; Nova York; Londres; Sidney, 1984, p. 177.
13. *Ibid.*, p. 14.
14. [En la ciència clàssica], la temporalitat era rebaixada a la categoria d'un miratge. Això, avui dia, ja no és vàlid. Vam descobrir que no només és lluny de ser un miratge, sinó que la irreversibilitat té un rol essencial en la natura i està al darrere de la majoria dels processos d'autoorganització. [...] La negació del temps i de la complexitat també era central en la mirada sobre el fenomen cultural de l'empresa científica en la seva definició clàssica. El repte d'aquests conceptes va ser decisiu per provocar la metamorfosi de la ciència que volem descriure aquí.» (*Ibid.*, pp. 7-8) I una mica més endavant: «[En estats d']equilibri, els processos termodinàmics irreversibles van ser considerats negligibles, com una

matisació, un desviament, com temes que no val la pena estudiar. Avui, aquesta situació ha canviat dràsticament. Sabem que no només no s'arriba a l'equilibri, sinó que es poden originar noves estructures espontàniament. En les condicions que estan lluny de la possibilitat d'un equilibri, les transformacions es poden produir des del desordre, des del caos termal, i convertir-se en un ordre. Es poden originar nous estats dinàmics de la matèria, els estats que reflecteixen la interacció entre el sistema donat i el seu entorn.» (Ibíd., p.12)

15. Francesco Orlando, *Toward a Freudian Theory of Literature* (1973), Baltimore; Londres, 1978, especialment pp. 164 i ss.
16. Ibíd., p. 141.
17. «Un patró verbal laberíntic girs, espirals, meandres són els que tracen el camí de la parla... Les paraules de Fedra es tornen ambigües i també tímides i tortuoses... L'ambigüitat de les paraules s'obre a dos sentits diferents... L'ambigüitat de les paraules de Fedra... L'ambigüitat aprofita la semblança física... la veritat doble, però alhora literal... les paraules estan carregades de tanta ambigüitat... els meandres dibuixat per les seves paraules.» I finalment també diu: «Potser mai, excepte en aquestes línies de Racine, la paraula poètica ha adquirit una complicació de sentit tan rica, i tan contradictòria, per abraçar i capgirar els termes cap a un conflicte encara més profund.» (Ibíd., pp. 68-71)
18. Ibíd., p. 67.
19. William Empson, *Seven Types of Ambiguity* (1930), Londres, 1956, p. 3.
20. En el cas de *Macbeth*, literalment la meitat. Com que els monòlegs omplen el 50 per cent del text en *Macbeth*, i el 8 per cent en *Hamlet* (Vegeu Raymond Williams, «On Dramatic Dialogue and Monologue», dins *Writing in Society*, Londres, 1984), la tria d'Empson suggereix que la distribució entre l'ambigüitat i la figuració és molt desigual i que l'intent d'Orlando de dibuixar el mapa d'aquesta desigualtat amb els seus «graus» de figuració és realment digne d'esment.
21. Roland Barthes va anomenar aquests episodis «catalisis» i Seymour Chatman, «satèl·lits»: els dos estudiosos els contraposaven als «nuclis», que és el terme narratològic estàndard per allò que jo anomeno en aquest article «bifurcacions».
22. Un amic meu, educat a Cambridge, em va dir que d'estudiant llegia les novel·les «girant les pàgines i espiant la maleïda metàfora». Els seus esforços no li aportaven gaire èxit, de la mateixa manera que les escoles crítiques que han estudiat l'«ambigüitat» han produït ben poques discussions sobre la novel·la. Una altra manera de dir la mateixa cosa seria: en la novel·la, predomina la vida diària i la gestió habitual, la qual cosa fa impossible que el llenguatge es pugui traslladar en un estat «lluny de la possibilitat d'equilibri».
23. L'estudi *Seven Types* d'Empson és un dels millors productes crítics de la dècada dominada per la poesia d'Eliot; i Orlando també se n'adona que la figuració més intensa es troba en la poesia modernista.
24. «Suposar que l'ull, amb tots els seus dispositius inimitables per ajustar el focus a les diferents distàncies, per adaptar-se a la llum disponible, i amb capacitat de correcció dels errors esfèrics i cromàtics, s'hauria pogut generar a partir de la selecció natural, sembla, ho confesso de bon grat, absurd en ple sentit d'aquesta paraula.» Charles Darwin, *The Origin of Species* (1859), Harmondsworth, 1982, p. 217. La citació és extreta del capítol VI, «Difficulties of Theory».
25. Ibíd., p. 210.
26. Stephen Jay Gould; Elisabeth S. Vrba, «Exaptation: A Missing Term in the Science of Form», *Paleobiology* 1, 1982.
27. Ibíd., p. 12.
28. Convé aclarir que tampoc no té una funció «filològica» (el monòleg de Hamlet i tots els altres no són pas «veritables»), ni tampoc «paradigmàtica» (la naturalesa vil de la cort de Dinamarca no sorgeix pas del desenvolupament del plot), ni tampoc la «persuasiva» (Els herois de Shakespeare, al contrari dels de Corneille, mai s'acaben de convèncer a ells mateixos d'actuar d'una determinada manera). Vaig intentar donar una explicació històrica d'aquesta «absurditat» dramàtica en l'assaig «The Great Eclipse», inclosa en el mateix volum que el present escrit, *Signs Taken for Wonders*, 1983.
29. Boris Tomashevsky, «Tematics» (1928), dins Lee T. Lemon; Marion J. Reis, *Russian Formalist Criticism: Four Essays*, Lincoln, Nebraska, 1965, p. 68.
30. Viktor Shklovskij, «How *Don Quixote* is Made», dins *Theory of Prose* (1929). He citat segons la traducció italiana de De Donato, Bari, 1966, pp. 111-112.
31. «La introducció de cada motiu per separat o de motius complexos ha de ser *motivada*. La xarxa de recursos que justifica la introducció de motius individuals o de grups de motius s'anomena *motivació*. (Boris Tomashevsky, «Tematics», p. 78)
32. Boris Ejenbaum, «The Theory of the Formal Method» (1927), dins *Readings in Russian Poetics*, p. 19.
33. Stephen Jay Gould, «The Panda's Thumb», dins *The Panda's Thumb*, p. 20.

Fracking, un nou debat ambiental sobre la taula

Joaquim Elcacho

La possible utilització al nostre país de la tecnologia de fracturació hidràulica o *fracking* per a l'extracció d'hidrocarburs no convencionals obre una polèmica amb múltiples implicacions. Una primera incògnita fa referència a l'impacte ambiental d'aquest mètode de recuperació de gas i petroli, en especial en un territori com el nostre tan humanitzat i sotmès a pressions sobre l'aigua, la qualitat de l'aire o l'ocupació de les infraestructures i la indústria. No és fàcil analitzar les possibilitats i riscos d'aquesta tècnica sense caure en prejudicis però existeixen diversos estudis que apunten clarament a una llarga llista de qüestions que caldria tenir en consideració per tal d'evitar que el nou sistema d'extracció d'hidrocarburs –en el cas que existissin en el subsòl del nostre país– comportés danys ambientals greus o difícilment reparables.

De forma paral·lela, no es pot oblidar que la nostra societat és fortament dependent dels recursos energètics fòssils i, en aquest sentit, cal plantejar l'oportunitat i abast de l'aprofitament dels recursos d'hidrocarburs del nostre subsòl. És ben cert

que s'ha de defugir la hipocresia de criticar la perforació de pous de gas a casa nostra –en el cas que fos possible fer-ho de forma neta i segura– i al mateix temps continuar sent uns malbaratadors d'hidrocarburs procedents de l'altra riba del Mediterrani. En qualsevol cas, cal analitzar també l'impacte que podria tenir una nova aposta pels recursos fòssils en el desenvolupament d'alternatives amb més futur i menys impacte ambiental com les energies renovables.

En tercer lloc, i estretament relacionat amb els punts anteriors, cal revisar a fons els canals d'informació i participació dels ciutadans en l'estudi i resolució dels debats que afecten el medi ambient i l'energia. La polèmica del fracking ha deixat en evidència una vegada més que les administracions –des de la Unió Europea fins als ajuntaments, passant per les comunitats autònomes i l'Estat espanyol– no estan responant adequadament a la seva obligació d'informar i consultar a la població davant qüestions que clarament afecten al seus interessos, la seva salut i el seu futur.

Qualsevol activitat humana, en especial les que afecten el territori, comporta certs riscos. El fracking no és una excepció, ans al contrari, presenta una llarga sèrie d'incògnites que cal analitzar a fons abans de prendre una decisió sobre la seva possible

Joaquim Elcacho és periodista i consultor independent.
Especialitzat en temes científics i de medi ambient.

utilització en el nostre territori. Davant aquest tipus de reptes, cal que les administracions assumeixin la seva responsabilitat i prenguin iniciatives per mantenir informada la població i facilitar la presa de decisions basades en el coneixement. Si no ho fan així –i en el cas del fracking aquesta és la trista realitat–, continuaran produint-se polèmiques carregades de prejudicis en les quals els protagonistes principals són els interessos econòmics i la desinformació.

Per entendre a polèmica del fracking i les seves implicacions ambientals cal tenir, per exemple, alguns elements d'informació bàsica sobre el seu origen i la seva implantació en altres països. En els jaciments convencionals de petroli o de gas, després de perforar un pou vertical, els hidrocarburs surten a la superfície de forma espontània (per diferència de pressió) o aplicant tècniques de bombeig relativament senzilles. Per contra, en alguns tipus de subsòl, els hidrocarburs es troben dispersos en els porus o esquerdes de roques poc permeables i la seva extracció pels sistemes convencionals és difícil. Per aconseguir el gas o el petroli acumulat en aquest tipus de formacions fa més d'un segle es va començar a utilitzar una tècnica que consistia en injectar aigua a molta pressió per tal de trencar les roques que contenen hidrocarburs i facilitar així la seva sortida a l'exterior.

A final dels anys 1990 diverses empreses nord-americanes van anar modificant aquest procediment de fracturació hidràulica o fracking per extreure gas de les roques sedimentàries conegudes internacionalment com *shale* (un tipus d'esquist que el *Diccionari de Geologia* de l'IEC descriu com «lutita argilosa, o margosa, estratificada o laminada»). Les formacions de shale o esquistes que contenen gas es troben habi-

tualment a entre 2 i 5 quilòmetres de fondària i les seves roques tenen porositats extremadament petites i són poc permeables. La nova variant del fracking per extreure el gas (*shale gas*) d'aquestes roques té com a principal característica la perforació d'un pou vertical a partir del qual es continua perforant en sentit horitzontal –en diferents direccions– per tal de seguir l'estructura de les roques que contenen gas i facilitar la fracturació d'una massa més àmplia. Dins d'aquesta xarxa de pous s'injecta aigua a molta pressió a la qual s'han afegit productes químics per tal de dissoldre els minerals i matar els bacteris que podrien tancar el pou. A l'aigua s'afegeix també sorra mol fina per mantenir obertes les fractures de les roques.

Durant les dues últimes dècades, la utilització d'aquesta nova variant del fracking ha fet possible que l'extracció de gas als Estats Units –el primer i principal país on s'aplica aquest sistema– hagi crescut de forma espectacular.

El passat mes de febrer en una conferència celebrada a Arlington (Virgínia, EUA), Adam Sieminski, director de l'Administració d'Informació de l'Energia (AIE) dels Estats Units destacava que el gas procedent de fracking representava l'any 2000 menys del 2% de la producció de gas als EUA, mentre que en l'actualitat ja arriba a un terç del consum total i al 2040 s'espera que representi el 50%. Tot i això, la pròpia AIE va publicar el gener del 2012 un informe en què indicava que les reserves potencials de gas no convencional en el subsòl dels Estats Units són un 40% inferiors a les calculades per aquest mateix organisme el 2011. De forma paral·lela al creixement del nombre de pous de fracking, durant els últims tres anys han crescut també les denúncies per contaminació i altres efectes negatius sobre

el medi ambient, en especial a l'Estat de Pennsylvania. Tot i que les empreses del sector afirmen que es tracta de casos puntuals, la reacció dels afectats s'ha fet sentir al conjunt de la societat nord-americana amb la creació de plataformes en contra del fracking i amb documentals i pel·lícules com *Gasland* (2010) i *Promised Land* (2012, estrenada a Espanya l'abril d'aquest any amb el títol *Tierra Prometida*).

La febre del *shale gas* ha començat a estendre's per altres països del món encoratjada per estudis que indiquen que els recursos potencials de diverses regions del planeta podrien abastir el consum d'aquest combustible durant dècades. A Europa, els països que tindrien més recursos explotables de *shale gas* serien Polònia, França, Noruega, Ucraïna i Suècia, segons un informe publicat al 2011 per l'Agència Internacional de l'Energia.

L'estudi *Gas no convencional en España, una oportunidad de futuro* publicat el passat mes de març pel Consejo Superior de Colegios de Ingenieros de Minas destaca que les principals àrees d'Espanya on es podria trobar *shale gas* serien, «les conques basco-cantàbrica, pirinenca, de l'Ebre, del Guadalquivir i bètica». L'informe d'avaluació preliminar de recursos d'hidrocarburs publicat també el mes de març per l'Asociación Española de Compañías de Investigación, Exploración, Producción y Almacenamiento de Hidrocarburos (Aciep) apunta que els recursos prospectius potencials de gas no convencional a Espanya sumarien un volum equivalent al consum de gas de tot l'Estat durant 55 anys. En tot cas, es tracta de càlculs que caldria confirmar o desmentir amb investigacions i prospeccions a les zones afectades, destaca el mateix estudi.

El desenvolupament de la nova tècnica del fracking, l'experiència dels Estats Units, el preu elevat dels hidrocarburs en els mercats internacionals i els estudis sobre expectatives de *shale gas* han incentivat durant els últims anys a les empreses del sector per fer prospeccions a diverses zones de l'Estat espanyol. Les iniciatives empresarials més importants es troben al País Basc, Cantàbria i Castella-Lleó.

A Catalunya, existeixen tres sol·licituds presentades davant Generalitat per investigacions d'hidrocarburs que podrien tenir relació amb el fracking. El projecte Pinasses va ser presentat i concedit al 2009 per investigar al Bages i el Berguedà però no està relacionat amb l'extracció d'hidrocarburs sinó amb la possible utilització de les cavitats salines per emmagatzemar gas natural. El projecte Ripoll, concedit a Teredo Oil per a investigar al Ripollès, Osona i la Garrotxa es troba en procés d'extinció per incompliment dels requeriments tècnics imposats per la Generalitat. Finalment, els projectes Darwin (Noguera, Urgell, Segarra) i Leonardo (Osona) van ser presentats però la Generalitat ha iniciat el procés per a la seva denegació, segons fonts del departament d'Empresa i Ocupació. A banda, el projecte Fontanelles (Bages) va ser desestimat per la pròpia empresa promotora i els projectes Pinasses (Bages i Berguedà) i Reus (Baix Camp) no estan relacionats amb l'extracció d'hidrocarburs sinó amb el magatzem subterrani de gas natural.

L'administració central ha rebut i està tramitant, de forma paral·lela, quatre peticions d'investigació d'hidrocarburs (Perseo, Prometeo, Atlas i Helios) que afecten municipis de les comarques de Lleida i Aragó. A més, continua en vigor el permís d'inves-

tigació concedit per l'administració central per als projectes Aries 1 i Aries 2 que afecten municipis d'Alacant, Múrcia i Albacete.

El catedràtic Mariano Marzo, professor del departament d'Estratigrafia, Paleontologia i Geociències Marines de la Universitat de Barcelona, va explicar el passat 20 de març en una conferència pronunciada a la facultat de Geologia de la Universitat de Barcelona (UB), que, «és molt improbable, però moltíssim, que es trobin a Catalunya acumulacions econòmicament rendibles o viables de *shale gas*». Segons el professor Marzo, «a Catalunya hi ha roca mare [on es pot acumular el gas] però en cap dels llocs on s'ha demanat permís d'investigació es pot esperar que hi hagi *shale gas* per a una explotació comercial», va indicar Marzo.

El passat 10 d'abril, el Parlament de Catalunya –amb els vots de CiU i PP– va rebutjar una proposició contra el fracking presentada per ICV-EUiA i, com a alternativa, va encarregar l'inici del treball d'una comissió d'estudi sobre aquesta tècnica d'extracció de gas.

Una setmana abans, concretament el 4 d'abril, la Diputació de Castelló va posar en marxa una comissió d'estudi sobre el fracking responnent a la preocupació de diverses entitats ciutadanes per les peticions d'investigació d'hidrocarburs presentades per l'empresa Montero Energy que afecten 41 municipis de les comarques dels Ports i el Maestrat. Els projectes d'investigació en aquesta zona porten els noms d'Arquimedes, Pitàgores, Aristòtels i Plató.

L'administració central tramita una altra petició d'investigació a la Safor (el projecte Polifemo) però en aquest cas no es tractaria d'una extracció per a fracking sinó d'un possible magatzem subterrani de gas natural.

En pràcticament totes les comarques afectades per les peticions de permisos d'investigació d'hidrocarburs –estiguin o no relacionades amb el fracking– han sorgit entitats i plataformes d'oposició a l'ús d'aquesta tècnica. Els possibles impactes ambientals del fracking són els principals arguments dels opositors però les crítiques s'estenen sovint des del model energètic basat en els combustibles fòssils fins a la falta de transparència per part de les empreses del sector i les administracions públiques. Ahora, durant els últims mesos diverses empreses interessades en la investigació i explotació de *shale gas*, així com entitats professionals relacionades amb el sector han posat en marxa iniciatives per defensar l'extracció d'hidrocarburs a l'Estat espanyol. En aquest cas, els principals arguments a favor són la reducció de la dependència externa d'hidrocarburs i el valor econòmic d'aquesta activitat.

¿Quins són els riscos ambientals de la pràctica del fracking al nostre país?

Tenir una resposta simple i clara a aquesta qüestió no és fàcil. Com succeeix en molts altres debats, les persones i organitzacions que es manifesten en contra del fracking treballen amb informacions, estudis i opinions que indiquen que aquesta tècnica és molt negativa per al medi ambient. Per contra, les empreses i sectors relacionats amb aquesta tecnologia fan servir informacions, estudis i opinions que diuen tot el contrari. Les administracions públiques, els partits polítics i els tècnics-científics tampoc ajuden als ciutadans a tenir una visió clara del debat. De fet, hi ha tècnics i científics a les dues bandes d'aquesta suposada balança i hi ha representants de partits polítics que adopten postures a favor o en contra del

fracking dependent de l'administració en què es trobin.

Entre els molts treballs que poden ajudar a conèixer els riscos potencials de la pràctica del fracking al nostre país es podria destacar l'estudi *Suport a la identificació dels riscos potencials per al medi ambient i la salut humana derivats del hidrocarburs que impliquen operacions de fracturació hidràulica a Europa*. Aquesta anàlisi de bibliografia o documentació internacional va ser encarregada a l'empresa especialitzada AEA Technology per la direcció general de l'Energia de la Comissió Europea. No obstant això, el document i les seves conclusions o propostes no han estat assumides com a pròpies per la Comissió Europea. Tot i que el mateix estudi reconeix que existeixen moltes incerteses sobre el possible impacte d'aquesta tecnologia a Europa, apunta que l'experiència als Estats Units suggereix que poden haver riscos ambientals i aspectes a tenir a consideració en els següents apartats:

- L'ús de volums d'aigua i productes químics superiors als que es fan servir en extraccions de gas convencional.

- El menor rendiment dels pous de *shale gas*, en comparació amb els de gas convencional, significa que l'impacte del fracking pot ser relativament més gran.

- Integritat dels pous i altres equips durant el desenvolupament, explotació i desballestament de les instal·lacions, per tal d'evitar risc en la superfície o la contaminació de les aigües subterrànies.

- Possibles vessaments de productes químics i aigües residuals amb potencials conseqüències ambientals durant el desenvolupament i funcionament de la planta.

- Identificació i selecció dels llocs geològics més apropiats, basant-se en una ava-

luació del risc que pot suposar aquesta activitat a llarg termini.

- La possible toxicitat dels productes químics utilitzats en el fracking i la possibilitat de fer servir alternatives amb menys perill.

- Impacte del transport d'equips, materials i residus.

- Ocupació de superfícies de terreny més grans que les habituals en les extraccions convencionals.

- Contaminació atmosfèrica i acústica provocada pels equips de construcció i manteniment de les plantes de fracking.

A la vista d'aquestes diverses amenaces potencials, Paco Ramos, portaveu d'Ecologistes en Acció, considera que potser l'apartat més crític de la tècnica del fracking és la utilització de productes químics que poden contaminar el subsòl. Ramos apunta que les administracions haurien de definir la seva postura en aquest apartat fins i tot abans de concedir permisos d'investigació. «Podríem parlar de si es poden concedir permisos per investigar si hi ha recursos que es poden extreure, però hem de deixar clar que si una empresa troba aquest gas mai no podrà fer servir fracking amb productes químics per a la seva extracció», detalla el portaveu d'Ecologistes en Acció. Juan Carlos Muñoz, vicepresident de l'Asociación Española de Compañías de Investigación, Exploración, Producción y Almacenamiento de Hidrocarburos (Aciep), considera que «el tema dels productes químics que es fan servir en el fracking és un mite». «No es fan servir 500 productes contaminants com afirmen alguns sectors contraris al fracking ni aquestes substàncies són tan perilloses es pretén fer creure», indica J. C. Muñoz, que també és director corporatiu de l'empresa BNK a

Espanya. «En el cas de BNK estem treballant en fracking a Polònia fent servir només tres productes químics i no són tòxics», assegura J. C. Muñoz. Per al vicepresident d'Aciep, pràcticament totes les crítiques en contra el fracking són «mites» o producte de «la falta d'informació». Juan Carlos Muñoz considera que els recursos nacionals de *shale gas* haurien de ser considerats com «una riquesa per al nostre país» en el sentit que pot reduir la dependència d'hidrocarburs. «Potser tots estem d'acord que el futur ha de tenir molt en compte les energies renovables però fins i tot Greenpeace diu que el futur 100% renovable arribarà al 2050; i mentrestant, el *shale gas* aconseguit al nostre país pot jugar un paper important», indica J. C. Muñoz.

Pel que fa a una altra de les grans controvèrsies sobre l'ús del fracking, Paco Ramos destaca que l'explotació de pous de gas d'aquest tipus pot agreujar la competència per l'aigua. «No es tracta només del gran volum d'aigua que es fa servir —que això pot ser comú a moltes altres activitats industrials—, sinó que l'important és que el fracking pot suposar una nova competència en zones en què ja hi ha molts altres usos que tenen problemes per aconseguir l'aigua». Ramos considera, d'altra banda, que les expectatives de recursos que estan donant a conèixer les empreses del sector són «molt exagerats i sembla que responen a interessos especulatiu per fer créixer el valor de les companyies». Entre la llarga llista de greuges en contra del fracking, el portaveu ecologista destaca també que es pot convertir en un greu entrebanc en el desenvolupament d'energies renovables com l'èdica, en el sentit que els nous recursos de gas poden limitar les inversions i la utilització de les fonts renovables. □

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

PRIMAVERA 2013

Entrevista a Vicent Olmos, per Carles Fenollosa.

Articles de Xavier Aliaga, Arantxa Bea, Ignasi Mora, Pau Sanchis...

Marc Granell tria Camillo Sbarbaro.

Xavier Ferré: «La primera tesi» (sobre *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster*, de Josep Iborra).

Rubén Luzón: «Invertir la tradició» (sobre *De lllindar en lllindar*, de Paul Celan).

Juli Capilla: «Babel (tres autors valencians de contes)».

Josep Camps Arbós: «Retrat de l'artista incomprès» (sobre *El fracassat*, de Martí Domínguez).

Francesco Ardolino: «Escriptura de dona, i criminal» (sobre *L'Hora Zen*, de Teresa Solana).

Maria Pujol: «Allò que Macbeth ja no pot amagar» (sobre *El retorn de Macbeth*, de Francesc Puigpelat).

Josep Bertomeu Moll: «Ball, balla, balla! El ball de Murakami».

Pàgines centrals dedicades a Empar Moliner.

Informació i subscripcions **PUV**

C/ Arts Gràfiques, 13 46010 València

Tel.: 96 386 41 15 - Fax: 96 386 40 67

caracters@uv.es

Una memòria del dolor

Josep J. Conill

Amb els ulls d'una nena de dotze anys

Janina Heschels

Traducció de Guillem Calaforra

114 pp., 2012, Barcelona, Riurau.

Encete la redacció d'aquestes pàgines, dedicades a glossar el llibre *Amb els ulls d'una nena de dotze anys* de Janina Heschels, sota la impressió d'un parell de documents visuals. El primer és un reportatge fragmentari, amb subtítols en anglès, oportunament penjat al mur de Facebook *Eitan's page on Janina Heschels Altman, 70 years after writing her diary* pel fill de l'autora de la memòria que ressenyem ací. Es tracta de *Jewish Life in Lwów* (1938), gràcies al qual ens podem fer una idea sumària i acolorida de com hi transcorria la vida de la populosa comunitat jueva, dividida entre ortodoxos i polonitzants. Les imatges ens remetent a una ciutat típicament centreeuropea, on la petjada de l'imperi austrohongarès –la Kakània de Robert Musil, aquell lloc simbòlic on, segons Claudio Magris, «mor la totalitat de la tradició i naix la dispersió contemporània»– resultava encara ben perceptible en el teatre i els museus, els cafès, les escoles i els jardins, sense oblidar els omnipresents

tramvies. El segon document és vuit anys posterior i es tracta de la fotografia, presa a Cracòvia, d'un home de trenta anys i escaig i d'una adolescent. Recolzat contra el marc d'una porta, cigarreta en mà, ell contempla relaxadament la càmera amb ulls vius i un somriure potser irònic; al seu costat, ella, molt més petita, esbossa també un lleu somriure, però el seu rostre denota un cert pòsit de tristesa i la mirada sembla perdre's més enllà de l'objectiu. A la mà dreta sosté un llibre o un quadern, no podem assegurar-ho amb precisió. Els seus noms són Michał Borwicz (1911-1987) i Janina Heschels i els agermana el fet de comptar-se entre els escassos 260 jueus que han sobreviscut a l'ocupació alemanya de Lwów, durant la qual van ser exterminats 150.000 membres d'aquella ètnia. A més a més, entre ells existeix un vincle sagrat: ell va salvar la vida de Janina uns anys abans, quan era encara una nena i es trobava internada al camp de treball «Janowski» de Lwów, una de les nombroses fàbriques de la mort que els nazis van escampar pels països sotmesos de l'est d'Europa. Però comparteixen encara un altre vincle, potser més secret: la passió per la literatura. Aquella petita presonera componia i recitava poemes durant les brevíssimes estones de lleure en la vida del camp i això va cridar l'atenció de Borwicz, que la inclogué entre els presoners rescatats per la resistència. I és que, a part de sociòleg i historiador de l'Holocaust, el professor Borwicz es també poeta i durant la guerra fou cap de la xarxa de sabotatge del camp Janowski, d'on va aconseguir escapar, i arribà a ser comandant de la resistència antinazi a la zona de la seua Cracòvia natal. Després de la guerra es va exiliar a França, i al cap d'uns anys es va doctorar a la Sorbona amb una interessantíssima tesi de sociologia,

davant un tribunal integrat entre altres per l'eminent Georges Gurvitch. L'editorial Gallimard publicà aquell treball l'any 1955 amb el títol d'*Écrits des condamnés a mort sous l'occupation nazie (1939-1945)*, la segona edició del qual, corregida i augmentada, va aparèixer el 1973.

Aquesta referència al treball de Borwicz es justifica almenys per una triple raó. En primer lloc, perquè —com molt bé assenyala Guillem Calaforra a la «Nota del traductor» que precedeix *Amb els ulls d'una nena de dotze anys*— s'hi formulen algunes de les reflexions més valuoses sobre una qüestió que, com després veurem, resulta central quan procurem establir la singularitat del relat que ens ocupa, és a dir, «la paradoxa a què l'Holocaust havia empès les seues víctimes: enmig de la industrialització de la mort humana, intentaven expressar-se i el llenguatge no podia anar més enllà dels clixés i els tòpics heretats». Si a tot l'anterior afegim el fet que l'antic comandant de la resistència polonesa va ser un dels primers, si no el primer, a parlar en una llengua occidental del testimoni Janina, tot ressaltant-ne el valor, i que els seus comentaris constitueixen el fil que va posar el traductor català sobre la pista de l'existència del llibre, aleshores ens farem una idea clara del paper mitjancer exercit per aquest estudi pioner sobre la literatura escrita per les víctimes del nazisme. Una literatura, val a dir, que ha assolit des de fa anys una enorme notorietat popular per la via indirecta del cinema. Sense cap esforç, la major part de nosaltres podríem recordar pel·lícules com *The Diary of Anne Frank* (1959) de George Stevens, *Schindler's List* (1993) de Steven Spielberg, *La vita è bella* (1997) de Roberto Benigni o *The Pianist* (2002) de Roman Polanski, per no parlar més que de les més

celebrades i discutides (Álvaro Lozano, *El Holocausto y la cultura de masas*, 2010). En aquest context, de creixent explotació de l'assumpte per l'establishment cultural, Norman G. Finkelstein (*The Holocaust Industry*, 2000) ha suggerit l'existència d'una relació directa entre l'explotació comercial de la memòria de les víctimes i la temptativa del lobby prisionista nord-americà de situar l'actual política de l'Estat d'Israel en relació amb la qüestió palestina fora de l'abast de la crítica. En canvi, l'eco suscitat pels testimonis més valuosos sobre l'assumpte a penes ha ultrapassat els cercles del públic culte. Potser per això, encara és relativament poc nombrosa la gent que ha vist *Shoah*, l'extraordinari reportatge de prop de 10 hores que el director Claude Lanzmann va estrenar el 1985. El mateix podem dir, *mutatis mutandis*, dels relats i els assaigs d'autors de la categoria de Primo Levi, Elie Wiesel, Tadeusz Borowski, Jean Améry, Bruno Bettelheim i Imre Kertész —o, més a prop de nosaltres, Jorge Semprún i Joaquim Amat Piniella—, sense el testimoni dels quals no sabríem entendre ben bé aquells fets terribles i luctuosos. Tot plegat, tanmateix, no es pot comparar en absolut amb la notorietat assolida en el seu dia per les mediocres parturicions del novel·lista jueu nord-americà Leon Uris (1924-1903), autor de supervendes d'abast mundial com *Exodus* (1958), *Mila 18* (1961) o *QB VII* (1970), que al seu torn esdevingueren grans produccions cinematogràfiques o sèries de televisió.

L'àmbit cultural català, com és obvi, no ha romàs aliè a aquest fenomen. En el nostre cas, la penetració del gruix de la literatura sobre l'Holocaust s'ha produït seguint la via acostumada de la traducció al castellà de les principals obres del corpus, circumstància

que no ha impedit l'aparició posterior en català d'algun títol particularment cèlebre com ara els escrits de Primo Levi. La qüestió és del tot rellevant, ja que com assenyalava fa poc Ignasi Moreta al comentari «Tres tipus d'editorials en català hi ha» penjat al seu blog *Notes impertinents*, la tipologia de les empreses editores a casa nostra respon a un triple model. D'entrada hi ha les grans empreses, sovint integrades en grups de capital majoritàriament foraster, en disposició d'un catàleg de títols de caire comercial, basat en el predomini de la narrativa, que el lector pot trobar simultàniament en castellà. En segon lloc, trobem d'altres editorials obsedides per la dèria burgesa de «fer país», que es dediquen, sovint amb el suport institucional, a la publicació d'obres acadèmiques i erudites amb una intenció emblemàtica, com si la cultura fos una mera qüestió de prestigi i no tingués a veure amb l'existència i la formació d'un públic. Finalment, existeix un tercer tipus d'editorials molt dinàmiques, per regla general petites i de creació recent, que representen a hores d'ara la punta de llança del llibre en català i que aposten per l'oferta d'un catàleg amb criteri propi, on el bo i millor de la literatura de tots els temps alterna amb el pensament i la reflexió d'avantguarda sobre el present. Treballen amb patrons molt estrictes de sol·lència intel·lectual i, al mateix temps, sense renunciar als ajuts públics, tracten de sobreviure gràcies a la venda dels seus productes, contribuint així a la creació d'un públic lector en català cada vegada més preparat i exigent, capaç de decidir la seua agenda de lectures amb un criteri propi, sense haver de sotmetre's a la satel·lització cultural que emana del màrqueting desplegat pels segells hegemònics en el món de l'edició. M'estic referint, com el lector potser ja haurà intuït,

a empreses tan diferents per les seues dimensions, la seua orientació ideològica i la seua idiosincràsia com PUV, Ela Geminada, Afers, El Tangram o 1984, per no citar-ne més que uns pocs casos representatius.

Precisament, Riurau editors, fundada i dirigida per Jaume Ortolà, constitueix un exemple modèlic d'aquest tercer tipus d'editorial, caracteritzada per la seua aposta per les traduccions acurades de clàssics universals i la difusió de contribucions valuoses d'autors catalans contemporanis en el camp de l'assaig. El present volum no hi constitueix cap excepció, començant pel fet que, en contra de l'usual, no ens trobem davant de la versió catalana d'una obra apareguda prèviament en castellà, sinó d'una autèntica primícia, això és, de la primera traducció a una llengua occidental, a càrrec del sempre competent Guillem Calaforra, de la memòria escrita per Janina sobre la mort de la seua família i el seu pas pel camp de treballs forçats, que, d'ençà de la seua primera edició en polonès el 1946, fins ara només havia vist la llum el 1958 en traducció alemanya i el 2011, en format d'opuscle, en rus i en ucraïnès. A més del text original, la nota dels editors i la presentació de Maria Hochber-Mariańska, que figuraven ja en la primera edició, la present traducció s'enriqueix amb una introducció escrita especialment per l'autora, una nota del traductor, amb una pertinent reflexió sobre la llengua literària, i un substanciós pròleg de l'historiador ucraïnès Iaroslav Hyrtsak on el lector trobarà informació imprescindible per contextualitzar els avatars experimentats per les comunitat jueves de Galítsia, i en particular de Lwów, la capital, des dels seus orígens medievals fins a l'extermini a mans dels nazis. El seu text ens deixa, de propina, un parell de reflexions essencials per copsar

la dimensió més humana de la tragèdia. D'una banda, constata una experiència confirmada en cada pàgina del llibre i és que si «la societat viu sota una amenaça, les possibilitats de supervivència d'un individu depenen de la solidaritat que uneix els membres de la comunitat a què pertany: com més important és aquesta comunitat, més es multipliquen les seves possibilitats» (pp. 16-17). De l'altra, ens deixa una valuosa lliçó de cara al futur: «els herois separen, mentre que les víctimes acosten» (p. 19). Kafka escrigué que «El dolor és l'element positiu d'aquest món, més aviat l'únic vincle entre aquest món i allò positiu en si», i certament, un cop esvaïda l'embriaguesa de les ideologies criminals, és a través de la rememoració de les ferides mal cicatritzades de la història com les gents es poden reconciliar mútuament com a formes de *nuda vita*, en tant que criatures capaces d'infligir(-se) i d'experimentar dolor.

Es tracta, val a dir, de dues claus interpretatives extraordinàriament útils per entendre la narració de l'autora i el seu posicionament posterior davant el conflicte palestí. En comentar el sentit personal que amb el transcurs dels anys ha sabut extraure de la seua traumàtica experiència infantil, hi trobem una lliçó de caràcter universal, susceptible d'abraçar per elevació les injustícies que es cometien a tot arreu, sense oblidar, en primer lloc, el sofriment del poble palestí a mans del propi Estat d'Israel, envers la política del qual Janina—membre actiu de l'esquerra radical israeliana i militant en favor del respecte dels drets humans—no oculta el disgust en les seues compareixences públiques. És per això que, en l'epíleg que tanca l'obra, podem llegir la consideració següent: «Tal com és costum en els ancians, amb la imaginació torno a

la ciutat de la meua infantesa, a la gent que m'era pròxima, amb la sensació que ells encara són vius, que quedaran com a part d'una història dolorosa que no s'oblidarà. I, alhora, el meu Lwów no és aquell de la meua joventut. Avui és a tot arreu, afecta cada persona exiliada de la seva comarca familiar o de la seva ciutat, i cada persona que perd la seva família en condicions brutals» (p. 104).

Si bé les consideracions anteriors poden ajudar-nos a entendre millor la significació de l'obra, emmarcant-la en el seu moment històric, per a res contribueixen a aclarir-nos el petit miracle del relat d'aquesta una noia que, amb una maduresa sorprenent, va encertar a transmetre'ns, no ja la formació d'una personalitat adolescent en un ambient de clandestinitat i persecució—tal com mostra el *Diari* d'Anne Frank—, sinó la vivència pura i dura de l'assassinat de la seua família i l'internament en un camp de treballs forçats, on l'únic destí esperable era la mort. No entraré ací en detalls sobre la peripècia personal de l'autora, que no divergeix substancialment del testimoni d'altres supervivents de l'Holocaust; sí que m'interessa, en canvi, posar en relleu l'estratègia, tan eficaç com senzilla en aparença, adoptada per Janina enfront de la seua tasca de memorialista. El mateix Borwicz ja va parlar compta en aquesta extraordinària qualitat que «ne fut pas obtenue par un art conscient quelconque. Le manuscrit ne comporte aucune trace de remaniements. D'ailleurs, c'est le primitivisme incontestable du journal qui lui assure sa coherence». Ara bé, més enllà d'aquestes consideracions, al meu entendre, el tret més destacat del testimoni d'*Amb els ulls d'una nena de dotze anys* caldria relacionar-lo amb una mena de narrativitat in *statu nascendi* emparentada

amb el que Roland Barthes (*Le degré zéro de l'écriture*, 1953), per contraposició a la llengua (col·lectiva) i l'estil (individual), designava amb la noció d'*escriptura*, entesa com una funció consistent en «la relació entre la creació i la societat, és el llenguatge transformat pel seu destí social, és la forma copsada en la seva intenció humana i lligada, així, a les grans crisis de la Història».

Tal com havia postulat ja Karl Kraus, Barthes insisteix en l'escriptura com a acte de solidaritat històrica, presidit per un *ethos* que, enfrontat a la suma barbàrie, no pot sinó rebutjar decididament la tradició de les Belles Lletres —perfectament integrades, al capdavant, en el mateix sistema que havia donat lloc a la producció industrial de la mort— però alhora no es refugia en el silenci i opta per una escriptura indicativa o amodal, recorreguda per una pulsio aparent de neutralitat o absència molt més eficaç que qualsevol patetisme heretat. No sabem del cert com va arribar Janina a aquesta mena d'escriptura, el paradigma de la qual Barthes identificava amb *L'étranger* de Camus, però podem conjecturar que en el seu cas respon a la conjunció afortunada d'un enorme talent literari intuïtiu amb l'objectivitat que es desprèn de la mirada infantil quan es projecta sobre una societat els mecanismes de la qual li resulten encara en bona part estranys. Paradoxalment, el resultat final té ben poc d'infantil, si no és que emprem l'adjectiu en el sentit que no coincideix amb les convencions del llenguatge literari «adult», respecte del qual no s'hi posiciona en una exterioritat salvatge, per dir-ho en termes foucaultians, sinó en una *anterioritat austera*, qualitat que s'avé extraordinàriament amb la seua condició *prototestimonial*, en gran mesura inaugural i «preliterària», perquè és anterior a l'aparició

d'una literatura sobre l'Holocaust en sentit estricta. No debades la narració de Janina és com qui diu contemporània dels fets narrats, sempre amb un sentit del detall i una precisió característiques. Hi destaca, en aquest aspecte, l'abundància aclaparadora de noms propis i les relacions de parentiu, els quals, si bé en ocasions poden arribar a entrebancar-ne la lectura, contribueixen en gran mesura a transmetre el fet que, enfront del linxament i la massacre institucionalitzats, les víctimes, degradades prèviament a la condició de ramat sacrificable, només podien apel·lar a la fràgil xarxa d'unes relacions familiars i veïnals no sempre dignes de confiança. En d'altres paraules: contra la burocràcia dels botxins només els restava l'esfera íntima de les coneixences personals.

A través de les seues pàgines hi veiem desfil·lar, amb proliferació de noms i cognoms, sense èmfasi ni patetisme, tot un repertori de situacions que després apareixeran també en els testimonis d'altres supervivents. Resulta difícil no establir analogies, posem per cas, entre el sentiment de despossessió de Janina i sa mare quan observen des de les finestres de l'hospital el saqueig de la casa on vivien i l'experiència de radical exclusió del món de la vida que va experimentar Viktor Frankl en contemplar Viena des del vagó del tren que el portava al camp de concentració. Això per no parlar d'altres moments encara més dramàtics, com ara quan la mare de Janina ha de decidir en un instant entre córrer a salvar l'àvia o romandre amb la seua filla i, oportunament, una companya, com si es tractés d'una externalització de la consciència, li recorda que «La teva filla és més important que la teva mare» (p. 57). Hi trobem, sens dubte, una de les materialitzacions més brutals que pot adoptar un dilema vital, directament

emparentat amb el passatge àlgid de *Sophie's Choice*, la gran novel·la de William Styron on la protagonista es veu forçada a triar un dels seus fills, per evitar que els dos siguin assassinats. No hi manca tampoc la recerca desesperada d'intimitat, l'oscil·lació entre el pànic i la indiferència provocada per l'esgotament, la necessitat de creure en Déu i de compartir les conviccions religioses dels altres jueus presoners, en contrast amb el tarannà escèptic de la narradora, així com la tortura procedent de l'esperança decebuda de recuperar la llibertat, descrita amb una intensitat que no desdiu pas del relat «La torture par l'espérance» de Villiers de l'Isle-Adam (*Nouveaux Contes cruels*, 1888).

Tot plegat configura un discurs marcat per un avanç subtil però constant de la personalització de la veu narrativa, des de l'objectivitat infantil inicial, molt lligada a la supeditació als adults –sobretot a la mare–, fins a l'última part de la memòria en què la protagonista, ja definitivament sola, ha de prendre pel seu compte decisions crucials en relació amb el seu destí. En aquest sentit, doncs, podem dir que la memòria de Janina constitueix també l'expressió textual de la transformació accelerada, en virtut d'unes circumstàncies dramàtiques, d'una nena prepuberal en un subjecte autònom, capaç d'una intensa subjectivitat, que irromp en el discurs com més va més, en paral·lel a l'enfonsament del seu món valoratiu infantil. No és pas per casualitat que l'esdeveniment al voltant del qual pivota la narració sencera siga alhora també el més dramàtic i aparega ubicat al bell mig del relat: la separació de la mare, contada amb un excepcional detallisme no exempt d'incomprensió, en la mesura en què aquesta, en sentir-se morir, no veu altre camí per a la salvació de la filla que apartar-la del seu costat.

Molt encertadament, el volum es tanca amb un «Annex» on s'apleguen els tres poemes que Janina va escriure al camp de treball. A diferència de l'esforç de precisió narrativa i descriptiva del text en prosa, ací el que predomina en tot moment és la lliure expressió d'una subjectivitat contrària a qualsevol explotació narcisista del propi sofriment. D'altra banda, suposen una altra confirmació, si calia, de les excepcionals dotes literàries d'aquella noia que pel seu compte i risc es va enfrontar, tal com Anna Akhmàtova havia fet uns anys abans al cicle *Rèquiem* (1935-1940) –escrit arran de l'emprisonament del seu fill durant les purgues estalinianes–, però en circumstàncies molt més adverses, al repte de donar compte del terror a través del verb poètic. Òbviament l'edat de Janina no li permetia assolir els cims expressius de la gran escriptora russa, però els seus poemes es troben lluny, una vegada més, de suposar cap anècdota infantil. En el primer, d'una aparent ingenuïtat, recorre a un sinistre joc d'al·literacions on la matèria fònica reproduïx el ritme del tren que portava els deportats cap al camp d'extermini de Belzec, que va començar a funcionar el 17 de març del 1942 molt a prop de Lwów. El procediment, de clara procedència simbolista, no pot deixar d'evocar exemples egregis com «Annabel Lee» o «The Raven» d'Edgar A. Poe. S'hi fa així mateix un ús reeixit de la repetició, un dels recursos magistralment utilitzats pel poeta Paul Celan, un dels grans escriptors de l'Holocaust. El segon poema, més descriptiu i escrit en versos més llargs, refereix la situació dels jueus que esperaven la deportació amuntegats com sardines de bota dins una petita cel·la. Curiosament, l'autora no se centra gens en els seus patiments personals, sinó en la por a la separació i la mort dels que l'envolten

i en el seu destí sense esperança. Per últim, el tercer poema aborda una de les ferides més profundes que van acompanyar durant molt de temps la jove Janina: el sentiment d'haver estat abandonada per la seua mare i l'experiència de la solitud enmig de la més extrema adversitat. El poema gira al voltant d'una pregunta, que és també un retret («Ai!, ¿per què em feres un tort/ i sola em vas deixar?/ ¿Amb tanta gent ignota/ he de bregar sola?») i prega pel retorn de la mare morta, que és alhora l'anhel de la pròpia mort. Un dels grans poetes del segle XX, per bé que ideològicament indesitjable, com ara Gottfried Benn va expressar immillorablement aquest dol al poema «Mare» («Et porto com una ferida/ sobre el meu front, que no es clou./ No fa mal sempre. I no s'escola/ el cor, a través d'ella, mort./ Sols, a estones, torno cec i sento/ sang a la boca.»). Si aquest era el sentiment d'orfandat experimentat per un fill que va perdre molt jove la seua mare, cal que imaginem el drama d'una noia que durant anys s'hi va sentir abandonada, fins que amb la maduresa va encertar, finalment, a entendre els motius de la decisió materna.

Ens trobem, en definitiva, davant d'un testimoni singularment rellevant sobre una de les grans tragèdies de la nostra època, tant per les circumstàncies en què es va forjar, arran mateix dels esdeveniments relatats, com per l'edat de l'autora i la seua peculiar escriptura. Al llibre se'ns informa que Janina va reelaborar anys després les seues memòries de joventut en una novel·la, escrita en hebreu, la seua llengua d'adopció, que fou premiada a Israel. Com a lector, només puc expressar la meua esperança de poder llegir algun dia també en traducció catalana aquesta obra que, sens dubte, constituirà un digne complement de l'extraordinària memòria que ara ha vist la llum. □

Resistència a la dissolució

Francesc Viadel

*Valencians, encara. Cinquanta anys després
de Joan Fuster*

Vicent Sanchis

254 pp, 2012, Barcelona, Proa.

Mig segle després de la publicació de *Nosaltres els valencians* de Joan Fuster, la seua visió del país continua sent tan productiva com neguitejadora entre els valencians i, encara, entre alguns sectors nacionalistes de la inequívoca Catalunya de les quatre províncies. D'una banda, perquè és motiu de permanent reflexió, la qual cosa és d'agrair en una cultura que, com la nostra, tendeix perillosament a la trivialització i al subproducte literari d'inspiració mediàtica, una cultura afectada pel màrqueting i dominada pels eslògans. De l'altra, perquè és al voltant d'aquesta visió del país que alguns ciutadans continuen treballant, somiant, en l'articulació civil i política d'un cert model de societat ben distint, per cert, a l'impulsat i en certa manera imposat per les classes dirigents del país, al capdavant tossudament contrari a unes inèrcies històriques que tant ens han arribat a perjudicar col·lectivament.

Del cert que el seu discurs, però sobretot els efectes constructors d'aquest, ultrapassa de llarg les qüestions d'identitat, nominalistes o fins i tot vexil·lològiques, si voleu apurar... i tot això per més que alguns fusteròfobs s'entesten a no voler veure-ho. Fet i fet, en aquestes alçades del ball resulta en-

sopit assistir a la posada en escena de determinades revisions en les quals se'ns presenta un Fuster que se suposa que el 1962 hauria d'haver radiografiat econòmicament el país amb la precisió d'una moderna màquina de tomografies; o bé un Fuster satànic a qui s'acusa d'haver provocat el naixement d'un anticatalanisme ferotge al qual, per cert, es confia que es podrà amansir amb un bombardeig de perifrasis patriòtico-regionals o, encara, amb el ja conegut joc polític de la dissimulació. Són qüestions tot plegat que ja es varen debatre en el seu moment. En qualsevol cas, a la llum d'aquestes revisions d'última hora —potser caldria parlar de retrets— Fuster sembla que perd el seu caràcter més genuí, el del pensador obert, per esdevenir una mena de profeta maleït junt amb tots aquells que, en citar-lo o reconèixer-s'hi, passen directament a convertir-se en l'*enemic*.

Sense anar més lluny, fa uns pocs anys *La Vanguardia* carregava de valent contra un llibre publicat per la Universitat de València amb el títol *País Valencià segle XXI. Vint-i-una reflexions crítiques*, editat per Antoni Furió, Gustau Muñoz i Pau Viciano. Vaig participar-hi junt amb d'altres autors com Martí Domínguez, Adolf Beltran, Francesc Pérez Moragón, Toni Mollà o Doro Balaguer.

Els periodistes del rotatiu conservador de seguida van ensumar en aquells escrits de vocació civil la inspiració «satànica» de Fuster i, per tant, les conseqüències d'un error d'apreciació de la realitat, entenem que continuat, persistent i carregós. Tot plegat, segons els periodistes, les dues dotzenes d'autors havíem badat greument. Vivíem encara en el país preindustrial que va veure el de Sueca. Vivíem al marge d'una societat amb un model econòmic que, pel que sembla,

era l'enveja d'Europa, i no ens n'havíem assabentat, tan capficats com anàvem amb les coses de la capella. Segons aquella llarga crònica, també equivocàvem els termes en què calia establir les relacions entre Catalunya i el País Valencià. En definitiva, calia limitar-les a una fructífera relació econòmica que havien de gestionar els qui entenien de la 'cosa'... ja n'hi havia prou, doncs, de barallar-se per un accent de més o de menys, com si el conflicte lingüístic del català, amb les seues tremendes conseqüències, també econòmiques, pogués reduir-se a una simple baralla de filòlegs embogits, a una nimietat amb la qual no cal entretenir-se. Vaig denunciar també en aquell llibre la visió benèvola d'alguns indígenes sobre la dreta local i la immoralitat indecent d'un president, Francisco Camps, capaç de comportar-se com un autèntic tirà i, vés per on, això em va convertir, junt amb la resta de coautors, clar, en una mena de *fusteria enragé*...

Vist el que ha passat, vull dir, situats davant l'estampa terrorífica d'un país econòmicament i socialment devastat, amb quasi 200 casos de corrupció política investigats en els jutjats, amb el país condemnat a la mendicitat institucional i exposat a la vergonya pública mundial, amb l'economia enfonsada, amb les institucions pregonaument desprestigiades, crec que els detractors d'aleshores haurien, com a mínim, de revisar els seus papers.

Ara es podrà dir que la culpa de l'actual situació la tenen els mercats i *maria santíssima*, *Fu Mantxú* també si molt convé, però el 2009, i el 1995, i encara abans quan Zaplana només era que un advocat d'a quinze sense faena, molts valencians *enragés*, (no sé si fusterians per tal com desconec on s'hi apunta u a *això*), ja havien denunciat, amb vehemència fins i tot, els abusos i els perills

d'un model, a fi de comptes el del bloc conservador. Un bloc, com tothom sap, ben poc valencià, anticatalà militant, disposat a mantenir en la caverna a tota la societat si és que això els hi permet preservar la seua hegemonia. A l'altra banda, hi havia i de fet hi ha hagut des de fa mig segle, la minoria valencianista arrengrerada generalment amb les idees progressistes, confosa sovint amb una modesta i minvada oposició política incapaç d'imaginar un país plenament autònom, d'aturar la festa de l'especulació urbanística i menys encara de deslliurar-se de les pràctiques autoritàries dels successius governs del PP.

Trobe que era necessària aquesta introducció per tal d'evitar qualsevol prevenció davant del llibre de Vicent Sanchis, *Valencians, encara. Cinquanta anys després de Joan Fuster*. Un llibre, val a dir, que en cap cas ha estat escrit per un fusterià *enragé*, més aviat tot el contrari. Guardonat amb el XXXIII Premi Carles Rahola d'Assaig que atorga la Fundació Prudenci Bertrana, intenta donar llum, explicar sobretot als catalans, què ha passat històricament i política al País Valencià. Comptat i debatut, per què a partir del segle XVI els valencians van començar a «ser una altra cosa».

L'enigma no és gens fàcil de resoldre. Sanchis tira mà primerament del relat històric seguint —ací sí— el fil traçat per Fuster, el de l'especificitat del «cas valencià», producte d'una història que s'havia anat separant del Principat a partir d'un passat medieval comú. Novament, recorda Sanchis igual que van fer en el seu moment Cucó, Lluç, Furió i tants d'altres, el paper primordial del *Nosaltres* en el despertar d'una consciència política i civil que, malgrat totes les dificultats, crec que ha estat capaç d'evitar fins ara una completa assimilació.

«Les reflexions nacionals sobre el cas valencià abans de 1962», escriu Sanchis, «havien estat gairebé sempre timorates, pensades per a no fer estralls excessius i amb una solvència literària molt més que discutible, d'acord amb el país precari que les acollia. Per contra, la proposta fusteriana era clara, límpida, d'una transparència perfecta». Fuster parlava de coses que ja s'havien teoritzat als anys trenta però «sense el tel de prudència i correcció nacional excessiva que fins aquell moment havia caracteritzat quasi totes les aportacions que, des del País Valencià, reflexionaven sobre la matèria autòctona».

En bona part del llibre l'autor es permet dissecionar l'emblemàtic text de Fuster que li ha servit d'excusa per al seu assaig. Ho farà amb una certa prudència, però, també sense caure ni en la deriva llepafils ni en el dramatisme, tot plegat amb l'esperit d'un periodista acostumat a l'esgrima dialèctica practicada en calent. Així, apreciarà que *Nosaltres els valencians* és llibre estructuralment confús, desordenat, amb un esquema previ que es va alterant i complicant, «(...) a còpia d'intuïcions i de necessitats creades, a mesura que l'autor n'avançava la redacció». El desordre d'alguns dels plantejaments, sovint desconcertant, la improvisació en alguns moments no evitaren, això no obstant, segons Sanchis, l'eficàcia ni la pretensió d'un text escrit per algú amb una solvència intel·lectual fora de dubte capaç de somoure un país, amb unes conseqüències culturals i polítiques extraordinàries.

L'autor, com dèiem, repassa la història dels valencians a partir de l'itinerari del suecà, matisa també les llums i les ombres del text fusterià, però, sobretot s'interessa, indaga sobre les conseqüències d'aquest en la societat valenciana, les immediates en el mo-

ment de la publicació i les posteriors, totes les que han perdurat al llarg d'aquests anys. És ací, en aquest punt, on el periodista emergeix amb més força. Sanchis constata l'èxit del fusterianisme en l'àmbit de la cultura i de l'acadèmia i el seu fracàs relatiu en el de la política. La influència inicial del pensament fusterià en els partits polítics de la transició i, per contra, l'auge de l'anticatalanisme avui assumit pel PP. Un anticatalanisme que no és cap altra cosa que la manera, diu, que tenen els valencians de ser espanyols.

Adaptant la frase final de Fuster, Sanchis escriu: «El fusterianisme ha estat, socialment, un fracàs. Ha estat de tota manera, un èxit. Si jo puc escriure avui aquest llibre, no és perquè Joan Fuster va fer la seua feina, més bé o malament, però positiva? I encara: jo, i els que vénen darrere meu, no som com un testimoni d'una perduració i alhora d'una renovació important?».

Una perduració i una renovació, ara més protagonistes que mai, en un moment en què el model regionalista conservador impulsat pel PP (un partit que havia optat «amb fervor, per la dissolució» dels valencians dins d'Espanya), es podreix. Al capdavall, el pretès *poder valenciano*, tantes vegades venut amb els oripells d'un regionalisme que es volia d'èxit, ha donat pas a un paisatge de devastació absoluta.

El discursos triomfalistes, l'anticatalanisme rabiüt, el clientelisme, amagaven la realitat d'un model basta en l'especulació econòmica més salvatge. El país del PP, recorda Sanchis, és una «regió alegrement dissolta en el conjunt espanyol. Decididament sucursalitzada. Amb unes 'peculiaritats' que només cal reivindicar des del folklore. El *valencià* els és tan útil com el

panotxo o el bable als seus col·legues murcians o asturians. O per contraposar-lo al català. És a dir, per a impedir que els valencians prenguen consciència de la importància, com a català, de la llengua que encara parlen. Els que encara la parlen.»

El periodista és contundent en referir-se'n a la sucursal valenciana d'Aznar, instal·lada en el govern autonòmic des de fa quasi vint anys: «Per a la casta política que ha governat el país en les dues darreres dècades, ser una província d'Espanya és una de les poques coses importants que es pot ser en aquest món. Sobretot, quan no es pot ser ni es vol ser res més». «Els dirigents i els militants populars valencians», escriu, «consideren virtuts irrefutables i irreversibles tots els defectes col·lectius que Joan Fuster denunciava a *Nosaltres els valencians*. Han dimitit de la llengua i la cultura que els feia ser diferents dels *altres* espanyols, s'han castellanitzat, viuen amb arrogància la seua 'condició provinciana' i han acatat el trist paper de 'satèl·lit'.»

El cas és que mig segle després de *Nosaltres els valencians*, el País Valencià lluny de ser la societat que va somiar el valencianisme polític i cultural, és un erm assolat. Davant la magnitud del desastre, Sanchis, es pregunta si els valencians seran capaços d'entendre l'origen i les causes de tanta desgràcia —atur, corrupció, dèficit públic— o si, ben pel contrari, les atribuiran a un *mal general* que afecta Espanya. Per al periodista la resposta radica en la capacitat de persuasió, de maniobra de la resta de forces polítiques en l'oposició, de si aquestes tenen capacitat d'articular una alternativa en un país encara «sense política» en el sentit ambiciós al qual es referia Fuster, a l'existència tot plegat d'uns polítics, «decidits a acabar amb la dissolució i la resignació nacionals».

La desvertebració territorial a penes paliada per l'existència d'unes institucions autonòmiques tampoc no posa fàcil aquest desitjat ressorgiment del país, la renacionalització a la qual es refereix. Ni els efectes d'una immigració massiva no integrada, ni el desordenat creixement urbanístic del país, ni les polítiques liquidacionistes engegades pel PP ací, però també a les illes Balears.

En qualsevol cas les eleccions, les que vénen i les de més enllà, decidiran, assegura l'autor, si hi ha una alternativa pròpia, solvent de valencianisme polític o no. Un valencianisme polític ara com ara minoritari, una minoria «amb voluntat prescriptiva» que «ha demostrar a la resta de la societat que formar-ne part és un actiu que els interessa». Capaç, en definitiva, de suplir la deserció del PP i del PSOE i de substituir-ne el model castellanocèntric, hegemònic durant segles.

«El nacionalisme valencià», proposa, «ha de traçar un programa de mínims –de mínims socials– en tots els àmbits i ha de començar a actuar com a lobby ambiciós, inquiet i tens». Cal construir segons la perspectiva de Vicent Sanchis, un valencianisme social actiu, capaç de superar el marc constricte del gueto. Una diagnosi encertada i que ve a afegir-se a d'altres reflexions posades en circulació darrerament, molt més productives i pragmàtiques que les discussions tribals o els conclaves filològics a què ens tenia acostumats un cert valencianisme ortodox.

L'empresa sembla tan necessària, tan forçada pels esdeveniments, com de difícil consecució. Prou sabem que des de la cultura, des d'una certa societat civil s'ha intentat –i s'intenta amb insistència– teixir un marc de complicitats que ha d'acabar

per força amb l'obtenció d'un programa polític i social de mínims capaç d'il·lusionar una majoria de valencians i de treure el país del pou. No serà senzill. Els interessos dels partits, els personalismes i les velles rancúnies, les dificultats estructurals, com ara l'absència d'una estructura comunicativa veritablement democràtica, ho posaran molt difícil. Algun assagista lúcid ja ha advertit que l'oposició política faria bé de prioritzar l'adopció d'acords i iniciatives conjuntes en les institucions on està representada en comptes de reunir-se cíclicament sense massa resultats per a parlar d'una hipotètica derrota de la dreta. La manca d'aquests acords conjunts no fa sinó posar en relleu la dificultat d'una empresa que, més enllà dels pronòstics optimistes, es preveu duríssima.

Hi haurà polítics, doncs, amb la suficient talla per a liderar un repte que va més enllà d'un recanvi governamental, com desitjava Fuster i reclama ara Sanchis? No més el temps ho dirà. □

El testament científic de Margalef

Maria Josep Picó

La nostra biosfera

Ramon Margalef

220 pp., 2012, València / Barcelona, PUV / IEC.

No va ser el seu últim escrit perquè el 2001, tres anys abans de faltar quan havia fet 85 anys, encara va publicar a la revista científica *Scientia marina*. Tanmateix *La nostra biosfera* és el darrer llibre de Ramon Margalef. Es considera un autèntic testament científic i ja una obra clàssica de reflexió sobre ecologia i filosofia natural. L'original, escrit en anglès –traduït en aquesta ocasió pel catedràtic emèrit d'Ecologia de la Universitat de Barcelona Jaume Terradas, deixeble de l'autor– va ser concebut arran de l'obtenció del Premi de l'Institut Internacional d'Ecologia d'Hamburg, Alemanya, el 1995, tot i que va veure la llum el gener de 1997. Les seues pàgines congreguen reflexions d'un dels fundadors de l'ecologia moderna amb incalculables contribucions a la limnologia, l'oceanografia i l'ecologia teòrica. La maduresa científica i intel·lectual de Margalef quan afronta aquest repte editorial, dirigit especialment als seus col·legues més que al públic en general, fan de la publicació una conjunció de moltes de les claus del seu pensament sobre la biosfera. Així, l'autor anuncia que al llarg dels

capítols revisarà alguns dels seus temes predilectes, com ara les fronteres, la successió o la diversitat, a més de mirar «d'explorar en profunditat les raons dels meus greus dubtes i les possibilitats de trobar algun fonament comú per diferents aspectes de la ciència ecològica», apunta al prefaci.

Ramon Margalef reconeix que la seua faena s'ha concentrat ens els àmbits aquàtics; tot i això, confessa que sempre li han interessat les aproximacions científiques generals, des de qüestions filosòfiques fins als problemes ambientals causats per les activitats humanes, les quals qualifica de «comportament irreflexiu i antisocial» que sovint hi trobem. Per als neòfits en ecologia i lectors sense especialització en biologia, les poc més de sis pàgines del primer capítol constitueixen un petit assaig amb informació del perfil de l'autor i les seues prioritats, on també s'aborden temes d'actualitat ambiental. Així, insisteix l'ecòleg que el seu propòsit és meditar i comentar sobre allò relatiu a la nostra biosfera, alhora que retreu, d'alguna manera, que en aquell moment molts científics es concentraren en la conservació i el canvi climàtic. Quan, en la seua opinió, «això els distreu d'un concepte més significatiu, realista i unitari de la biosfera». Margalef assegura: «Es parla molt de l'efecte hivernacle i del 'forat' d'ozó a les capes altes de l'atmosfera, però aquesta preocupació pot anar de bracet amb una quasi total indiferència envers els canvis topològics del paisatge i els intents humans per prendre el control sobre una proporció exagerada de l'aigua».

«M'agraden més els poetes que els juristes», comenta l'investigador, qui se sent «més inclinat a la fantasia, el sentiment i la inspiració que al rigor, la consistència i, fins i tot, la responsabilitat». Per manifes-

tar que en les seues idees sobre problemes ambientals li atrau més l'origen dels embolics i el que això ens diu sobre com funciona la biosfera, que les solucions. «No es tracta d'una mera insensibilitat», admet, sinó «d'una preocupació sobre els motius pels quals una acció, acceptada com a 'ecològicament correcta', el més sovint acabaria contribuint a accentuar la desigualtat d'oportunitats en el si de la humanitat», afirma.

CONSTRUCCIÓ I RECONSTRUCCIÓ DE LA CIÈNCIA

La producció científica de Ramon Margalef va ser ingent. Va publicar quasi quatre-cents articles i durant molts anys va ser l'investigador espanyol més citat, de fet, com subratlla Joandoménech Ros, catedràtic d'Ecologia de la Universitat de Barcelona i un altre dels seus alumnes, compartia amb Ramón y Cajal i Severo Ochoa el fet de ser els tres científics espanyols més rellevants de les ciències de la vida, d'un total de 95 investigadors a tot el món. «La continuada construcció i reconstrucció de la ciència és una empresa sense fi, i espero que segueixi essent-ho», proclama Margalef perquè està «considerablement inspirada per un sentiment d'admiració estètica», el qual s'aproxima a la reverència i es fa ressò del sentiment que expressà Pascal: «l'homme se lassera plutôt d'imaginer que la Nature de créer».

Margalef assenyala que la discontinuïtat sembla intel·lectualment necessària perquè la vida està feta d'unitats discontinues. Les organitzacions generades per la vida, segons l'autor, se solapen, materialment o en les seues influències, en l'am-

ple camp de l'espai disponible, i part dels esdeveniments en aquest espai perifèric es deuen a la vida. Per aquest motiu, el principal repte de l'ecologia és «tenir en compte aquestes combinacions d'extensió i procés, de continuïtat en l'escenari i discontinuïtat en els subjectes de l'acció». I assevera: «Organismes i ecosistemes són veritables sistemes històrics i fóra incorrecte voler fer-los entrar per força en un món mecànic, regit per alguna mena de ciència combinatòria, com ha passat des de les idees de Ramon Llull i Leibniz fins els quarks».

La confluència d'ecologia i economia constitueix un punt de reflexió interessant, el qual apel·la, amb un sentit molt crític i tot afegint idees evolucionistes, a l'actuació social davant la protecció ambiental. «Cada cop estic més convençut d'una idea bàsica del darwinisme: aquelles qualitats que acompanyen l'èxit o 'ajuden que tiri endavant' una dinastia o branca evolutiva, enfront del seus parents, segueixen essent factors de selecció importants després, ja entre els propis membres de la branca que ha tingut èxit. En conseqüència, en el cas de la humanitat la capacitat per organitzar-se i l'èxit en fer-ho, l'ús i el control d'estris i de fonts d'energia exterior al cos, segueixen essent forces poderoses. El més sovint, per desgràcia, els resultats d'això no s'avenen amb els propòsits que resulten de l'evolució cultural». Per això el científic considera que la relació entre ecologia i economia es caracteritza per una manca de transparència i malestar, alhora que lamenta que l'ús del mot bioètica s'haja restringit a qüestions com ara l'avortament o l'eutanàsia, tot i que reconeix: «potser és massa esperar que una espècie es comporti a contrapèl de les seves inclinacions».

ACCELERACIÓ DE L'ÚS DE L'ENERGIA

L'economia i la humanitat també són abordats al capítol IV, quan l'ecòleg aprofundeix en històries d'èxit en l'evolució biosfèrica. D'aquesta manera, en ressalta sis pics evolutius exemples del desenvolupament de diverses capacitats. Entre ells, els estromatòlits, els coralls, els fongs, els arbres, insectes eusocials i humanitat. Margalef s'apropa la comunicació cultural, la parla, en els éssers humans. «L'evolució cultural efectiva ha tingut èxit perquè permet transmissió i canvis més ràpids en certes activitats rutinàries, i fa més fàcils la cooperació i la coordinació». En aquest apartat, l'autor fa èmfasi en les activitats nocives que formen part de la nostra reorganització del paisatge i diu: «l'evolució darwiniana no descoratja l'ús ineficient, la destrucció i tot de recursos que podrien ser emprats per un altre grup. Potser una acceptació inconscient d'això pugui explicar l'alt grau d'indiferència i, fins i tot, d'enduriment que mostren els humans en relació al tractament que fan de l'entorn».

A continuació, també tracta les habilitats i l'energia i les qüestions culturals de la humanitat. Al primer dels àmbits, el científic apunta que l'acceleració de l'ús de l'energia «agreuja molts problemes ecològics a escala global, tot introduint una tendència que duu a una inversió en la topologia del paisatge: el control del paisatge des d'establiments humans disjunts és substituït per una xarxa d'ocupació densa que accelera el canvi antròpic. No respecta el cicle de l'aigua, molt menys les necessitats de transpiració de les plantes i la meteorització de la roca i els sòls». I en aquest apartat sobresurt una consideració sobre les possibles conse-

qüències de l'evolució de les màquines i els ordinadors, com ara que puguen prendre el poder algun dia: «es creen instruments sofisticats, com mecanismes de processament de la informació, per inserir-los a l'entorn d'un nucli humà i, al capdavall, potser contribuiran més a la distracció que a la realització personal. Però l'horitzó roman molt obert».

I, en tercer lloc, Ramon Margalef, esmenta la modificació química del medi provocada per la humanitat. A l'atmosfera contaminada de les ciutats i «els encara més problemàtics efectes dels amenaçadors gasos d'efecte hivernacle», l'expert estima que cal afegir les conseqüències de «la síntesi de quantitats substancials de compostos químics nous, o que eren abans rars, i que «són de vegades perillosos (l'OMS va fer, el 1988-99, un llistat de 92 plaguicides en ús que es consideraven molt perillosos i 163 que ho eren moderadament)». Per a l'autor, les preocupacions sobre la humanitat i el medi s'haurien de complementar «expressant un cert interès pels aspectes ètics que es relacionen amb les perspectives de canvi i evolució i que s'estan acostant a característiques essencials de la nostra espècie».

Paral·lelament, sobre «l'èxit futur de la desitjable aproximació entre ecologia i economia», Ramon Margalef es mostra escèptic, «a menys que traduïm el paper i el significat del diner en uns termes adients i expressats en un context biològic-informacional», una al·lusió pròxima a les tesis defensades per l'economia ecològica.

ELS CANVIS AMBIENTALS DRÀSTICS

Al capítol XI, relatiu al reinici de les dinàmiques de canvi, l'autor fa referència a

un dels temes ambientals més actuals com és el vessament de CO₂ a l'atmosfera i les seues conseqüències com ara l'escalfament global. Quant els canvis ambientals dràstics, el científic escriu: «No és només la mort la que és inevitable, i el que dóna suport a una evolució amb sentit; també ho són l'extinció i el canvi ambiental». I afegeix: «els canvis catastròfics en la biosfera posen les poblacions en una mena d'experiment de caiguda lliure i solen donar algunes oportunitats per provar coses noves que de vegades poden sortir bé».

L'investigador argumenta que el consum de combustibles fòssils i la destrucció de recobriment vegetal i, sobretot de fusta, progressa ràpidament, i l'enriquiment de l'atmosfera en CO₂ n'és el resultat. «L'aportament suplementari de carboni oxidat a l'atmosfera, sobretot en forma de CO₂, ja passa el 5% de la producció primària, la qual està compensada per la respiració i el retorn natural. L'acció humana també està modificant de manera apreciable l'efectivitat de la pluja en l'erosió meteòrica i el transport en roques i sòls, i potser també la transpiració». «Ens agradaria esperar que la situació actual no acabi d'una manera massa dolenta per a la humanitat. Els oceans encara poden retenir quantitats molt grans de CO₂. De fet, el CO₂ atmosfèric augmenta menys del que es podria temer, i no estem segurs d'on va, però és una idea acceptada que el mar té un importat efecte amortidor», conclou.

Ens hem referit a moltes idees de Margalef relatives a la gestió del medi ambient, potser les més aplicades, però *La nostra biosfera* és un testament científic de l'autor i, com a tal, el gruix de l'argumentació aborda qüestions de profunditat temàtica, especialment interessants per a un lector ex-

pert en la matèria. Tot i això, la redacció planera fa la lectura de l'assaig enriquidora en tots els sentits.

L'investigador de l'Estació Biològica de Doñana Jordi Bascompte, també amb gran influència del mestre Margalef, resumeix en la introducció a la present edició que l'obra inclou cinc de les pedres angulars del pensament intel·lectual de l'ecòleg en la seua maduresa. En primer terme, el paper de la informació, perquè la seua contribució intel·lectual més important «és, probablement, la introducció de la teoria matemàtica de la informació en ecologia, una visió quantitativa de qüestions relacionades amb la diversitat. Ell veié els sistemes ecològics com a sistemes cibernètics que són portadors d'informació», segons Bascompte. I, tot seguit, la relació producció/biomassa que va minvant al llarg de la successió, el barroc de la natura, l'home com a part de la biosfera i l'asimetria.

Per a Ramon Margalef —que tingué quatre fills amb la seua esposa de Mallorca, Maria Mir i Tauler— la vida és «un fenomen de qualitat còsmica, el més alt nivell de gestió de l'energia per la informació». Tant és així, que al capítol IX, sobre sistemes dissipatius auto-organitzatius, indica: «El cosmos ens dóna el model més gran de sistema dissipatiu-autopoiètic que evoluciona i s'estén en el temps i l'espai, i que ho inclouria tot». L'ecòleg finalitza l'obra tot assegurant que a mesura que l'evolució orgànica avança, uns organismes tan poderosos com els humans «poden esdevenir, haurien d'esdevenir, conscientment responsables. Això és el que caldria esperar, un cop que han afegit la seva cultura al repertori ja existent de mecanismes mitjançant els quals hauria de continuar l'evolució». □

Joan Fuster revisitat per un crític excel·lent

Francesc Pérez Moragón

*Humanisme i nacionalisme en l'obra
de Joan Fuster*

Josep Iborra

Premi de la Crítica Serra d'Or 2013

388 pp., 2012, València, PUV.

Quan el 1982 es publicà *Fuster portàtil*, de Josep Iborra, la bibliografia sobre Joan Fuster era molt escassa: un pròleg de Joaquim Molas, un article d'Enric Ferrer Solivares a *Serra d'Or*, l'«homenot» que li dedicà Josep Pla –en bona part escrit pel mateix Fuster–, un llibre inqualificable de Manuel Lloris, un parlament de Josep Maria Castellet, una antologia amb estudis introductoris publicada per l'editorial Arimany... Tot plegat, poca cosa. Aquell llibre de 1982 va complir una funció eficaçíssima, en presentar una primera visió panoràmica entorn de la personalitat i els escrits de l'assagista valencià. Sens dubte, Josep Iborra (1929-2011) era la persona que millor podia establir-la, a partir del seu reconegut rigor com a crític literari, però també de la llarga relació d'amistat amb l'autor que sotmetia a anàlisi en aquelles pàgines il·luminadores. Va redactar-les enmig del procés de confecció d'una tesi doctoral que llegiria a la Universitat de València el 1984 i que va quedar inèdita fins que, a cura dels seus fills, Joaquim i Enric, ha estat

publicada en la Col·lecció Càtedra Joan Fuster. Com diu Enric Iborra a la «Nota preliminar», el seu pare «va escriure *Fuster portàtil* l'estiu del 1982, a Navaixes [el poble on passava les vacances, llegint i escrivint]. La redacció, inevitablement apressada, va fer que no se sentís satisfet per complet del resultat». La tesi va proporcionar-li l'oportunitat de superar el llibre precedent i de tractar els temes que volia estudiar d'una manera més àmplia i alhora més profunda, tot identificant les fonts bibliogràfiques en què es basava i, en definitiva, aplicant un format acadèmic al seu amplíssim coneixement sobre l'obra fusteriana, que va quedar així perfectament estructurat i exposat amb un estil literari penetrant, clar i estimulante per al lector.

Considerant aquells escassos precedents bibliogràfics a què em referia en començar aquesta nota, resulta encara més admirable aquest llibre que s'enfrontava, a més, amb una altra dificultat afegida. En la defensa de la seua tesi, que Josep Iborra va llegir davant el tribunal presidit pel doctor Badia i Margarit –text inèdit que apareixerà probablement en un altre volum d'escrits d'Iborra sobre Fuster, publicats o inèdits–, el doctorand subratllava que el corpus literari fusterià era d'una «gran varietat que passa per l'aforisme i la monografia, l'assaig i l'apunt de "diari", l'article i el poema». Igualment conclouia que, «des del punt de mira del contingut, la temàtica és, també, molt variada: idees generals sobre problemes ètics i estètics, polítics i socials, econòmics i filosòfics, estudis històrics sobre la realitat social i cultural catalana i, més en particular, valenciana, crítica literària i artística, comentaris sobre la nostra realitat lingüística, política i cultural». I encara afegia, com a problema amb què s'havia

enfrontat, «el fet de la dispersió de l'obra de Fuster. Generalment, els llibres que ha publicat són reculls de papers diversos, inèdits o no i, de més a més, una gran part del que ha escrit es troba només en diaris i revistes. Això no sols dificulta una lectura integral de tota aquesta producció, sinó que la fa discontinua, fragmentària, desordenada.»

Ara podem dir que Iborra va saber vèncer amb tenacitat i rigor aquestes i d'altres dificultats i ens va llegar una definició molt rica i ben travada sobre les posicions intel·lectuals de Fuster i sobre la seua actitud cívica, de compromís amb el país i de defensa dels seus drets.

Amb Fermí Cortés, Vicent Ventura, Josep Garcia Richart, Francesc de Paula Burguera, Josep Palàcios i d'altres, Iborra va formar part del cercle més reduït i fidel d'amics de Fuster —el qual tenia una gran admiració per la seua cultura i per la seua honestat personal— des de ben aviat i fins a la mort de l'assagista suecà, i fou sens dubte un dels coneixedors més immediats dels seus escrits. En la seua intensa activitat com a lector i també com a crític literari, que el dugué a col·laborar en un gran nombre de mitjans de comunicació, dedicà una atenció mantinguda a les novetats editorials que l'escriptor valencià anava produint. Ara, també dedicà treballs a traçar visions monogràfiques, destinades a miscel·lànies d'homenatge a Fuster, col·loquis, catàlegs d'exposicions, antologies de textos fusterians, etc.

Aquest llibre, però, respon a un objectiu més ambiciós i més complex, perquè vol oferir un retrat complet i detallat, a través d'anàlisis successives d'àmbits particulars en l'obra fusteriana, entrelligades per un propòsit globalitzador. Està dividit en dues parts, titulades «L'escriptor i l'humanista» i «L'intel·lectual i el seu compromís nacio-

nal». La primera comprén quatre capítols: «Esquema d'una biografia intel·lectual: l'etapa constituent del pensament de Fuster», «L'assaig fusterià», «L'humanisme» i «L'intel·lectual: ètica i política»; la segona en té cinc: «L'autoafirmació nacional», «L'historiador», «Esquema d'una decadència», «L'enquesta valenciana» i «La decisió de futur».

Aquest desplegament d'observacions parcel·lades, però destrament articulades entre si, permeté a Iborra arribar a diverses conclusions que continuen tenint una validesa plena. Per exemple, aquesta definició de la prosa fusteriana: «Es tracta d'una escriptura cautelosa, irònica, circumstanciada, interrogant, i, sobretot, precisa i exacta, en la seua mateixa desimboltura». O bé aquesta interpretació: «Hi ha, en Fuster, una mena de concepció del món, no sistemàtica, però sí profundament coherent, que es troba formulada d'una manera més o menys explícita i a propòsit dels molts i diversos temes que ha tractat».

Tot comptat, *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster* constitueix una magnífica guia per conèixer a fons els plantejaments programàtics i el desenvolupament de l'extensa obra del pensador valencià, desplegada en una multitud de llibres i articles de tota mena, i encara avui dotada d'una vigència que la recent commemoració del cinquantenari de *Nosaltres, els valencians* ha permès de comprovar i corroborar. Per construir aquesta guia, Iborra va llegir amb la perspicàcia que el caracteritzava els llibres de Fuster, però també una gran quantitat dels seus articles periodístics, que, en la seua varietat temàtica, permetien d'establir les dimensions reals dels punts de vista, les opinions i els coneixements amb què Fuster es relacionà amb els seus lectors al llarg de tota la seua trajectòria professional.

Certament, entre el febrer de 1984, quan Iborra va llegir la seua tesi doctoral, i l'actualitat, la minsa bibliografia sobre Fuster que hi havia aleshores s'ha vist incrementada en desenes i desenes d'articles i llibres. La Càtedra Joan Fuster, que ha recuperat aquell text inèdit, gràcies a la col·laboració de la família de l'autor, hi ha contribuït des de la seua fundació per la

Universitat de València, el 1993. Tanmateix, es pot afirmar que el llibre que he comentat destaca immediatament entre tots aquests títols, vells o nous, per la seua claredat, per l'agudeses de les reflexions que presenta, per l'abast amplíssim dels propòsits de recerca que l'animen i perquè és una nova aportació del gran intel·lectual que fou Josep Iborra. □

Subscriu-te a Mètode!

Revista de referència de la
Xarxa Vives
d'universitats

Subscripcions (4 números l'any):
25€ per a Espanya, 40€ per a l'estranger.

www.metode.cat

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bankia, Urbana Sorolla de València: 2038-9651-68-6000262136).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígit) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros. Resta del món: 30 euros.

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es